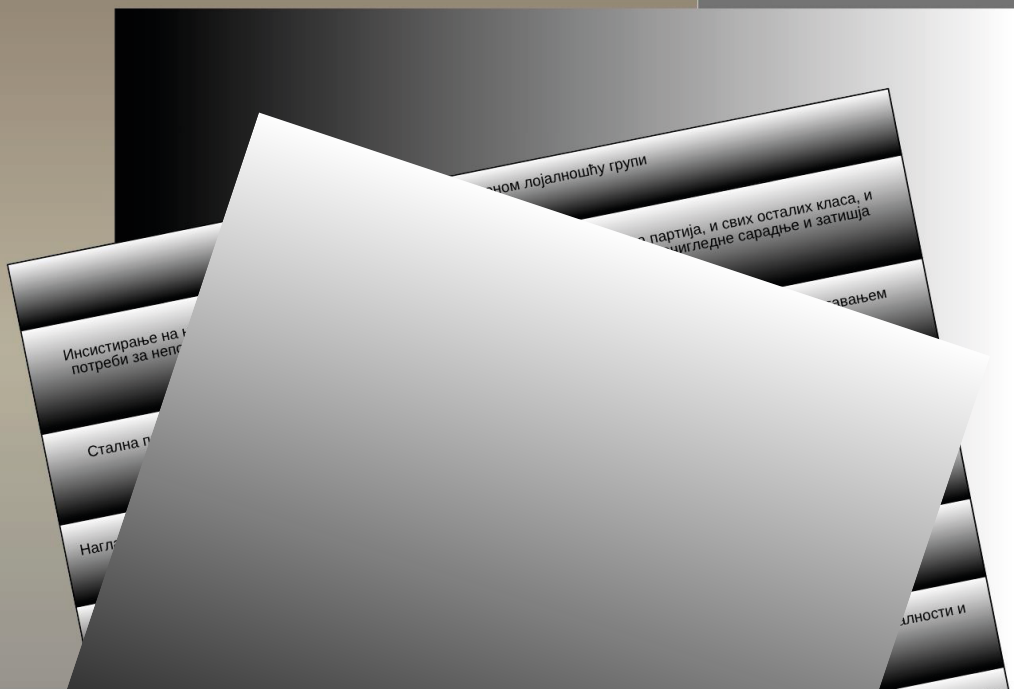

ВЛАДЕ СИМОВИЋ

ПОЛИТИЧКЕ ПАРТИЈЕ И ИНТЕРЕСНЕ ГРУПЕ

Београд

Владе Симовић
ПОЛИТИЧКЕ ПАРТИЈЕ И ИНТЕРЕСНЕ ГРУПЕ

Владе Симовић
ПОЛИТИЧКЕ ПАРТИЈЕ И ИНТЕРЕСНЕ ГРУПЕ

Издавачи

Издавачка кућа „Бесједа“
Универзитет у Бањој Луци
Факултет политичких наука

За издаваче

Данило Новаковић
Проф. др Ранка Перић Ромић

Рецензенти

Проф. др Златиборка Попов Момчиновић
Проф. др Невенко Врањеш
Проф. др Срђан Перишић

Сарадници

Невена Зеленика
Анастасија Ђорђа Босанчић
Срђан Радановић

Лектура и коректура

Нина Кујача

Владе Симовић

ПОЛИТИЧКЕ ПАРТИЈЕ И ИНТЕРЕСНЕ ГРУПЕ

Бања Лука, 2025.

САДРЖАЈ

1. УВОД	9
2. ПОЈАМ, ЕЛЕМЕНТИ И ФУНКЦИЈЕ ПОЛИТИЧКИХ ПАРТИЈА	11
2.1. ПОЈАМ ПОЛИТИЧКИХ ПАРТИЈА	11
2.2. ЕЛЕМЕНТИ ПОЛИТИЧКИХ ПАРТИЈА	17
2.3. ФУНКЦИЈЕ ПОЛИТИЧКИХ ПАРТИЈА	26
3. НАСТАНАК ПОЛИТИЧКИХ ПАРТИЈА И ЊИХОВА ЕВОЛУЦИЈА	35
3.1. ПРОТОПАРТИЈЕ.....	35
3.2. НАСТАНАК САВРЕМЕНИХ ПАРТИЈА (ВАНПАРЛАМЕНТАРНИМ И ПАРЛАМЕНТАРНИМ ПУТЕМ) И ЊИХОВЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ.....	40
3.3. ЛИНИЈЕ ДРУШТВЕНИХ РАСЦЈЕПА (ВЕРТИКАЛНЕ И ХОРИЗОНТАЛНЕ) И ОБЛИКОВАЊЕ ПОЛИТИЧКИХ ПАРТИЈА	46
4. ОРГАНИЗАЦИЈА ПОЛИТИЧКИХ ПАРТИЈА, ВРСТЕ И УНУТАРПАРТИЈСКА ДИНАМИКА	53
4.1. ОРГАНИЗАЦИЈА ПОЛИТИЧКИХ ПАРТИЈА.....	53
4.2. УНУТАРПАРТИЈСКА ДИНАМИКА.....	63
4.3. ВРСТЕ ПОЛИТИЧКИХ ПАРТИЈА	68
5. ИДЕОЛОГИЈЕ ПОЛИТИЧКИХ ПАРТИЈА	78
5.1. ИДЕОЛОШКЕ ПОРОДИЦЕ ПОЛИТИЧКИХ ПАРТИЈА	78
5.2. МЕЂУНАРОДНЕ ОРГАНИЗАЦИЈЕ ПОЛИТИЧКИХ ПАРТИЈА И ЊИХОВО ИДЕОЛОШКО-ПРОГРАМСКО УВЕЗИВАЊЕ	92
5.3. ДЕЗИДЕОЛОГИЗАЦИЈА ПОЛИТИЧКИХ ПАРТИЈА.....	100

6. ПАРТИЈСКИ СУКОБИ И САРАДЊА.....	106
6.1. ПАРТИЈСКИ СУКОБИ: МОТИВИ И ПРАКСА	106
6.2. ИЗБОРИ: ИНСТИТУЦИОНАЛИЗОВАНИ СУКОБ ПОЛИТИЧКИХ ПАРТИЈА.....	112
6.3. ПАРТИЈСКА САРАДЊА: ПРЕДИЗБОРНЕ И ПОСТИЗБОРНЕ КОАЛИЦИЈЕ	117
6.4. ПОЛИТИЧКЕ ПАРТИЈЕ И ИЗБОРНЕ КАМПАЊЕ: КАКО ПОБИЈЕДИТИ НА ИЗБОРИМА?	124
7. ФИНАНСИРАЊЕ ПОЛИТИЧКИХ ПАРТИЈА, ПАРТОКРАТИЗАЦИЈА И ДЕФИЦИТИ ДЕМОКРАТИЈЕ.....	135
7.1. МОДЕЛИ И ПРОБЛЕМИ ФИНАНСИРАЊА ПОЛИТИЧКИХ ПАРТИЈА	135
7.2. ПАРТОКРАТИЈА И КЛИЈЕНТИЗАМ У САВРЕМЕНИМ ДРЖАВАМА СВИЈЕТА	139
7.3. КОНТРОЛА ПОЛИТИЧКИХ ПАРТИЈА: ОД ЗАКОНА ДО ГРАЂАНСКЕ НЕПОСЛУШНОСТИ.....	145
8. ПАРТИЈСКИ СИСТЕМИ.....	153
8.1. ОДРЕЂЕЊЕ ПАРТИЈСКИХ СИСТЕМА, ИНСТИТУЦИОНАЛИЗАЦИЈА И КЛАСИФИКАЦИЈА	153
8.2. ВРСТЕ ПАРТИЈСКИХ СИСТЕМА: НЕКОМПЕТИТИВНИ И КОМПЕТИТИВНИ ПАРТИЈСКИ СИСТЕМИ	159
9. ИНТЕРЕСНЕ ГРУПЕ	166
9.1. ПОЈАМ ИНТЕРЕСА И ИНТЕРЕСНИХ ГРУПА	166
9.2. ВРСТЕ И НАЧИНИ ДЈЕЛОВАЊА ИНТЕРЕСНИХ ГРУПА.....	171
9.3. ОДНОС ПОЛИТИЧКИХ ПАРТИЈА И ИНТЕРЕСНИХ ГРУПА	176
10. ПОЛИТИЧКЕ ПАРТИЈЕ И ИНТЕРЕСНЕ ГРУПЕ: ПРИМЈЕРИ И ПРАКСА	184
10.1. ПОЛИТИЧКЕ ПАРТИЈЕ И ИНТЕРЕСНЕ ГРУПЕ У ПАРЛАМЕНТАРНИМ МОНАРХИЈАМА ЗАПАДНОГ СВИЈЕТА	184
10.2. ПОЛИТИЧКЕ ПАРТИЈЕ И ИНТЕРЕСНЕ ГРУПЕ У РЕПУБЛИКАМА ЗАПАДНОГ СВИЈЕТА.....	206

10.3. ПОЛИТИЧКЕ ПАРТИЈЕ И ИНТЕРЕСНЕ ГРУПЕ У ТРАНЗИЦИЈСКИМ ЗЕМЉАМА САВРЕМЕНОГ СВИЈЕТА	220
11. ЗАКЉУЧАК.....	251
12. ЛИТЕРАТУРА	253
13. БИОГРАФИЈА АУТОРА	262

1. УВОД

Политичке партије и интересне групе можемо да волимо или мрзимо, да их сматрамо демократизаторима, с једне, или партократизаторима држава, с друге стране. Можемо да их називамо носиоцима националних политика и државнички оријентисаним организацијама или све супротно томе, манипулаторима, „политичким трговцима“, компрадорима и слично, али не можемо да их игноришемо. Настале, како наводе теоретичари, у вријеме преласка из феудалног у капиталистичко доба, као једна од посљедица индустријализације и модернизације свијета, потребе буржоазије, а касније и радника за учешћем у политичком животу и власти, појаве представничке демократије и јачања парламената, политичке партије и интересне групе, које их прате у стопу, феномен су с којом интензивно живимо деценијама, а поједина друштва више од два вијека.

Предмет истраживања ове научне монографије су политички и друштвени процеси у савременим демократијама и транзицијским државама свијета. Њих интензивно обликују политичке партије и интересне групе. Због тога постављамо истраживачко питање усмјерено на њихов однос и дјеловање у различитим државама и политичким системима? Хипотетички оквир наше научне студије потврђује раније дефинисане тезе бројних истраживача, о све мање видљивој граници између дјеловања политичких партија и интересних група. Иако је она формално остала на нивоу институционализоване изборне борбе за власт што партије практикују, а интересне групе не, не можемо да игноришемо истраживања која показују њихову снажну везу. Она је доказива у

изборним процесима, гдје интересне групе попут бизнис центара моћи, традиционалистичких удружења и невладиног сектора играју битну улогу у дефинисању листа партијских кандидата политичких странака и обликовању свијести бирача, њиховом усмјеравању ка одређеним политичким субјектима и мобилизацији.

Мотивисани наведеним теоријским оквиром и задатом темом, истраживање политичких партија и интересних група почињемо објашњењем једног и другог феномена, да би их спојили у конкретним студијама случаја подијељеним у три цјелине: политичке партије и интересне групе у парламентарним монархијама Западног свијета, затим политичке партије и интересне групе у републикама Западног свијета и на крају политичке партије и интересне групе у транзицијским земљама савременог свијета. У оквиру ових група анализирамо Уједињено Краљевство Велику Британију и Сјеверну Ирску, Краљевину Шпанију, Краљевину Белгију, Царевину Јапан, Сједињене Америчке Државе, Француску, Савезну Републику Њемачку, државе Латинске Америке, Руску Федерацију, Републику Србију и Босну и Херцеговину.

Прије наведених студија случаја појашњавамо појам, елементе, функције, настанак и еволуцију, социјалне претпоставке, организацију, идеологије и финансирање политичких партија, посебно се осврнувши на партијске сукобе и сарадњу, изборе и изборне кампање унутар различитих партијских система. Затим појам и врсте интересних група, њихов значај у савременим државама, разлике и сличности са политичким партијама.

2. ПОЈАМ, ЕЛЕМЕНТИ И ФУНКЦИЈЕ ПОЛИТИЧКИХ ПАРТИЈА

2.1. Појам политичких партија

Појмовно одредити политичке партије значи појаснити њихова својства, карактерне особине, елементе и наговијестити њихову друштвено-политичку функцију. Скоро да нема аутора који је истраживао и уџбенички артикулисао политичке партије а да није понудио њихову дефиницију. У том контексту наводимо неколико појмовних одређења политичких партија, различитих теоретичара, како би појаснили њихов профил и слојевитост.

Зоран Стојиљковић политичке партије дефинише као „добровољне, релативно трајне организације политичких истомишљеника чији је циљ преузимање и вршење власти, односно стални утицај на њу, ради остваривања одређених групних (класних, националних) интереса. При том се ужи или шири групни интерес настоји да одене у рухо заједничког интереса друштва, по принципу издвајања дела за целину (*pars pro toto*), и реализује у оквиру једне политичке / идеолошке концепције о (пожељној) општој државној политици. Напетост између заступања парцијалног интереса (*pars* – део) и претензије на интерпретацију и репрезентовање целине у самој је природи партија“ (Stojiljković, 2006: 19).

Владимир Гоати даје шире појашњење етимолошке основе карактера политичких партија које су у стању константне „борбености“ што одговара њиховој дијелектичкој природи: „Термин

партија, који етимолошки значи део шире целине (лат. *part* – део; *partire* – делити), ушао је у употребу у првој половини прошлог столећа замењујући постепено термин *факција* (*facare* – чинити; *factio* – група која се бави сумњивим пословима), као и термин секта (*secere* – делити), који се од краја седамнаестог столећа употребљава углавном за означавање верских подела. Иначе, термин *факција* у старом Риму, у време браће Грах, означавао је групу аристократа који контролишу Сенат. Гај Грах га је користио да означи своје непријатеље. Цицерон у „Републици“ њиме обележава грчке олигархе. С обзиром на негативну вредоносну конотацију што, као сенка, прати термин *факција* још из тог периода, његово напуштање и усвајање термина *партија* за означавање облика политичког организовања представљало је код највећег броја писаца, прећутно напуштање *a priori* негативног става према партијама. Полазећи од етимолошке анализе термина *партија*, неки аутори настојали су да одреде суштинске карактеристике појаве коју он означава“ (Goati, 2008: 27).

Међу њима је Ненад Кецмановић који, ослањајући се на истраживања В.О. Кеја, истиче да политичке партије „представљају револуционарну иновацију у вјештини управљања друштвом“ (Кецмановић, 2011: 167). Разлог лежи у чињеници да су политичке партије појава која „друштвене подјеле и сукобе које су раније рјешавали на барикадама у грађанским ратовима пребацује на терен политичких непријатељстава која се превазилазе одређеним ритуалима и церемонијама у оквиру унапријед познатих правила игре“ (Кецмановић, 2011: 167).

Управо је демократско, примарно изборно сукобљавање политичких партија, у оквиру унапријед дефинисаних „правила игре“ о којима пише Ненад Кецмановић чињеница која политичке партије чини једним од кључних актера унутар модерних политичких система. У том контексту Радомир Нешковић пише: „Политичке партије у демократским друштвима су фактори и уједно, интегрални дио политичких система. Функционисање политичког система, као сложеног и противрјечног односа између

народа и државе, има за посљедицу вишеструку улогу политичких партија, међутим њихова варијабилност, могућност да буду у институцији државне власти и изван ње, мијењање програма, политичких циљева, начина дјеловања, отежава њихово објективно научно изучавање. Политичке партије су противрјечна детерминанта политичког система, јер су оне истовремено спољни и унутрашњи фактори, стабилни и промјењиви, институционални и опозициони, фактори демократије и недемократије. У свакој битној области функционисања политичког система, политичке партије су присутан фактор са различитим утицајима. У транзиционим друштвима долази до јачања политичких партија као незаобилазних политичких фактора у свим битним процесима, што има за посљедицу настанак партијске државе и увећање моћи владајућих партијских елита“ (Nešković, 2013: 327).

Партократија није само обиљежје земаља у политичкој и економској транзицији. Њихова узурпација подручја политике, карактерише чак и старе развијене демократије: „Зато неки савремени политиколози сматрају да се политички режими данас више не дијеле на аутократске и демократске него да су и једни и други заправо партократски. Такав политички монопол, дакле, није само карактеристичан за једнопартијске системе, односно партијске државе (Кина, Куба, Сјеверна Кореја, бивши комунистички режими у источној Европи) него је слична ситуација и у вишепартијским системима, са једином и не малом разликом што се оне ипак повремено бар смјењују на власти“ (Kestmanović, 2011: 167).

Борба за моћ и власт је у основи „дијељитељско-борбених“ оцјена карактера политичких партија. Због свега наведеног Ендрју Хејвуд истиче да су политичке партије организације људи усмјерених ка освајању власти путем избора или на неки други начин, при томе их јасно разликујући од интересних група и друштвених покрета по четири основа: „Циљ партија је да врше власт освајањем политичких положаја (међутим, малим партијама избори више служе за представљање програма него за освајање власти); партије су организације са формалним чланством (по

овоме се разликују од ширих и слабије организованих друштвених покрета); партије се обично баве великим бројем питања и посвећују пажњу свим најважнијим областима политике (мале партије, међутим, могу да се баве само једним питањем, чиме подсећају на интересне групе); партије су у различитом степену, уједињене заједничким политичким преференцијама и општим идеолошким идентитетом“ (Hejvud, 2004: 464).

Одређујући политичке партије као „незаобилазан субјекат друштвене стварности данашњице“, Невенко Врањеш истиче да „партије имају битну улогу у друштву јер окупљају дио грађана и заступају конкретно један од многобројних политичких интереса“ (Vranješ, 2024: 239). Невенко Врањеш додаје да је различит ангажман политичких партија у демократским у односу на недемократске системе, битна детерминанта у њиховом појмовном и функционалном артикулисању: „Уколико се ради о демократским поретцима, улога партија у њима је да омогуће мирну смјену власти, на начин када побиједи на изборима, да одређују владу и попуњавају сва стратешка мјеста у политичком систему“ (Vranješ, 2024: 239).

Политичке партије, истиче Рајко Васић, „настају и дјелују, и имају политички значај, као детерминиран продукт општег друштвеног потенцијала који укључује политички свјесне и вољне појединце (довољан број за конкурентску друштвену борбу идеја, схватања и концепата), продукционе односе који поред нове вриједности и друштвеног богатства друштву испостављају специфичне колективне, слојне, потребе, демократску или ауторитарну историју и социјалну генетику, демократске институције друштва, стварне или привидне, разрађен изборни и кандидациони систем, транспарентне друштвене процедуре и константан успон друштва уопште“ (Vasić, 2014: 30).

Оваква, уводна оцјена савремених политичких партија, Рајка Васића, одређује за њихово појмовно одређење у којем закључује: „Политичка странка је организована и јавно декларисана друштвена структура која на основу прокламованог политичког

програма утиче на јавност, учествује на изборима и врши власт или дјелује као опозиција, а са основним циљем да се друштвени односи у оквиру нације, државе или одређеног подручја, мијењају у складу са дугорочним и краткорочним интересима оквирног сегмента бирача у чијем склопу дјелује. Овдје треба узети у обзир транспарентну уводну реченицу која није имала за циљ да буде дефиниција али јесте једна од суштинских одређења странке. Политичке странке су законито продукована јавна политичка текстура друштва, организовани израз слојних, класних или продукционих или интелектуалних сегментираних интереса нације, друштва или државе“ (Vasić, 2014: 30).

Поред дефиниције политичких партија, њихових основних обиљежја и разлика у односу на сличне организације, једно од битнијих питања јесте њихов назив. Он умногоме одређује њихов идеолошко-програмски, па чак и организациони карактер, а неријетко и однос према политичком систему. У том контексту, реферишући се дјелимично на истраживања Мајкла Тиеса (Thies, 2000), Владимир Гоати пише: „Партије образоване до првих деценија двадесетог столећа садржале су, по правилу, у свом називу основну програмску идеју-водиљу (либералне, конзервативне, демохришћанске, социјалистичке, комунистичке, национал-социјалистичке), али у другој половини двадесетог столећа често добијају називе по догађајима и личностима из националне историје и по приоритетним националним задацима (обнова уједињење....), што често ништа не говори о њиховим програмским опредељењима. Такав назив има ипак важну сврху, јер обезбеђује партији препознатљивост и разликовање од других актера у партијском систему. Кад назив партије упућује на њен програмско-политички профил, односно открива „политичку породицу“ којој партија припада, веза између назива и садржаја често временом слаби, из два разлога: Прво, парламентарне партије могу постати много хетерогеније због спољних разлога који се тичу баланса јавног мњења. На пример, две или више партија могу да се удруже да би повећале колективну снагу у парламен-

ту, али по цену повећања хетерогености. Мешање јабука и поморанџи је добро, ако партија може продати себе као партију воћа, али ако бирачи још увек воле јабуке или поморанџе, али не обоје, они неће бити у стању да схвате много из назива 'Партија воћа', који им неће помоћи приликом гласања. Чак и ако они воле јабуке, треба да прође неко време док схвате да је 'Партија воћа' још увек посвећена њиховим захтевима. Друго, релативна препознатљивост партије може да се промени под утицајем екстерних узорака, тако да актуелна 'кључна' питања не кореспондирају са централним питањима парламентарне партије... Ако су најважнија питања за гласаче промењена од економске идеологије ка социјалним питањима која деле партију (или партије), и о којима је партија чврсто настојала да не расправља, бирачи који су заинтересовани за социјална питања неће моћи да се поуздају у назив партије приликом одлучивања како ће гласати“ (Goati, 2008: 29-30).

Наведене дефиниције и тумачења феномена политичких партија обавезују нас да их сажмемо у најкраће могуће одређење које обухвата њихову појавност и карактер. Научни мотиви су јасни, а синтеза постојећих одређења политичких партија неопходност у даљој изради ове научне студије. Стога је наша дефиниција својеврсан омаж ранијим истраживањима и њиховим ауторима.

Политичке партије су производ индустријске револуције, актер политичког дјеловања унутар представничке демократије настале као резултат веће писмености, појаве буржоазије, идеолошке профилације свијета политике и захтјева за све већом политичком инклузијом. Као такве оне су организоване (кадровске или масовне, лабаве или чврсте) скупине људи које везују одређене вриједности (било да су оне идеолошке, класне, националне, религијске, регионалне или неке друге), а које су одређене идеолошко-програмским документима, с јасним партикуларним и колективним интересима, од којих су први често сакривени иза других, и јасним политичким циљем освајања власти (или утицаја на доношење одлу-

ка). Истовремено су политичке партије дијељитељи друштва, али и механизми за институционално (кроз изборе и парламенте) посредовање између друштвених сегмената, фактори политичке едукације и социјализације, као и кључни актери у процесу обликовања свијести и ставова грађана.

По одређењу појма политичких партија, логике и мотива њихових најчешћих назива истраживање усмјеравамо према одређењу и детаљнијем појашњењу елемената и функција политичких партија.

2.2. Елементи политичких партија

Политичке партије су сложене структуре чији су конститутивни елементи њихове градивне јединице, простор успјеха или неуспјеха, а прије свега бољег разумијевања овог феномена модерног свијета политике. Теоретичари, било да долазе из области науке о политици или неких сродних дисциплина, деценијама су анализирали елементе политичких партија дефинишући најосновније и најочигледније, допуњавајући их касније са новим. Трагање за „материјалима“ од којих су састављене политичке партије водило је истраживаче у различите правце тумачења ове појаве, а тиме и у њихове дефиниције. Иако оне у великој мјери личе једна другој, у зависности од времена њиховог исписивања и анализираних „студија случаја“, свако од наведених одређења има своју аутентичност и често је надоградња претходних истраживања и сазнања о елементима политичких партија.

Зоран Стојиљковић наводи, да три најбитнија елемента сваке политичке партије чине њена „организација, програм и интерес који се настоји реализовати. Но, четврти елемент – настојање да се освоји или задржи власт јесте оно што одређује политичке партије, односно представља њихову основну, специфичну разлику у односу на, рецимо друштвене покрете и интересне групе

који такође, у већој или мањој мери, утичу на процес одлучивања у политичким институцијама друштва“ (Stojiljković, 2006: 19).

Исту градивну поставку политичких партија нуди Владимир Гоати одређујући њиховим елементима страначку организацију, тежњу за вршењем власти, програмска одређења и интересну пристрасност (Goati, 2008: 30-49).

Пратећи логику тумачења елемената политичких партија претходна два аутора, одређујемо се за њихову иновирану „иначицу“ коју проналазимо у радовима Милана Томића. Овај аутор сматра да политичке партије морају имати најмање двије основе свога дјеловања, које овдје подводимо под елементе. То су: „*Идеолошко-програмске основе* – у којима излажу своје погледе у различитим облицима људских активности (образовање, здравство, социјална, унутрашња и спољна политика, економија, јавне финансије, безбедност, екологија и друго). Програмске основе изражавају страначку мисију и страначку идеологију. То је основни мотив за окупљање политичких присталица и оних који имају сличне ставове и заједничке циљеве и интересе да их остваре. *Организационо-структурне основе* – путем којих партије шире своје политичке погледе, чиме остварују своје политичке циљеве. Организациона структура је успостављање унутрашњег уређења странке (тип организационог дизајна, управљачки механизми, хијерархија и трансфер ауторитета, одговорност и овлашћења, координациони механизми организациона култура и др.), уз чију помоћ она, најпре, масовно шири своје политичке погледе, а потом, придобијајући присталице за своје политичке идеје, остварује сопствене програмске циљеве. Према томе, два поменута ослонца су неодвојива од природе и суштине политичке странке, иако се у пракси у последњим деценијама 20. и првим деценијама 21. века, уочава још веће одустајање од „идеолошко-програмског“ пакета на рачун „организационог“, што апсолутно доводи до нових односа и новог поимања политике, управљања државним и јавним пословима, те до нове улоге политичких партија у тим веома значајним променама“ (Tomić, 2018a: 30).

Ослањајући се на закључке наведених аутора, истовремено уважавајући старије ауторитете који су изучавали политичке партије, њихове структуре и понашања, попут Макса Вебера (Weber, 1976), Мојза Острогорског (Ostrogorski, 1921), Мориса Дивержеа (Duverger, 1964, Duverger, 1966) и сл., али и савремена партијска искуства и тенденције, одређујемо (или боље рећи потврђујемо) *страначку организацију, партијску идеологију и програм, партијске интересе и борбу за освајање или задржавање власти* као основне елементе политичких партија.

Организација је кључни елемент који политичке партије дијеле од сличних појава и форми политичког дјеловања кроз историју. Античка Грчка и Рим су имали политичке групе које су дијелиле заједничке вриједности и интересе, креирајући политички садржај и доносећи одлуке о најважнијим политичким процесима. Слично је било у доба ренесансе, посебно у италијанским градовима – државама, чија је политичка сцена била изузетно динамична. Међутим, одсуство савременог концепта партијског организовања политичке формације предмодерног доба можемо одредити само као протопартије, примарно због начина њиховог организовања и рада. Због тога посебан значај дајемо организацији као темељном елементу савремених политичких партија и кључном агенсу њиховог изборног и сваког другог успјеха.

Одговарајући на истраживачко питање шта је то партијска организација, Ненад Кецмановић, пише: „То је више или мање разрушена мрежа хоризонталних и вертикалних органа који су повезани у јединствен систем. Почев од локалних, мјесних и општинских ћелија, преко регионалних координација, пирамида се пење до националног и државног нивоа. А ту на врху су централни комитети, главни одбори и сл., односно још ужи оперативни органи (дирекција, извршни комитет, политбиро итд.). Партије најприје формирају, а онда и воде они припадници (класне, националне, вјерске итд.) друштвене групе који су најобразованији, најпредузимљивији, најборбенији и сл., па чине њену

политичку елиту или политичку авангарду, или напосто њен политички најактивнији дио“ (Кесмановић, 2011: 170-171).

Феномен политичког организовања Владимир Гоати тумачи вишеслојно и кроз различите димензије њиховог дјеловања: „Организација партије означава њену границу са окружењем, границу која дијели „нас“ и „њих“. Унутар партијске организације формално су дефинисане улоге носилаца функција, успостављени су односи надређености и подређености, као и очекивања у погледу остваривања одређених циљева. Партијска организација, као и све друге организације, има свој интерни живот; у партијама се одвија низ активности као што су мобилисање чланства, формулисање циљева, регулисање конфликта, доношење норми о устројству и начину рада, избор функционера и чиновника и друго. Поменуте активности имају велики утицај на саму природу политичке партије, јер услед њих долазе до изражаја извесне сличности између партија различитих идеолошких оријентација. Са тог становишта, сличност је чак могуће уочити између партија и других организација: синдиката, државне организације, привредних корпорација, цркве и армије, што је једном броју писаца послужило као аргумент за широке и не увек основане генерализације. Поједини писци који прихватају организацију као дефинициону ознаку партије иду корак даље, тврдећи да је организација „базични концепт“ у истраживању партија“ (Goati, 2008: 31).

Партијска идеологија и програм градивне су категорије у самоартикулацији модерних политичких партија, по значају одмах иза партијске организације. И док је партијска организација материјална неопходност, категорија која одређује снагу, успјех и постојаност партије, дотле су партијска идеологија и програм идејно-мотивациони аспекти партијског организовања и рада. Ђовани Сартори истиче да је идеологија „јака мотивацијска снага“, иако „постоји цијели спектар мотивација које немају никакве везе с идеологијом“ (Sartori, 2002: 76). Овдје се примарно мисли на прагматску, најчешће финансијску корист, коју чланови, а посеб-

но руководици, остварују од своје политичке партије. Због тога не чуди оцјена да се идеолошки континуум протеже „од крајњег идеолошког фанатизма и принципијелности усмјерене на будућност, до супротне крајности, крајње практичности и прагматичности“ (Sartori, 2002: 76).

Зоран Стојиљковић сматра да политичке партије не могу бити комплетне и постојане организације без „минимално развијеног, политичког и идеолошког пројекта око кога би се окупили и интегрисали чланови и присталице“, јасно одређујући да у позадини свега, стоји „одређена идеологија – систем уверења, вредности и представа о друштву и пожељном начину уређења друштвених односа“ (Stojiljković, 2006: 21).

Идеолошко-политички пројекти партија, додаје Владимир Гоати, „формулисани су, по правилу, у писменом облику (програм, повеља, статут, декларација принципа, манифест) и садрже не само више или мање верну слику друштвено-политичке стварности него и њено објашњење и (када је реч о партијама које се боре против статуса кво) план корених промена поретка“ (Goati, 2008: 35).

Клаус фон Бејме наводи да су у ранијим истраживањима политичке партије третиране „као нека врста „проточног бојлера“ за ставове који су стечени у фази политичке социјализације“ (Baume, 2002: 34). Временом је идеологија изгубила претходни значај, а политичке партије постале прагматско-клијентистичке професионализоване скупине које остварују моћ и власт нудећи одређене услуге члановима и гласачима једнако као што банка нуди аранжмане својим клијентима. Због тога не чуди што „идеолошка убијеђеност“, као феномен који прати постојање модерних партија, опада од половине 20. вијека. Ово је посебно случај са широким чланством масовних политичких партија које је културном еманципацијом, образовањем, статусом и интересима различито у мјери да је тешко говорити о њиховој идеолошкој хомогености и лојалности.

Овакво стање инспирисало је Владимира Гоатија да изнесе оцјену о томе да идеологија није једнако прихваћена од стране свих партијских чланова: „Истицање да су политичке партије идеолошке организације не значи да сви њени чланови у истој мери прихватају официјелна партијска опредељења. Напротив, искуствена евиденција и резултати бројних емпиријских истраживања показују да се интензитет и обим њиховог прихватања партијских опредељења веома разликују. Налази тих истраживања говоре, између осталог, да усвајање партијских опредељења позитивно корелира са положајем члана у хијерархији, другим речима да руководиоци у већој мери прихватају партијска опредељења него обични чланови. Унутар партија, у погледу прихватања програмских опредељења – успоредо посматрано – није реч само о разликама између чланства и руководства већ и унутар чланства и унутар руководства“ (Goati, 2008: 37).

Партијски интереси збир су колективних, идеолошко-програмским документима дефинисаних и личних, често латентних интереса чланова, а посебно функционера политичких партија. Ови потоњи уско су повезани са остваривањем материјалних интереса појединаца (партијско запошљавање, привилегован статус у пословању са институцијама власти, намјештени тендери итд.) које обезбјеђују политичке партије дијелу свог чланства, а посебно вертикално успињање у политичкој и друштвеној хијерархији неодвојиво од феномена моћи и власти. Лични интереси партијских лидера покретачка су снага бројних процеса како унутар тако и изван партије, од унутарпартијске борбе до међупартијских коалиционих аранжмана. Честа је појава и опште мјесто у науци о политици, да страначки лидери личне интересе сакривају иза колективних, то јесте да своје личне амбиције и тежње камуфлирају неким општепартијским, а неријетко општекласним или општенационалним интересима. Да би ово постигли страначки лидери се труде да подмире и одређене захтјеве чланства, највише себи лојалних чланова и цијелих фракција како би несметано остваривали своја лична хтјења и потребе.

Уважавајући наведене аргументе, теоретичари попут Карла Фридриха наглашавају да „партије освајају власт у корист руководства, а да од тога чланство стиче материјалне и спиритуалне користи. То запажање упозорава на важну чињеницу да су политичке партије „интересне организације“ у којима се руководиоци и чланови не ангажују само из филантропских побуда него са циљем да остваре личну корист. Незаобилазно питање у овој сфери је, свакако, и да ли су партије пристрасне у корист одређених друштвених група (класа, слојева, расних, вјерских и етничких). На класној пристрасности као конститутивном својству политичких партија традиционално инсистирају марксистички оријентисани писци у оквиру особене филозофије историје по којој је радничка класа предестинирани актер који, након доласка на власт, укида класну поделу друштва и успоставља комунизам. Насупрот томе, писци немарксистичке оријентације одбацују класну природу партија, премда неки од њих не негирају утицај класне поделе друштва на партије“ (Goati, 2008: 47-48).

Класне подјеле основа су борбе која је укалупљена у идеолошко-партијске сукобе лијеве и десне оријентације странака, израслих као резултат индустријског доба и њему посљедичних друштвено-политичких промјена. Доба раних политичких партија с јасним идеолошким, па и класним, предзнаком период је доминације колективних интереса који су имали за циљ добро скупини коју је политичка партија представљала. Временом су се политичке партије етаблирале као незамјењив актер представничких система што је оснажило њихову улогу и моћ у друштву. Партијски лидери и чланови свјесни добити коју такав друштвено-политички статус гарантује почињу грчевито да се боре за лични интерес оличен у њиховом опстанку у унутарстраначком систему моћи, а онда и у њиховом овладавању најважнијим функцијама у политичком систему. Да би остварили посљедњи циљ, страначки прваци различитих политичких партија, широм свијета, почињу да се рјешавају оног што теоретичари називају „сувишним идеолошким пртљагом“, то јесте да потискују, реви-

дирају или се чак одричу, одређених идеолошко-програмских начела како би се прилагодили ширем, а не само свом идеолошки компактибилном кругу бирача. Чини се тачном констатација да је „логику идеје“, замијенила „логика гласа по сваку цијену“. Због тога Зоран Стојиљковић с правом констатује да су у процесу дезидеологизације партија, страначке организације широм свијета ушле у дилему „чему дати предност – идејама или уже или шире дефинисаним интересима саме партије, односно друштвених група чије интересе она настоји да артикулише“ (Stojiljković, 2006: 24).

Пракса дјеловања већег дијела модерних партија, више у новијим него у старијим демократијама, усмјерена је на освајање „бирачког тржишта“ по цијену губитка „вишка идеолошког пртљага“ и прилагођавања укусу највећег дијела гласача, без обзира на то колико овакво понашање производило политичко-идеолошких контрадикторности.

Оцјена да се партијско дјеловање у највећој мјери своди на освајање власти манипулативним техникама и разним облицима политичке камуфлаже је углавном тачно. Због тога се једним од елемената политичких партија сматра *освајање власти*. А она може да се врши на различитим нивоима политичко-системског организовања, самостално или у коалицији: „Политичке коалиције (савези) и ступање у њих за сврху и имају, прво, повећање изгледа на изборни успех – предизборне коалиције, а затим изналажење формуле за обезбеђење парламентарне већине и формирање владе – постизборне, парламентарне и владавинске коалиције. Жеља да се партиципира у власти често доводи до наоко нелогичних, програмско-политички неутемељених, техничких и тактичких коалиција, што говори у прилог оцјени да је тежња ка власти један од темељних разлога за постојање специфичне и аутономне логике политичког живота. Својствени тој логици јесу политички бракови из рачуна дојучерашњих љутих конкурената“ (Stojiljković, 2006: 20).

Поред наведених појава, Владимир Гоати проблематизује и питање реалног сагледавања дистрибуције власти политичких партија унутар различитих политичких система, хоризонталних и вертикалних нивоа државног уређења: „Оцена да се нека партија налази на власти (или у опозицији) значи да она врши власт (или је у опозицији) на националном нивоу, односно на нивоу на којем се доносе стратешке одлуке. Због тога таква оцена, особито ако је реч о децентрализованом политичком систему, не даје целовиту информацију о дистрибуцији власти, јер не говори о томе која се партија налази на власти на нижим нивоима. Од значаја је овде поменути и поделу власти на законодавну, извршну и судску. Занемарујући судску власт, с обзиром на њен особени делокруг, треба имати у виду да у компетитивним системима у којима је извршна власт независна од законодавне постоји могућност да кандидат једне партије постане носилац извршне власти, а да друга партија има већину у законодавном телу. То се догађа у председничким системима, нпр. у САД-у, где се неретко председник као носилац извршне власти суочава са конгресом и сенатом у којима је његова странка у мањини, а до сличне „асиметрије“ долази и у Француској, у којој је на снази „полупредседнички систем“ (Goati, 2008: 33-34).

Освајање или задржавање власти као институционализоване моћи лични је мотив и циљ странаčkih чланова, посебно лидера, али и колективни њихових партија. Међутим, пракса је показала да без велике подршке народа власт није лако освојити, а једнако ју је тешко одржати, у условима демократских система. Због тога политичке партије обављају низ функција, од којих је најважнија посредовање између народа и политичких институција, о чему ћемо детаљније писати у наредном поглављу.

2.3. Функције политичких партија

Шта су друштвене функције политичких партија? Како оне дјелују и са каквим друштвеним посљедицама, питања су на која бројни теоретичари дају одговоре попуњавајући фонд укупног знања о феномену политичких партија. Наведена констатација обавезује нас на исписивање минималног пресјека тумачења функција политичких партија како домаћих тако и иностраних аутора.

Владимир Гоати истиче да се одређење функција политичких партија користи у најчешће два значења, од којих „прво упућује на различите активности партије, а друго на ефекте партијске активности на друштво, политички систем или на неки његов сегмент“ (Goati, 2008: 55). Ако појам функције, додаје Владимир Гоати, „схватимо у првом значењу, лако се уочава да је спектар партијских активности веома широк. Партије се баве различитим делатностима: од изградње станова, преко управљања фондовима социјалног осигурања (нпр. у Израелу) и вршења чак административних и судских функција (у неким афричким земљама), па до учешћа у изборним кампањама и у парламентарним активностима. За истраживање битно је, међутим, одвојити оне њихове активности које у друштву могу обављати и друге институције од оних које су иманентне политичким партијама“ (Goati, 2008: 55).

Ненад Кеџмановић пише о девет, како манифестних (повезивање друштва и државе, агрегација и артикулација интереса, едукација и мобилизација чланства, усмјеравање државне политике, промоција политичких кадрова, демократско повезивање и сл.), тако и латентних (полуга вертикалне покретљивости, привилегије руководства и идентификација обичног чланства), функција политичких партија: „*Копча између друштва и државе* – Основна функција политичких странака изворно је била у томе да представљају институционални канал повезивања друштва са државом. Прије свега посредством партија, различите друштвене групе остварују утицај на власт, али постоји и повратан ути-

цај. Јер када дођу на власт, саме или у коалицији, па чак и као парламентарна опозиција, странке утичу на своје чланство и на своје бираче да слиједе и подржавају државну политику. Партије су, дакле, истовремено и агент цивилног друштва пред државом и агент државе пред цивилним друштвом, фактор укључивања друштва у државу, али и фактор одбране политике државне администрације пред јавношћу. *Агрегација и артикулација* – Из мноштва појединачних и групних, конфузних и контрадикторних мишљења бирача партије извлаче синтезу и артикулишу је у „народну вољу“, коју свака власт мора да уважава у процесу доношења политичких одлука. Владимир Гоати истиче да управо „редукција бескрајне сложености политичког живота и сажимање у неколико конкурентских пројеката“ једна је од кључних функција партија. Некада партије шире своје програме да би укључиле интересе неких нових бројних или утицајних група, као што су, рецимо данас у Србији избјеглице из Хрватске, Босне и Херцеговине и са Косова. На Западу је то дуго била омладина као генерацијска скупина „којој припада будућност“, а сада је то све више пензионерска популација, која због просјечног старења ових нација постаје све бројнија па има и већи политички утицај. Неке мање бројне и мање утицајне групе и њихови интереси остају искључени јер изазивају отпор конзервативне већине. *Едукација и мобилизација* – Партије политички информишу, образују и мобилишу често инертне, апатичне, неупућене и пасивне грађане да не само једном у четири године изађу на изборе и тако посредно узму учешћа у јавном животу. Истовремено, партијама одговара да се политички ангажман маса сведе само на повремено убацивање листића у кутију, јер њиховом политичком имобилизацијом оне добијају шири маневарски простор. Фокусирањем свога програма на једну и једино политички исправну оптику. Истина, партија и програма има два или више, али је понуда увијек ограничена на релативно мали број, па тако многи интереси напросто немају одговарајућу страначку инфраструктуру да би дошли до политичког изражаја. *Политичко ус-*

мјеравање – партије на власти и у власти дају програм државној политици. Одређују њене краткорочне и дугорочне циљеве, који постају идеолошка оријентација за дјеловање читавог државног апарата, све до чиновника на шалтеру. Побједничка партија, која преузима власт, позива на свој програм који је подржала већина и на основу које има обавезу и право да води државну политику. У пракси, међутим, не бива баш тако, јер су програми пуни великих обећања која барем дијелом нису реална, као и зато што висока политика пролази дуг пут до непосредне примјене и спотиче се о инерцију и отпор администрације, интересних група и сл. на нижим нивоима пирамиде власти. *Кадровска промоција* – Партије регрутују и формирају нове политичке кадрове. Из масе чланова, активиста и нижих функционера на локалном нивоу партије врше примарну селекцију, обучавају и промовишу политички подмладак, који ће касније заиграти на великој политичкој сцени. Партије су те које обезбеђују посланике, ministre, премијере и председнике, а пред бирачко тијело као кандидати излазе само они који су већ прошли више нивоа интерне селекције и победили у унутарстраначкој конкуренцији. При томе су то често особе за које изван странке „никад нико није чуо“. Партије диктирају изборну понуду из сопствених редова, и врло су ријетки случајеви да на мјесто председника или посланика, министра или гувернера кандидују неку изузетно компетентну или популарну ванстраначку личност. *Демократско повезивање* – Партије доприносе развоју, стабилности и континуитету демократије јер комуницирају са народом и између избора. Да није њих, представничка демократија би се сводила само на чин избора једанпут у четири године. Овако партије на повременим, али константним конференцијама за штампу износе своја гледишта о текућим питањима. Њихови лидери се непрестано оглашавају изјавама у медијима и обилазе терен, односно унутрашњост. А што је најважније, међусобним полемикама о актуелним политичким питањима подстичу људе да се и сами критички одреде. *Полуга вертикалне покретљивости* – Да странке нуде шансу за

напредовање, и то брже, лакше и даље него у другим професијама, свједоче примјери многих угледних професора, љекара, новинара, инжењера, адвоката, умјетника и људи из других струка који као партијски симпатизери послје избора прелазе трајно на рад у владу, парламент, дипломатију и сл. у развијеним демократијама оваква врста социјалне покретљивости ограничена је искључиво на политичке каријере и државне органе, док у ауторитарним друштвима (нпр. земљама тзв. „реалног социјализма“) „она постоји у свим сферама друштва. Привреди, науци, култури, итд.“. Побједа на изборима и „систем плијена“ врло често на велику јавну арену и код нас избацује бројне људе који изненађују професионалном преоријентацијом у зрелим годинама и након завидне каријере у некој другој струци која нема баш никакве везе са политиком. *Обезбјеђење функционерских привилегија* – Политичке странке, поготово ако су велике и политички утицајне, његују врло изражену унутрашњу хијерархију. Само су историјски почеци окупљања шачице истомишљеника и формирање странке обиљежени неформалним и присним односима политичких сабораца. Убрзо потом, упоредно са ширењем организације, успоставља се пирамида моћи која је, дијелом, легализована и статутом странке. Прије свега предсједник странке, али и потпредсједници, генерални секретар, чланови извршног тијела, посједују широка овлашћења у вођењу странке, те одговарајуће статутарне привилегије. Оно што је најважније и што је неформална привилегија, они релативно аутономно располажу страначким новцем и на услузи им је свита плаћених сарадника (шефови кабинета, помоћници, савјетници, секретарице, курири, возачи итд.). На такво понашање посебно утиче чињеница да се спремају за власт и понашају као да су већ власт, као и чињеница да су већ искусили власт па успостављена хијерархија истрајава по инерцији. *Фактор идентификација чланства* – у савременим високо развијеним земљама Сјеверне Америке и западне Европе, људи све више живе као Спинозине монаде: одвојени, изоловани, раштркани, отуђени. У емоционално-пси-

холошком вакууму који се појавио слабљењем сродничких, комшијских, колегијалних и других традиционалних веза међу урбаним људима, странке имају функцију компензације те изгубљене друштвености. За милионе обичног чланства бити у странци значи припадати нечему, значи имати партијске другове, значи да неко рачуна на тебе, значи моћи се поистовјетити са једном политичком организацијом. Савремене велике странке рачунају на тај ефекат и проналазе ситна симболична задужења која окупљају и ангажују обично чланство и на тај начин развијају особен облик њихове лојалности“ (Кесмановић, 2011: 176-181).

Изразито дуг цитат Ненада Кеџмановића оправдан је из разлога што наведени аутор даје исцрпно и аутентично појашњење функција политичких партија. Његово „цјепкање“ или препричавање умањило би снагу овог својеврсног прегледа друштвене улоге и функција политичких партија.

Слично Ненаду Кеџмановићу, Вучина Васовић, такође дефинише већи број функција политичких партија: „Прво, ваља поменути њихову интегративну или агрегирајућу улогу. Оне повезују интересе бројних и различитих група у шире глобалне захтеве. Друго, делујући на усаглашавању супротстављених идеја и интереса, оне обављају у извесном смислу и миротворну улогу. Треће, партије врше не само артикулирајућу и интегративну већ и креативну улогу тиме што претварају парцијалне интересе појединих група у глобалне политичке захтеве и стратегије развоја. Тиме се омогућава избор, односно опредељење, грађана за одређене опције, а тиме и веће шансе за реализацију, с обзиром да иза њих стоји одређена партијска моћ. Четврто, партије представљају концентрисани и препознатљиви субјект политичке активности, одговорности и ефеката који омогућавају грађанима да на следећим изборима дају или ускрате подршку и поверење неким од њих. Тиме се проширују могућности демократске контроле над влашћу. Пето, партије омогућавају представљање одређених скупина или региона. Сам факат представљања може да значи много појединим политичким аспирантима чиме се знатно

утиче на смиривање политичке сцене. Шесто, партије омогућавају партиципацију широких кругова грађана у политици. Седмо, важна је улога партија у регрутовању и обучавању кадрова за обављање одређених политичких лидерских послова. Осмо, формулисањем својих глобалних политичких захтева и стратегија, политичке партије упрошћавају политички процес и омогућавају најширим слојевима грађана избор између појединих политичких опција и стратегија развоја. Девето, партије су значајни фактори који омогућавају деловање неких кључних демократских институција и института у модерним друштвима. Тешко би било и замислити, а камоли организовати ефикасно функционисање парламента или избора без политичких партија. Десето, партије омогућавају и одговарајућу комуникацију персоналних носилаца политичке власти и друштва, односно базичних друштвених група. Најзад, партије и партијски систем омогућавају и вођење одређених организованих дебата о кључним питањима развоја друштва и на тај начин представљају значајан фактор рационализације политике и политичког живота“ (Vasović, 2008a: 115-116).

Ендру Хејвуд тврди да постоји мноштво функција политичких партија, али основним истиче само њих шест. Ријеч је о *представљању, стварању елита и регрутовању, одређивању циљева, артикулацији и агрегацији интереса, социјализацији и мобилизацији*, те о *организовању власти* (Hejvud, 2004: 470).

Представљање је, појашњава Ендру Хејвуд, способност политичких партија да „изнесу гледишта чланова и гласача, као и да дају одговор на њих. Језиком системске теорије, политичке партије су најзначајније средство за „пружање инпута“ које обезбеђује да влада одговара на потребе и жеље друштва“ (Hejvud, 2004: 470). *Стварање елита и њихово регрутовање*, за истог аутора, подразумеива да су политичке партије „одговорне за обезбеђивање политичких вођа држава“, док *одређивање циљева* подразумеива функцију партија којом оне постају „средство којим друштва одређују колективне циљеве“, при чему је у одређењу колективних интереса битна улога партија у њиховој *ар-*

тикулацији и агрегацији гдје се прикупљени захтјеви, то јесте интереси обједињују у „јединствену цјелину, тако што успостављају равнотежу између њих“ (Hejvud, 2004: 471-475). *Социјализација и мобилизација* се према Ендрју Хејвуду уско повезују са изборним такмичењем и вођењем кампања у којима су партије „значајни агенси политичког образовања и социјализације“ која по завршетку избора, ако им то омогући изборни резултат врше једну од најважнијих функција, а то је *организовање влада*, што је „у парламентарним системима у толикој мери изражено да је могуће говорити о „партијској влади“ (Hejvud, 2004: 476-477).

Ослањајући се на радове бројних теоретичара попут Ричарда Гинтера и Лерија Дајмонда (Gunter, Diamond, 2001), Ендрју Хејвуда (Hejvud, 2004), Чарлса Мериема (Merriam, 1923), Марсела Прелота (Prelot, 1973), Мајкла Лајсерсона (Leiserson, 1968), Леона Епштајна (Epstein, 1967), Жана Блондела (Blondel, 1970), Дејвида Ептера (Apter, 1968) и других, Владимир Гоати изводи четири функције политичких партија. То су: *селекција и агрегација интереса, организовање власти, усмјеравање државних органа и избор носилаца најважнијих положаја у политичком систему* (Goati, 2008: 64).

Претходно наводећи да постоје *манифестне и латентне* функције партија, од којих су посљедње усмјерене на обезбјеђивање „система (не)скривених користи и материјалних и „идеалних“ привилегија за партијске активисте и чланство“ (Stojiljković, 2006: 33), Зоран Стојиљковић, се опредјељује за петоструку класификацију манифестних функција политичких партија: *изражавање интереса и уобличавање јавног мњења, номинација и избор носилаца политичких и јавних функција, контрола и усмјеравање рада државних органа, политичка мобилизација и партиципација, те функција политичког образовања и социјализације* (Stojiljković, 2006: 33).

Анализирајући претходно наведене ауторе, њихове, неријетко сличне закључке и класификације, функције политичких партија, како манифестне тако и латентне, дефинишемо кроз три основе

групе функција: *представничко-посредничку, контролно-владајућу и едукативно-пропагандну*.

Прву, *представничко-посредничку* групу функција политичких партија чине: демократско представљање у условима представничке демократије, представљање интереса различитих скупина, од класних, преко религијских, до регионалних и националних, те касније посредовање између, по наведеним подјелама дефинисаних група – чиме партије постају истовремено фактор сукобљавања, али и мирења различитих скупина и интереса, сакупљање захтјева појединаца и група у друштву, њихово селектовање и формулисање у форми политичких захтјева – чиме се врши посредовање и заступање интереса народа од стране политичких партија, као незаобилазног актера у процесу доношења политичких одлука, те на крају посредовање између интересних скупина и политичко-системских институција на које оне желе да врше утицај.

Другу, *контролно-владајућу* групу функција политичких партија чине: стварање политичких елита, кандидовање, којем сљеђује номиновање, при чему политичке партије не само што на битне политичко-системске функције доводе виђеније људе из странке, имају могућност да кориштењем механизма „полуге вертикалне покретљивости“ мање видљив, слабо образован, морално и способностима, инфериоран кадар, подигну до врха пирамиде политичке моћи, затим да кадровски попуне именоване функције у власти, а онда „партијским запошљавањем“ отворе простор за партократско-клијентистичко умрежавање по институционалној дубини, која неријетко постаје картелска хоботница и агенс системске корупције, при чему политичке партије својим дјеловањем легализују логику политичког представљања, укључујући и његове нежељене посљедице, одржавајући уставно-правни поредак, наравно ако је ријеч о партијама системског карактера, што је обрнут случај ако оне то нису.

На крају трећу, *едукативно-пропагандну* групу функција политичких партија чине: политичка едукација чланства политичких

партија, али и грађанства, примарно у процесу изборне кампање када политичке партије представљају своје програме и едукују бираче за сам чин гласања, затим политичка социјализација јер се људи унутар политичких партија повезују, стварајући интересне али и емотивне односе, што је битна компонента у изградњи социјалног капитала чланова политичких партија, при чему је у таквим условима партијама лакше остварити приврженост чланства, али и њихову мобилизацију за партијске активности, и посљедња, пропагандна функција партија једна је од најбитнијих, посебно ширењем писмености и нових технологија, у којима оне, у складу са својим интересима, обликују јавно мњење, неријетко манипулишући њиме како би остварили своје партијске циљеве.

3. НАСТАНАК ПОЛИТИЧКИХ ПАРТИЈА И ЊИХОВА ЕВОЛУЦИЈА

3.1. Протопартије

Додавањем префикса „прото“ на појам партије, аутори се обавезују да одреде првонастале форме организовања које можемо дефинисати претечама модерних политичких странака. Мотиви за откривање „изворишта“ политичко – партијског организовања, њихове историјске улоге и начина дјеловања, су вишеструки. Читав политички живот, како пише Зоран Стојиљковић, „од јавног формирања мишљења о кључним проблемима друштва до избора и формирања власти и рада парламената и владе, у својој основи има процесе сукоба и сарадње партија, склапања и расклапања партијских коалиција. Свеprisутност партија и њихов значај стварају утисак да је настајање идеје о партијама и неких форми партијске борбе старо готово и колико друштво“ (Stojiljković, 2006: 15).

„Осјећај свеprisутности и старости“ политичких партија, о којима пише Зоран Стојиљковић стварно је стање духа модерних политичких заједница и индикатор постојања „*партократизоване свијести*“ и њој посљедичног „*партократизованог духа*“. Наведено је производ модерног доба изниклог из индустријске револуције којој своје постојање дугују политичке идеологије, представничка демократија, парламентаризам, савремене пар-

тије и бројна друга „чеда“ процеса који је прије скоро три вијека промијенио свијет.

Ослањајући се на Џемса Брајса који тврди да су „политичке партије старије од демократије и да су постојале у свим земљама и облицима владавине“, Зоран Стојиљковић закључује: „У том смислу наводе се примери политичке борбе у старој Грчкој између земљорадничке и трговачке струје, затим групе која је била за Филипа и Александра Македонског и друге која је била против. Следе борбе у Риму око Цезара и Помпеја, пред крај Републике, а да су браћа Грах била, можда, први партијски лидери с народном подршком. Пропашћу Републике партије су нестале да би се поново појавиле у раздобљу ренесансне Италије“ (Stojiljković, 2006: 15-16). Ријеч је о протопартијском организовању сукобљених гвелфа и гибелина, те каснијим каснофеудалним борбама између поборника краљевог апсолутизма, с једне и присталица моћног и по монарха ограничавајућег парламента, с друге стране, као увертире у настанак и развој модерних странака: „Политичке партије, у модерном смислу и значењу, настају и развијају се истовремено с процесима ограничавања апсолутне власти владара и јачања улоге парламента и избора. Стварањем модерних средстава масовне комуникације, ширењем писмености и увођењем општег права гласа, партије постају масован, широко распрострањен и готово универзалан феномен“ (Stojiljković, 2006: 16).

Тумачења Џемса Брајса и Зорана Стојиљковића потврђује Вучина Васовић износећи сличне тезе о претечама модерних партија: „У неком протопартијском виду оне су постојале у античкој Грчкој, у Риму, у доба ренесансе и у претпарламентарном средњовековљу. У свом модерном, додуше рудиментном, виду партије се јављају већ у 18. веку, да би пунији израз добиле у 19. веку и касније са проширивањем бирачке популације и непосреднијим ширим повезивањем парламентарних изабраника и грађана. Друга половина 19. века, посебно у Енглеској, представља убрзани процес ширења бирачког права, а с њим и парламентарне репре-

зентације и партија као нужног посредника између парламента и избора. Временом су партије све више постајале не само посредници већ и креатори, организатори и кормилари како избора тако и парламената“ (Vasović, 2008a: 112).

Морис Диверже сматра да политичке партије настају тек са развитком савремене западне демократије, док су раније постојале у „неким ембрионим облицима (Лига, Армањаковици и Бургоњци, Гелфи, Гибелини, Јакобинци, итд.)“ (Diverže, 1966: 94).

Освајање или задржавање власти појава је стара од времена првих градова-држава „Плодног полумјесеца“ па све до модерних политичких система демократског свијета. Иако је моторни фактор борбе за власт лична жеља појединаца да овладају ресурсима, обезбједе своју безбједност и привилегије, они то не могу извести сами већ морају да имају подршку одређене групе или група. Чим политика постане предмет организованог дјеловања, још ако се одвија у оквиру парламената, неминовно говоримо о протопартијским елементима. Ако се организацији, каква год она била, дода феномен *подмиривања* интереса различитих skupина с циљем проналажења најбољег рјешења за владајућу елиту онда се могу уочити обрасци политичког понашања које видимо и данас.

Тако је на примјер Клистен у вријеме староатинских сукоба прибјегао нуђењу демократије масама тражећи заузврат политичку лојалност: „Његов олигархијски противник реаговао је играјући на спартанску карту, али је спартанска интервенција кренула наопако: руља се докопала оружја – негде успут су га се дочепали – и Спартанци, након неколико дана опсаде на Акрополу, пристали су да се повуку. Народ је победио, и 508. п.н.е. Клистен је спровео детаљну реформу друштвеног уређења. Уз нешто каснијег дотеривања, демократски поредак овако успостављен, трајао је готово читав век, све док 413. године Атина није дестабилизована великим поразом у рату са Спартом. Ово је довело до низа нестабилних олигархијских режима и још једног разоружавања народа. По завршетку рата, демократија је

поново успостављена 403. године – последња промена коју је забележио Аристотел – и још увек је цветала деценијама касније када су их поробили Македонци. Централна институција овог демократског поретка била је суверена скупштина грађана Атинe“ (Kuk, 2007: 228).

Атинска скупштина била је динамично мјесто у оквиру којег су се јављале групе, испољавале идеје и вриједности, остваривали или пропадали зацртани циљеви, а све то како би се остварила власт и провеле одређене политике. Слично је било и у доба Римске републике, гдје су се у политичком животу истицала раније поменута браћа Грах: „Први истакнути вођ, који је користио све јаче револуционарно превирање у народу, био је Тиберије Грах. Свакако је ово био још најчеститији човек тог раздобља римске историје, ако не рачунамо Сципиона Африканца Старијег. Испочетка је Тиберије Грах био усмерен реформатор готово реакционарне наклоности. Радио је на томе да сталеж пољопривредних радника опет дође до властите земље. Искуствима стеченим у војсци за време службовања у Шпанији, а нарочито у времену по разарању Картагине, дошао је до закључка да војничка вредност римских легија опада. Као и толики политичари нашег доба, Тиберије Грах није схватио да је лакше пресадити човека са села у град, него ли наново привићи грађанина на скромни и напорним радом испуњени живот пољопривредника. Тиберије Грах је хтео да се поново ставе на снагу Лицинијеви закони, то јесте бар оне њихове одредбе које су ограничавале рад робова и велепосед. Ти Лицинијеви закони су непрестано потрзани, па стално опет заборављани. Тек пошто су у Сенату велепоседници били устали против његова предлога, Тиберије Грах се обрати народу и удари у најжешћу борбу за увођење праве народне владе“ (Велс, 2006: 247).

Из наведеног исјечка римске историје можемо да утврдимо постојање лидера који се увезује с народом тражећи њихову подршку, његов јасан идеолошки курс и жељу да освоји власт како би провео интересе грађана чији је представник и за које тврди

да имају право на своју владавину. Међутим, са друге стране су се организовале групе супротстављене Граховом дјеловању, моћне и спремне на акцију. На крају су га противници у Сенату убили заједно са неколико стотина његових присталица. До пропасти Републике, римске су елите биле у сталним сукобима, које су претеча модерних парламентарно-партијских, што је отворило простор Гају Јулију Цезару да преузме „положај доживотног диктатора чиме је знатно ослабио моћ Сената“ (Hol, 2012: 89).

Средњи вијек обиљежиле су борбе различитих скупина широм европског простора, политички разједињеног и друштвено нестабилног. За историју политичких партија битан је сукоб између *гвелфа* и *гибелина* у њемачким и италијанским градовима гдје су се сукобљавали гвелфи, присталице папа и најчешће припадници трговачке елите и гибелини, присталице царева и чланови углавном феудалних породица.

Организације гвелфа и гибелина и њихово дјеловање могу се у највећој мјери подвести под протопартијско које је оставило велики траг у средњовјековној историји Европе отворивши простор за будуће партијске борбе: „Након смрти цара Хенрика V. (1125) у Њемачкој је избила борба за пријестоље. Баварски војводе *Welfi* (њем. *Welfen*, тал. *Guelfi*) успјели су да њихов кандидат, саски (саксонски) војвода, буде изабран као Лотар III (1125–37) против опозиције швапских војвода Хохенштауфовца (и господара *Waiblinga*, отуда њемачки облик *Waiblinger*, одн. талијански облик *ghibellini* за њихове присташе). Династичко супарништво наставило се за Лотарове владавине и владавине цара Конрада III. Хохенштауфовца (1138–52). За владавине Конрадова нећака Фридрика I. Барбаросе (1152–90) називи гвелфи и гибелини добили су шире значење, а већу важност у Италији него у Њемачкој. Када је Фридрик I. покушао поновно успоставити царску власт у Италији, његова је интервенција изазвала отпор ломбардских и тосканских комуна, које су настојале очувати своју самосталност; након избора Александра III. за папу (1159) Фридриковим се противницима придружило и папинство. Об-

новљена борба између папинства и царства дала је нове размјере сукобу између гвелфа и гибелина, који се отада разликују као присташие папинских и царских интереса, односно лаичке, свјетовне политике и папинске теократије. Премда је ривалство за царско пријестоље након смрти Хенрика VI. појачало њемачки значај гвелфско-гибелинске супротности, тијеком сљедећа два стољећа називи су се углавном односили на талијанску политику. Борба између гвелфа и гибелина наставила се и након изумрућа Хохенштауфоваца (1268), али је ускоро попустила. Имена гвелфи и гибелини очувала су се све до XVII. ст. као називи противничких странака по градовима, иако се већ давно изгубило њихово првотно значење; папа Бенедикт XII. чак је запријетио (1334) проклетством онима који би се служили тим омрзнутим именима“ (Hrvatska enciklopedija, 2025).

Протопартијско дјеловање можемо да пратимо кроз вијекове све до индустријске револуције и периода развоја представничких демократија. Њихов настанак и развој предмет су истраживања наредног потпоглавља ове научне монографије.

3.2. Настанак савремених партија (ванпарламентарним и парламентарним путем) и њихове карактеристике

Историја модерних политичких странака неодвојива је од индустријализације свијета, његове друштвено-економске трансформације, настанка буржоазије и радништва, њихових захтјева за учешћем у власти и утицајем на јавне политике, посљедичним развојем представничке демократије, писмености, медија и средстава комуницирања. Ово су општа мјеста у историји политичких партија која теоретичари наводе у својим истраживањима осврћући се примарно на два феномена: *узроке* с једне и *мјеста настанка политичких партија* с друге стране. У мноштву теоријских расправа највредније помена су двије.

Прва расправа се односи на тумачење Јозефа Ла Паломбара и Мирона Вајнера о условима настанка политичких партија гдје они истичу да су модерне странке производ три кризе: легитимације, интеграције и партиципације (La Palombara, Weiner, 1966). Анализирајући закључке наведених аутора Владимир Гоати истиче: „Криза легитимације односи се на проблем носиоца суверене власти у друштву (монархија-република). Прве партије у западној Европи (Велика Британија, Француска) образоване су почетком деветнаестог столећа у току кризе легитимизације која избија када буржоазија својим друштвеним деловањем доводи у питање *ancien regime*. Та криза појављује се, са знатним временским заостатком (у другој половини двадесетог века) и у економски неразвијеним земљама, када народноослободилачки покрети истичу захтеве за елиминисање колонијалне владавине. Криза интеграције тиче се проблема територијалног интегритета земље и тежње расцепканих националних група да се удруже у јединствену политичку заједницу. У току кризе интеграције формиране су у другој половини прошлог столећа прве политичке партије у Немачкој, Италији и Белгији. Најзад, криза партиципације избија кад потиснуте друштвене групе истакну захтеве за учешће у политичком животу. У западноевропским земљама те кризе почињу у сумрак феудализма, када буржоазија тражи већи политички утицај“ (Goati, 2008: 23).

Друга расправа је везана за мјесто настанка политичких партија, па се према том критеријуму оне класификују на *парламентарне* и *ванпарламентарне*, то јесте на странке настале у парламенту и странке настале изван њега. Ријеч је о „општој шеми“ настанка политичких партија како је опојмљује и описује Морис Диверже: „Практично, партије настају на два основна начина: интерни – повезивањем парламентарних група и лидера с локалним организацијама у изборном процесу, и екстерни – формирањем партија од стране синдиката, професионалних удружења, цркава и кооператива како би се омогућило улажење у политику радника, сељака и маса верника“ (Stojiljković, 2006: 31).

„Општу шему“ настанка политичких партија потврђује Вучина Васовић анализирајући различите начине њиховог настанка: „негде су се оне јављале као парламентарне фракције. Тако су америчке партије настале као групе парламентарних присталица Џеферсона и Хамилтона. Другу основу или извор партија чинили су раднички покрети. Тако је настала Лабуристичка партија у Великој Британији. У том случају је једна радничка организација пожелела да добије политички идентитет и да се бори за освајање политичке власти. Трећи начин је настанак партија из националноослободилачког покрета попут Конгресне партије у Индији. Најзад, разлози оснивања партија могу бити идеолошки, односно напори и борба да се реализују одређени циљеви. Тако су настале марксистичке односно комунистичке партије. Тешко би било порећи да иза свих тих партијских зачетака није стајала и жеља њихових организатора за влашћу“ (Vasović, 2008a: 113).

У прилог расправи о парламентарном и ванпарламентарном настанку политичких партија Република Српска је добар примјер за анализу. У нашим ранијим истраживањима (Simović, 2011, Симовић, 2011, Симовић, 2014-а, Симовић, 2016, Симовић, 2019, Симовић, 2017, Симовић, 2022-а, Симовић, 2024-а, Симовић, 2024-а) описивали смо настанак и развој политичких партија у Републици Српској. Синтеза наведених радова даје нам могућност да изведемо закључак према којем политичке партије настале у вријеме обнове демократије (почетак 1990. године) и у почетној фази изградње парламентарног живота и партијске сцене Републике Српске (1992-2002), углавном настају као ванпарламентарне, то јесте екстерне странке. То је случај са Српском демократском странком, Социјалистичком партијом и Партијом демократског прогреса. Остале релевантне партије настајале су парламентарним, то јесте интерним путем, неке у ранијој фази, попут Савеза независних социјалдемократа (раније Странке независних социјалдемократа) и Српског народног савеза, а неке после 2000-их, као што су Демократски народни савез, Уједињена Српска, Демократски савез, Социјалистичка партија Српске,

Народна партија Српске, Народни фронт и сл. Рану фазу настанка политичких партија у Републици Српској карактерисале су њихове различите идеологије и програми, а посебно методе политичког дјеловања. Међутим, временом су се све релевантне политичке странке у Републици Српској идеолошки и програмски прилагодили просјечном ставу и хтјењу бирача и тиме постале „идеолошко-програмски близанци“ који немају стварни *опозиционо-позициони карактер*, већ *искључиво конкурентски*. Међу њиховим политичким ставовима скоро да не постоје озбиљније разлике, па је умјесто идеологије и програма кључна расправа на нивоу персоналног, гдје се неријетко противници праве горим него што јесу па су и кампање малициозне и нетрпељиве, чему погодују слаба политичка писменост и општа култура грађана.

Развој модерних партијских система и демократске политичке културе, који тек предстоји Републици Српској, био је дуг процес у западним полиархијама, започет још у 18. вијеку: „Тијеком осамнаестог стољећа још је владала велика сумњичавост према странкама, не само зато што странке и фракције још нису биле концептуално раздвојене већ и зато што су се у актуелној пракси тешко разликовале. Разлика је јасно потврђена тек у деветнаестом стољећу, када су странке широко прихваћене као легитимно и нужно средство слободне владавине. Разумљиво, постоји низ различитих гледишта о логици страначке ере. Кроз промијењиву политичку судбу људског рода, међутим, увијек изнова појављује се основна тема: како помирити приватну егзистенцију и јавну коегзистенцију, анархију и поредак, разлике и склад. Било да је иницијална јединица појединац, примарна или секундарна скупина или пак национална заједница, на свакој се разини јавља исти крајњи проблем: како се мања јединица односи према већој и како се с њом интегрира? Када су настале странке – другим ријечима, када су институционализоване друштвене подјеле и разлике – питање је поново постављено, још неодгодивије и експлицитније: како постићи да странка не штети јединству и како дио може придоносити добробити цјелине“ (Sartori, 2002: 67).

Политичке партије модерног типа настају не само као производ захтјева буржоарских, а касније и радничких скупина, за учешћем у власти. Оне су, у својој раној фази, били главни актери демократизације друштава и један од кључних фактора у процесу дефеудализације свијета и рушења апсолутистичких режима. Ова теза доказива је на примјеру политичких партија у Великој Британији, о чијем настанку и развоју пише Здравко Злокапа: „Прва груписања која се могу назвати политичким партијама потичу с почетка XIII вијека. А одвијају се као посљедица борбе између краља и парламента. Сваки се од ових политичких чинилаца – и краљ и парламент – трудио да око себе изгради круг људи од повјерења, а људи су се груписали око ових центрипеталних тачака привучени њиховом снагом и изгледима на политички пробитак. Они који су подржавали краља називали су се *торијевцима*; они који су били на страни парламента називали су се *виговцима*“ (Злокапа, 2000: 55). Из традиције *торијеваца* развила се модерна Конзервативна партија, а *виговаца* Либерална. Ширењем бирачког права и јачањем радничког самоорганизовања почетком двадесетог вијека оснива се Лабуристичка партија која је уз Конзервативце данас најснажнија странка британског двопартизма.

Француско искуство било је другачије и по много чему трауматичније. Појава Радикалне странке (1830) насупрот Уставне партије отворила је простор револуционарном дјеловању, сукобима и политичкој нестабилности, који су, од 1789. године до данас, карактерна црта француског друштва. Идеја радикалних промјена, насупрот еволутивним и постепеним, дубоко је усађена у свијест француских грађана. Описујући програм Радикалне странке Шарл Сенјобс пише да је њихово основно начело „да један народ не треба да допусти, да се над њим влада по старинским уредбама, него да заводи нове, које су удешене за садашњост“ (Senjobs, 2017: 287). Оваква радикална политика (коју теоретичари с правом оцјењују синдромом Француске револуције) је најчешће рушилачка, завршава у уништавању не само

лошег и већ и неријетко доброг насљеђа. Тиме се држава гради изнова до нове револуције и тако се стално врти у историјском кругу револуционарства губећи континуитет, чиме нестаје повјерење у политичке институције, неопходна за друштвено – економски развој дугог трајања.

Иако у теорији, оправдано, доминира став да су модерне политичке партије настале у Великој Британији, поједини аутори попут Ендру Хејвуда истичу у први план америчко партијско искуство: „Партије модерног типа по први пут појавиле су се у САД. Без обзира на презир који су према партијама осећали „очевидни оснивачи“, који су написали амерички Устав, за време председничких избора 1800. Федералистичка партија (касније виговци, а од 1860. Републиканска партија) постала је масовна. Велики број конзервативних и либералних партија настале су као парламентарне фракције. Тек касније, принуђене да се обраћају све ширем бирачком телу, развиле су ванпарламентарну машинерију локалних огранака и представника, итд. Насупрот томе, социјалистичке партије и партије које представљају верске, етничке и језичке групе, настале су као друштвени покрети и интересне групе које делују изван власти. Оне су се касније претвориле у истинске парламентарне партије, у нади да ће постићи формално представништво и тако утицати на обликовање јавне политике. До почетка двадесетог века, партије и партијски системи постали су политички израз друштвених и других подела које су покретале друштво“ (Hejvud: 2004: 465).

Демократска странка (настала 1828. године) и њој супарничка Републиканска (настала 1854. године) централни су актери политичког живота Сједињених Америчких Држава. Временом су, у процесу дезидеологизације партија, своје политичке идеологије умногоме приближили иако постоје јасне разлике у погледу њиховог односа према културно-вриједносним, родним и питањима миграција. Но, оно што је њихова главна карактеристика јесте велики утицај интересних група на њихове изабране представнике, посебно кроз модел институционалног лобирања.

Наведено британско, француско и америчко искуство, због времена настанка њихових партија, развоја представничке демократије и утицаја на остале земље свијета истакнуто је у овом поглављу. У наредним дијеловим рада бавићемо се и другим партијским системима, настанком и карактером њихових странака, али и релацијама са интересним групама и друштвеним покретима.

3.3. Линије друштвених расцјепа (вертикалне и хоризонталне) и обликовање политичких партија

Друштва су слојевите групе које обједињују и неријетко интегришу припаднике различитих раса, религија, вјера, нација, култура, регија, класа и других идентитетски одређујућих ентитета који дијеле јединствен политички простор. Наведене подјеле, наводи теорија о политици, имају вертикалну и хоризонталну димензију. На примјер, националне и вјерске подјеле су вертикалне, док су класне хоризонталне, што представља опште мјесто у науци о политици: „Негдје су оне минималне и слабе, а негдје вишеструке и изражене. Ријеч је најчешће о расним, националним, религијским и класним подјелама. Уз ове колективне идентитете, у савременом свијету постоји одређени број људи који не желе да се идентификују са неком од наведених група. Без обзира на то да ли становници одређене земље припадају неком од колективитета или не, важно је питање степена политичке моћи коју они остварују. Постојање или одсуство њихове моћи огледа се у правима која им припадају по основу њиховог држављанства. Овдје је прије свега ријеч о могућностима које они имају у процесу изградње конституционалних аката, степену остваривања и заштите њихових **природних права**, те у формалним и суштинским механизмима давања и одузимања власти изабраним представницима“ (Симовић, 2019: 15).

Способност да се влада простором чији сте суверени члан битна је социјална претпоставка и мотивишућа димензија развоја политичких партија: „Општеприхваћени, прелазни одговор јесте да је партијски систем у својој основи условљен социјалном структуром, и политичко културном мапом друштва, односном мером њихове хомогености или издиференцираности и конфликтности. Но, тек се ту отварају бројна питања и проблеми. А средишње поље политичко-социолошког приступа анализи партија и партијског система управо и чине природа и карактер везе која се успоставља између социјалног тла и његовог (модификованог) партијско-политичког израза. Висок степен сагласности постоји око полазне оцене о релевантном, али вишеструко посредованом деловању структуре друштва, пре свега кључних линија друштвених расцепа, на обликовање политичког простора. Сложена (и декомпонована) друштва, по правилу, имаће сложену и динамичну партијску сцену. Кључно питање је, међутим, да ли ће свака па и бројна и релевантна, друштвена група бити у позицији и стању да артикулише и изрази своје интересе и изнађе свог репрезента. Посебно што су и саме бројне линије социјалних подела – кланских, слојних, националних или генерацијских – међусобно изукрштане, динамичне и дају врло различите констрелације односа. На њих се ослањају и различите интересне матрице и вредносни склопови“ (Stojiljković, 2006:156-157).

Осим географије, историје, религије, нације, културе, генерацијског јаза и других подјела, питање богатства или сиромаштва грађана одређујуће је у процесу обликовања политичких партија и бирачких преференција. И док је „настанком инклузивних економских и политичких институција омогућена индустријска револуција у Енглеској“ (Asemoglu, Robinskon, 201: 320) гдје настају прве модерне партије, а њихова војна и политичка моћ остварује највеће колонијално царство у историји, дотле су системи неспремни на модернизацију доживљавали периферну улогу и социјалну девастацију. Овакво стање се одразило и на политичке

партије. Сиромаштво је, као посљедица заостале модернизације и касне индустријализације, што је био случај и са Босном и Херцеговином, пишу Јагода Петровић и Брато Ковачевић, „потенцијални и стварни узрок друштвених девијација и социјалне искључености, односно социјалне ексклузије“ (Kovačević, Petrović, 2018: 32).

Појашњавајући *субјективну димензију* сиромаштва, наведени аутори истичу да се она „односи на „осјећај неслободе и спутаности, недостатак достојанства и самоуважавања, постојање специфичних вредности и образаца односа и понашања и сл.“ (Kovačević, Petrović, 2018: 35).

Историја нас учи да је сиромаштво било мотив за политичку акцију, формирање и дјеловање политичких партија, али је исто тако знало да буде савезник елитама које, корупцијом, партијском државом, репресијом и контролом медија, одржавају систем колективног незнања међу озлојађеним становништвом на рубу социјалне егзистенције. Сматра се да „изманипулисана маса невољника“ постаје временом стуб одржавања олигархијске моћи крупног капитала који има своје политичке фаворите. Међутим, иако унутар западних демократија, како истиче Морис Диверже, грађани и њихове организације власт најчешће дијеле с власницима капитала, индустријским и трговачким центрима моћи они не морају бити марионете у рукама капиталиста: „Они се могу ослонити на своје бираче и тако одољети притиску економских снага, али притисак је и надаље велик, то више што он може утјецати на грађане. Политичке одлуке се доносе у оквиру паралелограма снага који резултира комбинацијом тих фактора“ (Duverger, 1980: 11).

Синтеза људске историје нам сугерише да у највећем дијелу људи живи идеја о једнакости, ма колико она била различито тумачена и суштински споран појам. Међутим, она је, учи нас историја, покретач развоја демократије а њена посљедица су модерне политичке партије. Роберт Дал даје кратки преглед историјске потребе људи да владају собом, самостално или кроз организо-

вану групу, и учествују у доношењу одлука о себи и свијету који их окружује: „Безбројне племенске групе успеле су, на пример, да развију неке примитивне облике демократије немајући појма о овим идејама Запада. Локални трговачки клубови (или савез) који су се појавили у Енглеској у XIII веку усвојили су праксу једноставне непосредне демократије која се касније развила у представничке системе – и све без уплива неког теоретског знања. Најзад, 5000. године пре Христа и сами Грци нису имали никаквих познатих узора на које би се угледали. Отприлике у исто време су Римљани почели своју транзицију од краљевства према аристократској републици, независно од грчког утицаја. После тога је до даље демократизације републике дошло првенствено зато што је плебс (и његове вође) истицао своју квалификованост да учествује у управљању, што је у ствари био њихов захтев да се „снажно начело“ примењује и на обичан народ а не само на патриције. Порекло викиншког тинга – судско-законодавне скупштине слободних људи, губи се у тами прошлости али је сасвим јасно да је то тело било независно од било ког спољног утицаја. Стварање алтинга на Исланду 930. године и развој квази-демократског уставног система јединственог у Европи тога времена, представљали су изданке идеја норвешких викиншких насељеника који свакако нису знали ништа о грчкој демократији, римској републици или политичкој теорији и филозофији у формалном смислу. Оно што јесу знали или у шта су веровали, било је да су у суштини једнаки по својим способностима да учествују у управљању. То је случај и с алпским заједницама, у којима је дошло до предузимања првих корака који су касније довели до стварања швајцарске конфедерације. Не изгледа вероватно да су на свргавање монархије и стварање републике које су у седамнаестом веку предузели енглески пуританци, екстремисти и „људи комонвелта“ утицали толико Грчка, Рим или републиканска традиција – иако су наравно сви они знали за институцију представљања – али је зато на њих утицало хришћанско веровање према коме су сви људи једнаки не само у очима Го-

спода него су и подједнако способни да тумаче Његову реч, да узму учешћа у управљању и, самим тим, да владају својом Заједницом“ (Dal, 1999: 92).

Хришћанско осјећање „једнакости у очима Господа“ и „осјећај способности да се тумачи Његова ријеч, узме учешћа у управљању и креирању политике у својој Заједници“ уводи нас у претпоставке за развој представничке демократије и њима посљедичног настанка политичких партија, које имају јасну религијску основу. Историја политичких партија и њихова упоредна пракса показују нам да политичка профилација, карактер дјеловања и однос према уставно-правном поретку нису исти, чак ни приближно, у државама протестантског сјевера у поређењу са на примјер, странкама већински исламских држава Азије и Африке. Чак и унутар хришћанског цивилизацијског круга чија је идеја о „једнакости људи пред Богом и законима“ отворила простор слободи политичког дјеловања, развоју представничке демократије и политичких партија, постоје озбиљне разлике између партија насталих на католичком југу и православном истоку у односу на странке протестантског сјевера. Такође су религијске претпоставке умногоме утицале на карактер и дјеловање политичких партија насталих у хиндуистичком простору, једнако као и на оне настале у будистичким државама. Кинеска конфуцијанска традиција изнедрила је посебан облик политичког понашања којем се временом идеолошки прилагодила Комунистичка партија Кине настала на марксистичкој доктрини – производу западњачке филозофије.

Једино шта са сигурношћу повезује све политичке партије масовног типа, без обзира на њихову географску и цивилизацијску припадност, јесте *систем олигархијске владавине*, сталних сукоба око гомилања моћи елита унутар странке, с једне, и обуздавања исте, с друге стране. Од незајажљиве потребе грамзивог освајања унутарстраначке моћи болују партијске вође широм свијета, како оне у партијама насталим у већински хришћанском простору, тако и оне израсле из исламске, хиндуистичке или будистичке цивилизације.

Наведене тезе говоре у прилог о непролазности и универзалности тезе о „гвозденом закону олигархије“ Роберта Михелса без којег је немогуће сагледати политичке партије у цјелини и објективно описати њихову појаву, а посебно социјалне основе њиховог настанка од којих је религија једна од битнијих. Она није прворазредна али јој се у политичкој теорији не даје довољан значај па је зато истичемо у овом дијелу монографије. Свјесни замки теологизације овог истраживања и тумачења наведеног феномена, правдамо га његовом свеприсутношћу, која живи дубоко укодирана у цивилизацијске вриједности и норме политичког понашања оних који чине политичке партије, а то су управо људи. Они су несавршена бића којима религија и вјеровања дају вриједносни оквир и слободарски мотив за дјеловање, па чак оно било партијско-политичко.

Посебну димензију изучавању социјалне основе настанка и дјеловања политичких партија даје Ненад Кеџмановић сматрајући интелектуалце креаторима низа компликација у политичко-партијским односима: „Као класно неутемељни или „слободно лебдећи“, како их је у социјалном смислу дефинисао Карл Манхајм, појављују се у свим партијама и на свим позицијама. Они су обично лидери радничких партија, иако сами нису радници (Маркс, Лењин, Мао, Кастро, нпр.) и идеолози буржоарских партија, иако сами нису власници средстава за производњу. Партијама су неопходни као критичари и полемичари у дуелима са страначком конкуренцијом и влашћу, али и сувишни због наклоности да проблематизују и званичну политику своје странке. Пишући о невољама са интелектуалцима у политичком покрету, Жан-Пол Сартр је сјајно описао њихову склоност да отварају теоријске и моралне дилеме и несклоност да поштују дисциплину, хијерархију, ауторитет, а то онемогућује брзу и ефикасну акцију“ (Кестановић, 2011: 191). А управо је питање брзе и ефикасне акције уско везано за наредно поглавље. Оно је посвећено феномену партијске организације – њеном најважнијем елементу. Моћна и

ефикасна партијска организација кључна је детерминанта њеног успјеха зато су јој посвећене бројне теоријске и стручне расправе.

4. ОРГАНИЗАЦИЈА ПОЛИТИЧКИХ ПАРТИЈА, ВРСТЕ И УНУТАРПАРТИЈСКА ДИНАМИКА

4.1. Организација политичких партија

Организација је према мишљењу бројних теоретичара политике најважнији градивни елемент политичких партија. Оне су дио партијског система, а ови политичког. Политичке партије су својеврсни политички системи у малом, то јесте њихова „минијатурна верзија“ како их оцјењује Семјуел Елдерсвелд (Eldersveld, 1966: 42). Као и свака друга политичка организација тако и политичке партије имају јасну структуру унутар које су статутом и другим страначким документима дефинисане улоге и правила понашања њених чланова. Добро организована политичка партија предуслов је за њен изборни успјех. Сматра се да су идеологија, добар имиџ страначких првака и странке у цјелини, као и погодност политичке климе у друштву, те бирачка огорченост противницима, затим добро осмишљена и проведена кампања, битни фактори за успјех политичке партије. Међутим, историјско искуство нас упућује на оцјену да политичке партије с најбољом организацијом, највећим могућностима подмиривања потреба својих чланова и мобилизацијским потенцијалом добијају изборе и остају дуго у власти. Због тога не чуди велика истраживачка грађа бројних свјетских и домаћих аутора, од политиколога преко социолога до историчара, који су се бавили феноменом

партијске организације изводећи теоријске закључке који олакшавају укупно разумијевање политичких партија као модерне друштвене појаве.

Политичке партије су пирамидално организоване. Њихове организације су мање или чвршће повезане, што дефинишу страначки статuti али и пракса унутарстраначког понашања. У највећем дијелу партија европског типа наглашен је страначки ауторитет у виду предсједника партије и уског страначког врха, док у другим постоје флексибилније форме партијског руковођења. У појединим странкама смјена руководиоца, примарно „главног страначког лидера“ честа је појава, док у другим, странке неријетко трају колико и њихов „вођа“ па се може говорити о изразито аутократизованим партијским организацијама.

Ненад Кецмановић истиче да је у радничким, лијево оријентисаним партијама већа унутарстраначка дисциплина у односу на грађанске странке, чији припадници имају већи степен аутономије. Посриједи је исход настао из различитих идеологија, класне свијести и потреба. Међутим, ништа од наведеног не мијења заједнички оквир структуре свих политичких партија који се најчешће описује у концентричним круговима: „а) најшири вањски круг чине **присталице**, које своју наклоност према странци изражавају редовним излагањем на изборе и досљедњим гласањем за њу, без обзира на то што у формалном смислу нису њени чланови; б) знатно ужи круг представљају **симпатизери** који поред гласања за партију коју симпатишу и у периоду између избора одлазе на све страначке јавне манифестације и у њима активно учествују; ц) тек слједећи круг представљају **чланови** странке, који имају партијску књижицу, редовно плаћају чланарину и барем минимално су укључени у рад неке од основних партијских ћелија; д) у још ужем кругу су **активисти**, који се међу осталим чланством издвајају већим степеном ангажовања на добровољној основи; е) овај круг већ сачињавају професионалци и плаћени **функционери**, који су изабрани у партијски апарат; ф) посљедњи круг чине **руководиоци**, односно чланови највишег партијског

колективног руководства, који на изборима постају кандидати за посланике и ministre, г) постоји и додатни неформални круг, који чини партијски **вођа** с најближим сарадницима, који имају највећи утицај и постају кандидати за шефа државе, премијера, предсједника парламента и сл. Између поменутих кругова могу да се успоставе врло различити односи. Демократска начела налажу да главну ријеч води најшири круг партијског чланства, а да су функционери и руководиоци само извршиоци њихове воље. У пракси је, међутим, најчешће обрнуто и најужи круг око вође одлучује о свему, а шири кругови функционера, активиста и чланова их само слиједе“ (Кесмановић, 2011: 183-184).

Рајко Васић сматра да у анализи организација политичких партија треба имати у виду одређене „улазне“ податке који умногоме утичу на њен организациони карактер. Ријеч је о начину настанка политичких партија које посматра са седам аналитичких аспеката. Први се односи на то да ли је политичка партија формирана од стране *партијског лидера*, други да ли је настала од *групе истомишљеника*, трећи да ли је настала *цијепанјем аморфне „народне“ странке*, четврти се везује за *цијепанје ортодоксне странке* у лидерском или програмском или у било ком другом смислу зависности, пети да ли је *партија настала као кћерка*, кад изван подручја њеног дјеловања постоји већа истоимена и истопрограмска странка, централа, шести, односи се на то да ли је партија *формирана за потребе једних избора*, најчешће од стране екстерног пункта манипулативне моћи, и на крају, седми се одређује према томе да ли је странка формирана као *класични инострани пројекат* утицаја на политичку сцену (Vasić, 2014: 32).

У даљој анализи, исти аутор, наводи да политичке партије, без обзира на чињеницу постојања различитих „генетских модификација“ и одсуство „крутих шема, рјешења и објашњења“, имају неколико основних органа и функција који чине њихове политичке организације (Vasić, 2014: 32). Први је институција *предсједника*, послје чега слиједи *главни одбор*, који одлучује „о стратешким питањима“ какви су „промјена програма стран-

ке, коалирање, улазак у власт, излазак из власти, одлуке за четворогодишњи или двогодишњи период“, затим *предсједништво, извршни одбор, генерални секретар* (једна од најважнијих иноекосних функција послје лидера или предсједника странке) и извршни, све чешће присутан у модерним странкама, потом функција страначког портпарола, такође и оперативног тијела које се именује као дирекција, тренинг центра и локалних органа у виду општинских и мјесних одбора (Vasić, 2014: 32-33).

Рајко Васић инсистира на томе да партијска организација има само два сегмента. Први је *вертикални*, а други *хоризонтални*, дајући им одговарајућа појашњења: „Колико је вертикални сегмент директнији и једноставнији толико хоризонтални мора да буде према бирачима и грађанима разруђенији, масовнији, посреднији и компактибилнији. Вертикални сегмент садржи само следеће елементе: лидер, главни одбор и извршни механизам“ (Vasić, 2014: 181).

Наведени преглед унутарпартијских тијела и функција даје нам само дјелимично објашњење овог сложеног феномена. Поред тога каква све постоје организациона тијела унутар партија, битно питање је како се она називају. Одговор дефинише различита партијска пракса, најчешће одређена државним и идеолошким параметрима.

Базичне организационе јединице се различито називају, у зависности од њиховог идеолошко-програмског, политичко-системског и организационог карактера. У том контексту Владимир Гоати даје шири опис различитих форми организовања унутар партијске структуре и њихових назива: „У кадровским партијама у западној Европи и у америчким партијама одбор окупља најугледније и најутицајније појединце у територијалној заједници (градска четврт, место, село). Број чланова одбора (који се бирају непосредно од стране присталица или кооптацијом) креће се од 10 до 20. Активност одбора одвија се углавном у периоду избора, а након тога замире. У одбору постоји понекад плаћено лице (цаптаин у америчким партијама) које је „задужено“ за

ангажовање чланова у партијским активностима. Екипе означавају уске групе (10-15) присталица демохришћанских партија окупљених на професионалној, пријатељској или територијалној основи. Секција је основна организациона јединица социјалдемократских партија и чини је редовно чланство које плаћа месечну чланарину. Чланство секције бира извршнополитички орган (биро, одбор) од неколико чланова, као и комисије задужене за поједине секторе делатности. Секција је центар активности, образовања и пропаганде; она тежи да образује постојеће чланове и да у своје редове привуче што више нових. Формира се на територијалном основу. Осим назива секција, савремене социјалдемократске партије користе и друге називе: месна организација (Социјалдемократска партија Немачке), одељење (Партија рада Холандије, Социјалдемократска партија Финске), ћелија (Социјалистичка партија Португала), удружење (Социјалистичка партија Данске), радничка комуна (Социјалдемократска партија Шведске), месна групација (Шпанска социјалистичка партија), партијски огранци (Социјалистичка партија Јапана). Социјалистичка партија Италије је, поред секција образованих по територијалном принципу, успостављала, до почетка осамдесетих година двадесетог столећа, и ћелије у предузећима образоване по радном принципу. Базичне организације комунистичких партија називају се ћелије и дуго су биле организоване по радном принципу (у привредним организацијама, државним органима и установама). Савез комуниста Југославије од краја педесетих година, а већина владајућих комунистичких партија у овом региону од почетка седамдесетих година прошлог столећа успоставили су, поред ћелија, и основне организације засноване на територијалном принципу да би обухватиле радно неактивно становништво (пензионери, домаћице, студенти). Милиција је базична организација фашистичких партија. По задацима за које је намењена и по својој унутрашњој структури (строга субординација, ношење униформе), милиција је, у ствари, војна формација. На тај начин били су, на пример, организовани „ју-

ришни одреди“ Националсоцијалистичке партије Немачке. Али, читава Националсоцијалистичка партија није се заснивала искључиво на милицији; поред тога постојале су секције и ћелије. Но, у периоду борбе за власт, милиција је била најважнији облик организовања наведене партије. Тек након освајања власти, милицију потискују други облици организовања („јуришни одреди“ расформирани су 1934. године). У називима базичних организација партија земаља централне и источне Европе у савременом раздобљу уочава се наглашено шаренило, а између њих и програмско-политичке оријентације партије нема чврсте повезаности“ (Goati, 2008: 96-97).

Подјела модерних политичких странака усмјерена је на политичке партије организоване према *функционалном*, с једне и *територијалном принципу*, с друге стране. Опште мјесто у теорији је да су политичке партије организоване по функционалном принципу ријеткост. То је појава настала с краја 19. и почетка 20. вијека, примарно „у пракси комунистичких партија“ и по „радном принципу“ (Stojiljković, 2006: 26). Овакав вид партијског организовања изнуђен је забранама дјеловања комунистичких партија конзервативних режима 20. вијека. Комунистичке партије су због забрана илегално дјеловале у радничким организацијама бројних предузећа, рудника и других индустријских погона, једнако као и у ђачким и студентским групама и организацијама средњошколских и високошколских установа. То је данас ријетка пракса.

Због тога је фокус савремених истраживача на политичким партијама организованим по територијалном принципу. Тиме не чуди оцјена Владимира Гоатија који каже да унутрашња партијска организација најчешће прати логику политичког система: „Структура партијске организације следи, по правилу, организацију политичког система; у децентрализованим системима партије имају, поред централног (националног), и ниже нивое организовања. На тим нивоима функционишу колегијални органи, изабрани углавном на партијским скуповима (конференција,

конгрес), и инокосни органи изабрани од стране колегијалних органа или непосредно од чланства“ (Goati, 2008: 103).

Уважавајући раније наведене ауторе, с примарним фокусом на истраживања и закључке Владимира Гоатија (Goati, 2007: 87-181), приклањамо се доминантном тумачењу које пирамидалну сруктуру политичких партија одређује кроз неколико степеница (страначких функција) унутарпартијског организовања (од којих не постоје сви у свакој партији, већ се свака организација прилагођава својим потребама и логици политичког дјеловања). То су: **конгрес, председник, главни одбор, извршни одбор, председништво, руководиоци, чланови** и тзв. **професионалци**.

Највиши орган у политичким партијама је **конгрес**. Ријеч је о формално најмоћнијем органу који доноси акте, то јесте дефинише права и обавезе чланова и функционера у партији, унутар-страначка правила игре у виду низа процедура које прописују страначки акти и врши избор најважнијих страначких функционера: председника, потпредседника, генералног секретара, чланове главног одбора и слична тијела. Међутим, формална моћ конгреса често није суштинска. Без обзира на чињеницу да су конгреси страначке скупштине састављене од великог броја делегата, некада и по више хиљада њих, они се не понашају аутономно, већ најчешће поданички, пратећи смјернице страначког врха, понекад само једног човјека – моћног партијског вође: „У већини случајева, конгреси представљају „акламационе скупове“ чија „кореографија“ треба у јавности да формира представу о масовности, снази и јединству партије. Уз тај ритуално-симболички значај, конгреси „ратификују“, најчешће без суштинске расправе и уз сасвим ретке дисонантне тонове, предлоге руководства, било да је реч о партијским документима или о саставу главног одбора, председништва странке, председника или председника председништва партије“ (Goati, 2008: 108).

Владимир Гоати истиче и то да аутономија конгреса није иста у свим партијама, те да њихова моћ, утицај и пракса зависе од три чиниоца. У првом се наводи да је аутономија конгреса већа

ако он „доноси одлуке о предлозима који садрже алтернативне опције, нарочито ако се у избору руководиоца изјашњава између више кандидата“, други се односи на начин избора делегата страначког конгреса гдје се каже да „ако је тај процес спроведен уз поштовање принципа free and fair elections, делегати имају властито демократско утемељење, а тиме и већу самосталност у доношењу важних политичких одлука“ и на крају, трећи чинилац подразумева да је аутономија конгреса обрнуто „пропорционална уделу делегата по положају у његовом саставу“ (Goati, 2008: 109). Такви делегати „чврсто су везани за постојећу структуру партијске моћи коју желе да задрже и репродукују, те је битно ограничен њихов „капацитет“ прихватања нових решења (организационих, кадровских)“ (Goati, 2008: 109).

Предсједник је најважнија функција у модерним политичким партијама којима доминира „гвоздени закон олигархије“ Роберта Михелса (Michels, 1990). То значи да у пирамиди унутарстраначке моћи предсједник има највећу и често је покушава ширити без обзира на статутарна ограничења: „У готово свим партијама постоје лидерске тенденције и настојања да шеф странке у својим рукама кумулира што више функција и овлашћења у доношењу кључних политичких, али и кадровских одлука. Избор, прецизније постављење, личности оданих шефу странке на кључне позиције није пуки хир, већ један од основних механизма заснивања и одржавања лидерске позиције, односно спречавања продора на кључне позиције политичких конкурената – претендената на партијски престо. Кумулирање функција најчешће се правда потребама ефикасног рада партије и успешне комуникације с политичким партнерима, или пак разлозима политичке конкуренције. Од нормалних и неопходних, значајних аутономних овлашћења шефа странке до њихове кумулације и узурпације најчешће је само полукорак у политици“ (Stojiljković, 2006: 52).

У погледу обима и карактера овлашћења, између партијских предсједника уочавају се приличне разлике у погледу моћи и политичког значаја: „Председници неких партија имају широка

статутарна овлашћења, укључујући право да врше именовање важних партијских функционера, док се у другим партијама прерогативи председника свODE на сазивање и вођење састанака ГО и, евентуално, председништва. На основу тога могу се разликовати (статутарно) јаки и слаби председници“ (Goati, 2008: 110).

Главни одбори су извршни органи које политичке партије бирају на конгресима повјеравајући им управљање странком до следећег конгреса. Ово је опште мјесто и оцјена карактера главних одбора унутар модерних странака. Ослањајући се на тумачења Анђела Панбјанка, Владимир Гоати истиче да главни одбори „функционишу према „принципу комитета“, што значи да се у њиховом раду остварује перманентан контакт чланова, међу којима се, током заједничког рада, успоставља дух толеранције и спремности на међусобне уступке, што најчешће обезбеђује једногласност одлука. Главни одбори, по правилу, врше одабир оперативног тела које носи различите називе: извршни одбор, стални комитет, извршни комитет итд. Политичка важност ГО већа је уколико његов састав чине, по положају, носиоци најважнијих политичких функција (председник, потпредседник и други носиоци важних партијских функција)“ (Goati, 2008: 109).

Теорија и пракса показују да су **извршни одбори** својеврсни организациони продужци главних одбора, њихова извршна тијела састављена од високоранжираних функционера политичке странке. **Предсједништва** странака најужа су тијела управљања политичким партијама. Најчешће су састављена од предсједника партије и најбитнијих функционера странке, неријетко и њихових финансијера, предсједника актива (жена, младих, пензионера, бораца, странаčkih ветерана и сл.), те изабраних и именованих функционера на значајне политичке функције.

Партијски руководиоци су сва она лица која обављају неку од странаčkih функција како на вертикалном тако и на хоризонталном нивоу. Од странаčkog статута, унутарпартијске динамике и бројности чланства зависи њихова моћ и политички статус. А од личних способности и амбиција њихова „вертикал-

на покретљивост“ у систему моћи и власти. Реферишући се на истраживања Анђела Панбјанка, Владимир Гоати наводи седам типова партијских руководилаца: „1. Менаџери, односно политички предузетници; 2. Познати (нотаблес) који заузимају важне положаје, али не живе од сталних политичких прихода; 3. Репрезентативни бирократи који представљају изабране партијске функционере; 4. Извршни бирократи везани за функционисање „партијске машине“; 5. Професионалци у партијском штабу (staff-professionals) које чине појединци са експертским знањима; 6. Скривени професионалци који су запослени у паропартијским институцијама, али обављају послове за партију, и 7. Полупрофесионалци који поседују „екстра политички доходак и доста слободног времена. Правници, универзитетски професори и новинари... треба да буду ситуирани негде између професионалаца и дилетаната. Временом они теже да постану професионалци“ (Goati, 2008: 152-153).

Чланове политичких партија теоретичари (Кесмановић, 2011, Стојиљковић, 2006, Goati, 2008) дијеле на *активне* и *пасивне*, то јесте на оне који активно учествују у раду политичких партија чији су чланови и на оне који пасивно посматрају партијске активности не ангажујући се, а при том задржавајући своју партијску књижицу. Према налазима бројних „емпиријских истраживања у земљама стабилне демократије само мали проценат чланова активно учествује у раду локалних организација, док остали своде свој ангажман на гласање на изборима за партијске кандидате. Активизам чланова осцилира у појединим раздобљима и, по правилу, достиже зенит у предизборном периоду“ (Goati, 2008: 129).

Производ новог доба, професионализације кампања, њихове дигитализације и фокуса на добијање бирача по цијену компромиса са идеологијом и програмом, створила се једна нова, формално неприпадајућа, а свеприсутна категорија у структури политичких партија. Ријеч је о тзв. **професионалцима**. Поред правника, економиста, обезбјеђења и другог особља које је и раније било дио партијских структура, у новије вријеме јављају се

професионални савјетници, маркетинг стручњаци, едукатори и други професионалци који без страначког чланства и формалне функције у структури, а позвани најчешће од предсједника партије, имају велику моћ и потенцијал одлучивања. Поред њих, **присталице** и **симпатизери** нису такође чланови странака али су пресудни за побједу на изборима и остваривање одређених страначких политика.

Наведена појашњења феномена партијског организовања уводе нас у потпоглавље анализе њиховог унутрашњег функционисања које пресудно утиче на будућност сваке партије понаособ, али и на међупартијске односе што је од примарног значаја за успостављање стабилности и функционалности политичког система, али и друштва у цјелини.

4.2. Унутарпартијска динамика

Сложеност партијских организација, једнако као и њихов идеолошко – програмски карактер, условљавају унутарпартијску динамику, процесе интерне страначке сарадње и увијек присутних сукоба. С једне стране више нивоа партијског организовања и карактер државе у којој странка дјелује одређују умногоме унутарпартијске процесе и праксу. С друге стране на њих утичу не само структурални већ и културни елементи попут степена политичке писмености партијских чланова, историјског контекста из којег је партија израсла и идентитетско-вриједоносних категорија које њени припадници баштине.

Вишеслојност партијске организације пресудна је за стварање образаца унутарпартијског живота, његове културе понашања и предвидивости. Степенице партијског организовања, величина партијског чланства, карактер политичког система и снага државе, умногоме одређују и усмјеравају унутарпартијску динамику: „Однос између виших и нижих партијских органа осцилира у широком луку чији један крај чини партија у којој су нижи органи

потпуно лишени аутономије, а други партија у којој виши органи немају никаквог утицаја на деловање нижих. У првом случају партија личи на војну организацију, а у другом губи својство јединствене организације, па се о њој може говорити као о конфедерацији партија. У стварном животу не постоје „чисти“ типови потпуне централизације нити потпуне децентрализације, него се ради о „мешовитим“ типовима, тј. о партијама које су у извесном степену централизоване и децентрализоване, о чему се може поуздано судити само на основу конкретно-историјске анализе. „Школски пример“ централизације су комунистичке партије у којима је успостављена – по војном узору – строга субординација нижих органа у односу на више“ (Goati, 2008: 97-98).

Супротност централизованим комунистичким партијама, али и највећем дијелу масовних европских странака са чврстим партијским организацијама су политичке партије у Сједињеним Америчким Државама: „У америчким партијама одвијају се ад хос заседања партијских тела и, уз то, формирају се штабови у кампањама за председничке изборе са циљем да обезбеде финансијске и друге услове за победу партијског кандидата. Састав штаба зависи од кандидата који, по својој вољи, бира особље. За разлику од партијских органа већине других партија (радничких и грађанских), у којима рад у изборним штабовима обавезно претпоставља припадност партији, у изборне штабове америчких партија бирају се и политички неопредељени појединци“ (Goati, 2008: 99).

Политичке партије које имају централизован модел организовања по правилу имају јединствено руководство и моћ концентрисану у рукама неколицине функционера. У децентрализованим партијама моћ је разводњена између више интересних центара и посједује је већи број актера (*стање партијске стратархије*). Логиком партијске организације, како истиче Вучина Васовић, обезбјеђује се „како унутрашња међусобна комуникација партијског чланства и фракција, тако и спољна комуникација са домаћом и страном околином као и унутрашња партијска

хијерархизација са расподелом надлежности и мањом или већом партијском дисциплином“ (Vasović, 2008a: 114).

Наведене тезе нас уводе у питање *фракционаштва* и *фракција*. У највећем броју партија оне се сматрају непожељном, а негдје и строго забрањеном појавом која се статутарно кажњава. Међутим, партијско фракционаштво је општа појава и скоро да је биолошки детерминисана. У борби чланова политичких партија за већу власт и боље позиције обједињују се групе, будућих *фракционаша*, сличних интереса и циљева с намером да их, најчешће латентним дјеловањем, остваре.

У том контексту Ђовани Сартори пише: „Без обзира на организациони – формални или неформални – аранжман, странка је агрегат појединаца који формирају констелације супарничких скупова. Када се проматра изнутра, странка чак може бити лабава конфедерација подстранака. Друга крајност је тоталитарна странка која, такођер, има структуру неформалне групе, коју често карактеризира интензивна групна борба. Те унутарстраничне подјеле, успоређо с интеракцијама које из њих произилазе, засебно су, и кључно, подручје интереса. У складу с тим, намеће се питање како појединице артикулирају или дезартикулирају „странку“ као јединицу“ (Sartori, 2002: 70).

Конституционални акти партија оквир су који одређује унутарпартијску динамику. Међутим, низ других фактора обликује унутарпартијску стварност, њихово „самоартикулисање или деартикулацију“, често супротно очекивањима датим у статутарним и програмским документима: „Према је однос нижих и виших партијских нивоа дефинисан у статутима и другим документима, стварни политички живот одвија се често поред ставова записаних у званичним документима, па и насупрот њима. Ако виши партијски нивои немају утицаја у кадровској политици и финансијама, статутарни ставови који говоре о малој политичкој самосталности нижих нивоа остварују се у пракси као значајна аутономија. Исто тако, најшира политичка аутономија нижих партијских нивоа добија у пракси рестриктивно тумачење

ако виши нивои задрже пресудан утицај на кадровску политику (кроз обавезно предлагање функционера на нижим нивоима или давање сагласности за њихов избор), или ако политичка аутономија нижих органа није праћена одговарајућом финансијском аутономијом. Генерално гледано, виши партијски органи налазе механизме и начине да статутарне одредбе интерпретирају и спроводе на начин који обезбеђује њихову хијерархијски надређену позицију у односу на ниже органе“ (Goati, 2008: 102).

Страначки врх није најчешће фракцијски монолитан, јединствен и владалачки крут. Унутар најужег руководства често постоје чланови или цијеле групе жељне другачије расподјеле моћи, једнако као и међу ниже ранжираним функционерима и активистима. У таквој атмосфери странка постаје центар динамичне унутрашње борбе која неријетко излази изван њихових „зидина“ постајући предмет медијских натписа и јавне расправе. Фракцијске борбе умногоме стварају негативну климу, па тиме партијски организам постаје „друштвено токсичан“ што се рефлектује на цјелокупно чланство.

Рајко Васић истиче неколико фактора који продубљују незадовољство страначких активиста, лошу унутарпартијску атмосферу и веће фракцијске борбе. Ријеч је о незадовољавајућој кандидатској позицији на изборима, неповољном изборном резултату, сопственог или непосредног страначког кандидата, однос незахвалности кандидата који је побиједио или одређене организационе страначке цјелине, неиспуњено лично очекивање, у доброј и реалној прилици, од партије, групашење, кланови и непотизам у страначкој организацији, неразумљиви и необјашњиви потези страначког руководства, брза промјена страначког курса у домену стратешких политика, одсуство страначке комуникације с врха партије, наметање одлука с врха странке, заобилажење у кандидационом процесу и неодржавање унутарстраначких избора (Vasić, 2014: 35).

Узроци унутарпартијских сукоба, додаје Владимир Гоати, „могу се представити широком лепезом на чијем су једном крају

спорови о стратешким идејним опредељењима, а на другом си-рова борба за „више власти“. Чак и кад прихватају идентична на-челна програмска опредељења, чланови једне партије их, по пра-вилу, не интерпретирају једнообразно, што доводи до спорова и несугласица. Неретко програмски конфликт избија поводом из-бора коалиционог партнера и манифестује се као дилема око тога да ли треба изабрати програмски ближу партију која поставља захтеве за веће учешће у власти или, пак, програмски удаљенијег партнера који се задовољава мањим уделом у „плenu“. Избијање конфликта око оптималне „коалиционе стратегије“ вероватније је ако партија може да бира између више потенцијалних коали-ционих партнера, или, друкчије речено, ако поседује већи „коа-лициони потенцијал““ (Goati, 2008: 177-178).

Иако у сталном агону политичке партије интерне конфликте неријетко завршавају „компромисом или победом једне стране, после чега често следи истеривање поражених из партије или је они сами напуштају. Да би предупредиле спорове у свом окви-ру или да би их пацификовале, партије у статутарним актима брижљиво разграничавају овлашћења појединих актера и про-писују начин њиховог деловања. Успостављена правила и про-цедуре не дају, међутим, увек жељене резултате, јер конфликт-не стране не одустају од својих опредељења и наума, већ настоје да за њих добију официјелну верификацију читаве партије, због чега долази до сукоба“ (Goati, 2008: 178).

Постојање фракција наводи Зоран Стојиљковић, (ин)дирек-тно одређује процес одлучивања и реализовања партијске по-литике: „По правилу, усвајању одређене кључне одлуке, попут одлука о политичким платформама, изборним коалицијама и политичким фузијама претходи, или је бар прати, сложена игра одмеравања снага, конфронтације и усаглашавања различитих фракција. Избори за партијске органе врше се по неком од мода-литета пропорционалног система, што омогућује представљање фракција сразмерно њиховом утицају у одређеној „партијској организацији““ (Stojiljković, 2006: 64).

Тумачења Зорана Стојиљковића донекле релаксирају раније ставове изразито критичне према постојању партијских фракција и посљедицама њиховог дјеловања. Наводећи све проблеме фракционашког рада у политичким партијама попут „компликовања процедура одлучивања и смањења ефикасности рада“, „претјераног фрагментирања партијског тијела и уношења додатних линија подјела“, те „стално отворене пријетње распадом политичке партије“, Зоран Стојиљковић истиче да оне не морају бити пријетња ако постоји „клима толерантног дијалога“ између фракција (Stojiljković, 2006: 65).

Покушаји да се феномену фракције да позитивније значење нису успјели у теорији, а још мање у пракси. Појам фракција се примарно користи „у погрдном значењу; фракционаштво је увек пејоративно и под њим се подразумевају унутрашњи сукоби који слабе организацију“ (Hejvud, 2004: 465).

Унутарпартијска динамика како је насловљено ово поглавље подразумијева активности које се проводе унутар политичке партије примарно дефинисане статутарним одредбама, које описују страначке органе, њихове надлежности и међуодносе. Како је ријеч о политичким партијама као „живом организму“ у оквиру којег се праве различити „групни талови“, фракционашке тенденције и фракције, на које неријетко утичу интересне групе споља, онда је ово потпоглавље можда и најкомплексније за истраживање, те извођење закључака који одговарају савременој страначкој пракси.

4.3. Врсте политичких партија

Теоретичари су дефинисали различите врсте политичких партија користећи бројне критеријуме као основу за њихову класификацију. Анализирајући, примарно државе стабилне демократије, Владимир Гоати прави разлику између четири типа политичких партија. То су: *кадровске, масовне, свеобухватне на-*

родне (catch-all) и *картелске партије* (Goati, 2008: 261). Наведена подјела провлачи се мање или више кроз већину уџбеника и научних радова писаних на српском језику.

Зоран Стојиљковић, ослањајући се на класификацију Сигмунда Нојмана (Neumann, 1956: 46), политичке партије дијели на партије репрезентације и партије интеграције, а полази од „доминације заступања и представљања на политичком тржишту присутних интереса или пак обликовања, промоције и ширења вредности као основног мотива деловања партија“ (Stojiljković, 2006: 45). У даљем појашњењу Зоран Стојиљковић истиче: „Основна функција **репрезентативних** партија јесте максимализовање броја добијених гласова, због чега оне пре настоје да изразе интересе и хтења бирача него да их обликују и усмере. За њих је зато практицизам испред начела, односно прилагођавање доминантном политичком укусу изнад политичког усмеравања и мобилизације. Насупрот њима, **партије интеграције** настоје да интегришу бираче око одређеног сета вредности и да их мобилишу на релацији промовисаног политичког пројекта. Партије интеграције су зато партије с проактивном, а не реактивном политичком и изборном стратегијом. Партије интеграције су, дакле, у далеко већој мери него што је то код партија репрезентације случај, идеолошке партије“ (Stojiljković, 2006: 45-46).

Слично Владимиру Гоатију, поменутом у уводу ове тематске цјелине, Зоран Стојиљковић класификује политичке партије на *кадровске*, *масовне*, *свеобухватне* (Catch all peoples party), *картелске*, *професионалне изборне странке*, *лидерске*, *форумске* и *клијентистичке партије* (Stojiljković, 2006: 46-56). Ендрју Хејвуд истиче да постоји мноштво подјела политичких партија, али их стиче само четири, и то као антиподе: *кадровске и масовне*, *репрезентативне и интегративне*, *уставне и револуционарне*, *љевичарске и десничарске* (Hejvud, 2004: 466).

У кратком прегледу класификације политичких партија Владимира Гоатија, Зорана Стојиљковића и Ендрју Хејвуда намеће се појашњење најважнијих типова модерних странака које гла-

си: „Хронолошки посматрано, прво су настале кадровске партије, чији је појам са задивљујућом јасноћом одредио Duverge у књизи *Les parties politiques*. Оне су образоване крајем осамнаестог и почетком деветнаестог столећа у земљама западне Европе и у САД и састоје се од малог броја лабаво повезаних чланова до чијег активирања долази једино у изборном раздобљу. Малобројно чланство резултат је високих цензуса (имовинских, образовних, полних), који су битно ограничавали број носилаца бирачког права“ (Goati, 2008: 262). Зоран Стојиљковић истиче да *кадровске партије* „одликује полусезонски карактер активности. Оне су, пре свега, оријентисане ка изборима и парламентарним комбинацијама. Кадровске партије зато немају развијену административну структуру а руководство је у рукама посланика и има наглашено персонализовану форму. Партијски живот своди се на ривалитет малих група угледника око расподеле моћи и заузимања позиције парламентарног лидера странке. Постојање уске бирачке основе за резултат има чињеницу да се партијама приступа из конкретног интереса, односно традицијом формиране навике. Партије овог типа оријентишу се на традиционална политичка питања и мали значај придају широкој социјалној основи“ (Stojiljković, 2006: 48). Због тога не чуди оцјена Ендру Хејвуда који каже да је појам кадрoвска партија првобитно „означавао „партију важних људи“, у којој је преовладавала неформална група вођа који нису видели сврху у стварању масовне организације“ (Hejvud, 2004: 466).

Међутим, сталним борбама за ширење бирачког права, учешће у политици и доношењу одлука битних по друштво у цјелини број бирача је растао крајем 19., а посебно у 20. вијеку, када је у скоро свим државама свијета дато опште бирачко право њиховим држављанима. Тиме је још крајем 19. вијека отворен пут за стварање *масовног типа партија*. Оне су успоставиле „сложену и разгранату организациону структуру, са наглашеним овлашћењима виших партијских нивоа у односу на ниже. Изворни програми првих масовних партија утемељени су на особеној фи-

лозофији историје, по којој је радничка класа предестинирани и искључиви носилац друштвеног прогреса. Пошто те партије теже својим ангажовањем да остваре темељну редистрибуцију политичке и економско-социјалне моћи у корист радничке класе – реформама и / или револуцијом – оне се не ограничавају на истицање кандидата на изборима, него се систематски припремају за предстојећи епохални класни преврат, подстичући образовање својих чланова и јачајући њихову класну свест. Због тога је у масовним партијама развијен интерни живот са редовним састанцима партијских организација и честим партијским расправама. Тежња за што бројнијим чланством последица је уверења да се треба припремати за одсудни јуриш на „капиталистичку тврђаву“, у којем ће кључну улогу одиграти по војном узору организована партија. Битна претпоставка настанка масовних партија јесте постојање оштро подељеног друштва, у којем социјалне групе (класе, слојеви) имају међу собом непомирљиво супротстављене интересе. Од три претходно набројана „лица“ (аспекта) партије, у масовним партијама кључни значај задобило је централно партијско руководство, док су партија на терену (међу бирачима) и партија на јавним положајима имале периферни значај“ (Goati, 2008: 263-264).

Зоран Стојиљковић наводи да ове партије „чији су прототип масовне социјалдемократске партије настале у западној Европи, крајем 19. и почетком 20. века, имају развијену доктрину и баве се ширим економским и социјалним питањима. Амбиција ових партија је да образују, мобилишу и политички активирају велике масе чланства и присталица, регрутованих претежно из редова радништва и нижих друштвених слојева. Зато се ове партије не ограничавају само на (пред)изборну активност. Њихове активности немају сезонски већ перманентни карактер, што резултира развијеном и разрушеном организацијом и богатим интерним партијским животом“ (Stojiljković, 2006: 48-49).

Свеобухватне народне партије настају из масовних. Трансформација из једног у други тип политичких партија одвијала

се у три фазе: „У првој фази, која траје до Првог светског рата, остварено је максимално снажење социјалдемократских партија; другу фазу, која хронолошки захвата двадесете и тридесете године двадесетог столећа, карактеришу прва искуства социјалдемократије на власти која нису задовољила високе аспирације њених следбеника, и, најзад, средином педесетих година прошлог столећа, наступа трећа фаза, која означава трансформацију социјалдемократских у свеобухватне народне партије. У тој фази социјалдемократске партије су потпуно одустале од раније идеолошке искључивости и везаности за радничку класу. „Напуштајући настојања интелектуалног и моралног уоквиравања маса, (те партије – В.Г.) се све више окрећу изборној сцени, тежећи да замене успешност у задобијању дубине (подршке – В.Г.), за ширу публику и непосредне изборне успехе“. Додуше, напомиње цитирани писац, неке од социјалдемократских партија су – и поред окретања најширој „клијентели“ – и даље тежиле да задрже некадашње симпатизере и гласаче из радничких редова, или како Kirchheimer пише (користећи француски израз), *classe gardée*. Смањивање чланства и слабљење интензитета ангажовања чланова свеобухватних партија одвија се укорак са слабљењем партијске идентификације“ (Goati, 2008: 269).

Политичке партије свеобухватног народног типа, сматра Ендру Хејвуд, већу пажњу посвећују организацији и регрутацији чланства од партијске идеологије. То је постао доминантан тренд од половине 20. вијека: „Већина савремених партија спада у категорију коју је Ото Кирхајмер (1966) назвао „*catch-all* партије“ (свеобухватне народне). Оне су одбациле велики део идеолошког терета да би биле привлачне што је могуће већем броју гласача“ (Hejvud, 2004: 467). Зоран Стојиљковић потврђује наведене тезе истичући да шездесетих година 20. вијека, „након двије деценије дугог периода економског и социјалног просперитета и ширења концепта и праксе државе благостања, долази до приближавања не само организационих образаца већ и програмског конвергирања дотадашњих ривала“ (Stojiljković, 2006: 49). Настављајући

појашњење овог процеса Зоран Стојиљковић наглашава да круту идеолошку догму масовних партија „заменују практични, оперативни политички програми. Уместо идеолошких расправа на делу су спорови око обима пожељних социјалних програма и цене државне редистрибутивне стратегије“ (Stojiljković, 2006: 49).

Оцјене које дају наведени теоретичари, на први поглед, имају дозу вриједоносног. У великој мјери позитивно звучи конвергирање идеја левнице и деснице и мирење њихових идеолошких полова. У крајњем случају тако се одржава парламентарна стабилност. Међутим, управо је дезидеологизацијом странака и појавом свеобухватних народних партија ослабила оштрица класне борбе, а тиме и права радника. Како се ово временски поклапа са формирањем и јачањем Друштва „Монт Пелерин“ (1947), кристалисањем и коначном побједом њихових неолибералних идеја (70-их, 80-их, а посебно 90-их година 20. вијека), процес дезидеологизације партија, урушавања масовних и јачања свеобухватних народних партија, сматрамо „пројектом“, а ако је ова тврдња недоказива и спорна, онда барем спонтаним савезником у процесу назадовања радничких партија и права радника широм свијета.

Политичке партије су временом почеле да „играју све аутономнију улогу у односу на интересне организације и друге асоцијације цивилиног друштва“, при чему су све мање репрезентовале њихове интересе, а све више боравиле „у зони дистрибуције државне власти“ (Stojiljković, 2006: 50). Управо у „том оквиру настаје феномен картел партија“ чије основне карактерне особине појашњава Зоран Стојиљковић: „На првом месту, долази до све већег прожимања, организационог и структуралног, између партија и државе. И у компетитивним вишепартијским системима формира се, истина у далеко мањој мери него у једнопартијским, својеврсна (плури)партијска држава. Између политичких такмаца створена је затим, на бази међусобних уважавања интереса, нека врста картела за контролу и експлоатацију власти. Моћне политичке партије успоставиле су образац споразумевања и узајамним гаранцијама интереса ограничиле конку-

ренцију, поред осталог и финансирањем странака из државног буџета. Ко год да дође на власт не дира у виталне интереса и позиције својих конкurenата“ (Stojiljković, 2006: 50).

Картелске партије или партијски картели успостављају се ради остваривања њиховог политичког и друштвеног монопола. Колико год да се партије између себе такмичиле, па чак и мрзиле, а њихови лидери посебно, оне, својим монополом, одржавају правила игре која помажу очувању њихове моћи без обзира биле оне партије на власти или у опозицији. Тако се рађа и опстаје партократија у друштву. И као што је мафијашким картелима главни непријатељ држава у којој постоје владавина права и честити органи провођења правде, тако су једини прави непријатељи картелског система партијске владавине самосвјесни и слободни грађани независни од партијских картела, а таквих је мало, посебно у транзицијским државама.

Након политичке и економске трансформације Источног блока, то јесте пропасти реалног социјализма и побједи неолибералне доктрине, појавиле су се протопартије или форум партије (Goati, 2008: 280). Главне карактеристике наведених партија су: (а) амбивалентност у погледу димензије левица / десница, (б) интегрални карактер (настојање да се у сопственом оквиру обезбеди простор за све политичке тенденције), (ц) хетерогеност социјалне основе, (д) мозаична организациона структура, (е) идеолошки амалгам различитих програмских идеја, (ф) честе поделе постојећих и стварање нових партија и (г) псеудоетницизам (pseudoethnoses) који означава тежњу да се политички противници етнички дефинишу (Goati, 2008: 280-281).

О професионалним изборним странкама, које дефинише Анђе-ло Панбјанко, довољно је нагласити да су то партије усмјерене на медијске кампање и имиџ који препуштају професионалцима, а и сами чланови странку и политику схватају као професију: „У готово свим странкама овог типа раст утицаја професионалног језгра прати опадање и старење чланства, као и флуктација и опадајућа партијска идентификација бирачког тела. Истовре-

мено, позиција и утицај странака нису се смањили. Један део објашњења лежи у чињеници да су странке, развојем државног финансирања и јавног *fund raising*, постале нека врста предузетника са државним осигурањем од ризика“ (Stojiljković, 2006: 51).

Пренаглашавањем улоге лидера у страначком одлучивању јавиле су се временом *лидерске партије* (Stojiljković, 2006: 51), као што су се у транзицијским државама гдје политичке партије могу и хоће лојалним појединцима да обезбиједи пријеко потребне „погодности“ настаје феномен клијентистичких партија (Stojiljković, 2006: 54).

Рајко Васић политичке партије класификује према седам критеријума: по чланству (на масовне, лидерске и кадровске), по темељу окупљања (на националне, радничке, либералне, конзервативне, вјерске), по циљевима политичке акције (на сљедбеничке, прагматско-политичке и идеолошке), по начину утицаја на друштво (на револуционарне, еволутивне и конзервативне), по основу социјалне структуре (на грађанске, радничке, сељачке, национално-националистичке и вјерске), према Сарторијевој класификацији (на посматрачке, идеолошке, одговорне, респонзивне и демагошке) и на крају на аутентичне партије с „ових простора“ (то су: ратне странке, рефлексни плагијати, народне странке, странке једне опције и социјалдемократске странке) (Vasić, 2014: 21-22).

Ненад Кеџмановић, уважавајући бројне дихотомне, трихотомне или разруђеније подјеле даје четири групе подјела унутар којих се партије разврставају на два основна типа. Према социјалној групи коју представљају Ненад Кеџмановић партије дијели на *буржоарске* и *радничке*, према карактеру и циљевима дјеловања на *идеолошке* и *прагматске*, према ширини чланства на *кадровске* и *масовне* и према њиховом односу наспрам политичког система и облика владавине на *револуционарне* и *партије статуса кво* (Кеџмановић, 2011: 181- 182).

Ђовани Сартори у својим истраживањима дефинише пет врста политичких партија: проматрачке (незаинтересоване за

максимализовање гласова), идеолошке (заинтересоване за гласове примарно путем индоктринације), одговорне (партије које политике не подређују максимализацији гласова), респонзивне (приоритет им је изборна пobjеда и максимализовање гласова) и демагошке странке (неодговорне странке са искључивом политиком максимализације гласова) (Sartori, 2002: 281).

Табеларни приказ историјског развоја типова политичких партија у Европи даје Клаус фон Бејме који преносимо у цјелини (Beume, 2002: 32).

Табела: Историјски развој странака у Европи

	Елитне странке	Масовне странке	Народне странке	Професионалне бирачке странке
	Стара политичка класа утемељена на посједничким и привредним класама (до, отприлике, 1918.	Темеље се на оштрим класним сукобима (отприлике 1918. – крај 1950-их година).	Настале распадањем старих табора (крај 1950-их – крај 1970-их година).	Настају стварањем многих нових миљеа, с тенденцијом к новој политичкој класи (од конца 1970-их година).
Замисао представништва	<i>Trustee</i> без мандата.	Делегат	Слободни представник.	Селективни представник који то компензира појачаном <i>responsiveness</i> у гласачкој демократији.
Темељни циљеви странака	Осигурање повластица посредством власти или укидањем повластица посредством протувласти.	Борба за проведбу алтернативних концепата друштва.	Проведба фрагмантних <i>policies</i> .	Проведба фрагмантних <i>policies</i> , које се приближавају.

Квалификација елита	Приписани статус на основи по-сједничких и привредних класа.	Идеолошки утемељени програм – ка-ризма.	Претпо-стављене компетенције на ограниче-ним пољима политике.	Предузетник с државним осигу-рањем од ризика.
Структу-ре чла-нова	Клике - странке. За-чеци масовне странке само у странкама протувласти.	Мобилизи-ране масовне странке. Кон-трола водства одоздо.	Акламација водства по-чиње по-тискива-ти контролу странке одоз-до. Контрола се премјеш-та на државне институције и медије.	<i>Responsiveness</i> умјесто манда-та представника који су времен-ски све осигура-нији и који нису више под стал-ном пријетњом распуштања пар-ламента.
Изборне борбе	Споредна ствар, без ве-ликих новча-них и радних трошкова.	Битке ма-теријалима, радно интен-зивне.	Медијски дјелотвор-не битке ма-теријалима, радно и капи-тално интен-зивне.	Професионали-зиране кампање, капитално ин-тензивне. Акти-висти постају не-функционални.
Финанци-рање	Властити ка-питал и по-кровитељство интересената.	Члански при-лози и дона-ције.	Државне суб-венције и до-нације.	Изградња држав-ног финанси-рања и јавни <i>fund</i> – <i>raising</i> . Пораст корупције у јав-ним наруџбама.
Став пре-ма ме-дијима	Контакти клика.	Агитација у страна-чим комуни-кацијским мрежама и у медијима по-средничких организација.	Продор у јав-но правне ме-дије.	Комерцијализи-рани односи с приватним и јав-но-приватним медијима који се све јаче дерегу-лирају.

5. ИДЕОЛОГИЈЕ ПОЛИТИЧКИХ ПАРТИЈА

5.1. Идеолошке породице политичких партија

Почетком осамдесетих година 20. вијека београдски бенд „Шарло Акробата“, пионири *новог таласа*, објавили су пјесму „Око моје главе“, пјевајући помало апстрактно о стању човјековог ума, његовим паранојама, друштвеном хаосу и анксиозности, а све упаковано у дубоку критику југословенског друштва које се тих година преиспитује и мијења. Шарло је пјевао о стварима око себе, али из себе, из душе, а понајвише из презира. Пјева-ли су из лудила вриједности, идеја, представа и ставова које су „кључале“ у њима и генерацији којој су припадали. Били су дио бунта новоталасне врлине која је „врила“ као похманитала вода у турској џезви или некакав исландски гејзир. Идеје су у нама и око нас, то је порука овог незграпног увода наше научне монографије. Из њих се рађају заокружене и кодификоване мисли, добро увезан систем постављен у шири оквир који називамо политичке идеологије.

Управо из ове логике Ненад Кеџмановић пише: „Извјесне примитивне замисли, појмове и представе о свијету има мање или више сваки човјек. То посебно важи за свијет политике, јер политика је свеобухватан суперсистем који утиче на све друштвене подсистеме. Свакога се тиче и нико му не измиче. Уличне ТВ анкете о реконструкцији владе, свјетској економској кризи, суђењима

у Хагу, шенгенским визама, и сл., мало кога ће наћи неспремног да нешто каже зато што је те теме, са много полемичког афекта, већ темељито продискутовао са укућанима, комшијама, колегама, у кафани, без обзира на то колико је упућен о било којој од њих. И најинтелигентнији и најглупљи и високо образовани, као и полуписмени, свјесно или несвјесно, сви имају потребу да себи објасне компликовани политички свијет око себе и себе смјесте у њему. Можемо то да назовемо неком врстом аматерског мудровања или кафанског филозофирања, али из тога касније произилазе конкретна политичка гледишта и поступци у свакодневном животу. Није ријеч само о спознаји свијета него и о томе шта практично чинити у животу да то има и неки смисао и сврху. Идеологија одговара на потребу да се лична судбина стави у шири друштвени контекст и дужу историјску перспективу“ (Кесмановић, 2011: 121).

Ендру Хејвуд допуњава наведено тумачење истичући да нико „не види свет онаквим какав јесте, већ га сви посматрамо кроз вео теорија, предрасуда и претпоставки. Због тога су посматрање и објашњавање неодвојиво повезани: када посматрамо свет ми му истовремено дајемо значење. Ово значајно утиче на изучавање политике, при чему се наглашава потреба за разоткривањем предрасуда и претпоставки које уносимо у истраживање. Својим најдубљим нивоом, ове претпоставке су укоренење у широким политичким уверењима и традицијама које се обично називају „политичке идеологије“. Сваки од ових „изама“ (либерализам, социјализам, конзервативизам, феминизам, фашизам, итд.) представља посебан интелектуални образац, односно парадигму, и даје сопствено виђење политичке стварности – поглед на свет“ (Hejvud, 2004: 82).

Свака политичка партија има „свој поглед на свијет“ – то јесте политичку идеологију. Идеологија је дио партијског идентитета који може да буде интерни или екстерни: „Интерни идентитет заснован је на традицији, начину комуницирања и обичајима унутар организације по којима се препознају њени чланови, а ек-

стерни је утемељен на сличностима и разликама на основу којих спољни посматрачи „препознају“ партију и одређују њено мјесто у „партијском универзуму“. Ријеч је како о садржају принципа изложених у партијским документима тако и о начину на који се примјењује“ (Goati, 2008: 40).

Дихотомна подјела на *љевицу* и *десницу*, је основна и најчешћа идеолошко-партијска подјела, коју наводе сви релевантни теоретичари партија. Анализирајући карактеристике ауторитарне левнице и деснице, а позивајући се на бројне друге ауторе, Владимир Гоати, даје табеларни приказ њихових особина (Goati, 2008: 43-44):

Табела: Карактеристике ауторитарне левнице и ауторитарне деснице

	Карактеристике ауторитарне левнице	Карактеристике ауторитарне деснице
1.	Захтјев за потпуном и неограниченом лојалношћу групи.	Екстремна мржња према свима који су изван групе.
2.	Инсистирање на нужности конфликта интереса између радничке класе, чији је вођа партија, и свих осталих класа, и потреби за непоустљивошћу конфронтација према другим класама чак и у вријеме очигледне сарадње и затишја.	Екстремна субмисивност према припадницима групе.
3.	Стална примјена критеријума интереса партије у просуђивању сваке особе и ситуације и потреба за избјегавањем електицизма у доктрини и опортунизма и компромиса у пракси.	Успостављање оштрих граница између групе којој се припада и свих осталих група.
4.	Наглашавање класних карактеристика појединаца и интерпретација њиховог дјеловања у искључивом свјетлу њихове класне позиције.	Тенденција категоризације појединаца према одређеним специфичним квалитетима и стварање судова по начелу „све или ништа“.
5.	Вјеровање да је цијела историја – историја класних борби.	Доживљај свијета као „царства сукоба“.

6.	Одбијање постојања чисте истине и напад на оне који прихватају чисту науку или „умјетност ради умјетности“.	Презир према чистој теоријској или контемплативној активности.
7.	Вјеровање да је изражавање осјећања знак слабости и да оно интерферира с коректном интерпретацијом реалности и избором правог курса акције.	Одвратност према манифестацији осјећања.
8.	Вјеровање у свеprisутност „Wall Street-a“ и присутност интереса капитала у свим сферама, те вјеровање да над њим треба остварити потпуну контролу.	Вјеровање да је свако и свака група објекат манипулације и да појединац и група могу преживјети једино манипулацијом других.
9.	Идеал бескласног друштва без приватног власништва над средствима за производњу, па према томе и без конфликта, „царство слободе“ гдје ће се људи ослободити алијенције и постати стварно хумани.	Идеал бесконфликтног, потпуно хармоничног друштва, наспрот околностима или случајностима конфликтног хаоса.

Традиционална подјела политичко-идеолошког спектра партија је чувена шема „лијево наспрот десног“. Она је заоставштина Француске буржоарске револуције (1789) и идеолошко-програмских концепција насталих током 19. вијека, а ширених почетком 20. вијека, у чијој је првој половини, сукобљеност идеолошко-партијских породица добила најрадикалније форме и исходе. Она је временом добила додатна обиљежја настала конвергентном идеолошком праксом модерних партија. На том трагу, Норберто Бобио, како га тумачи Владимир Гоати, изводи четворочлану типологију, класификујући политичке партије према критеријумима једнакости и слободе, при томе разликујући умјерена и екстремна крила на оба пола (десници и левици). Његову класификацију чине: *екстремна лјевица* (обухвата покрете (партије) и доктрине који су за једнакост и ауторитаризам), *центар-лјевица* (егалитарни и либерални покрети), *центар-десница* (либерални и неегалитарни покрети) и *екстремна десница* (антилиберални и антиегалитарни покрети) (Goati, 2008: 45).

Половином 20. вијека долази до процеса „дезидеологизације партија“, али не и њиховог одустајања од идеологија које су још увијек једна од кључних и одређујућих елемената политичких партија. Подјеле лијево, десно или центар, па и све друге идеолошке класификације, имају и даље велики значај у политичким партијама и политичкој култури њихових бирача. Управо је то разлог што истраживачи широм свијета овој теми дају изузетан значај и посвећују јој научна истраживања.

Према Клаусу фон Бејмеу, који уважавајући историјску чињеницу да су идеологије и програми странака настали из старих друштвених сукоба, али и нове подјеле и тенденције, могуће је извести сљедећу „шему деференцијације странака“ како је назива у својој научној студији: 1. Либерализам против старог режима, 2. Конзервативци (Француска: Либерали, *doctrinais* против ултра ројалиста (1814.-1830.), Шпанија: (1808.-1812.) либерали против „*conservadores*“, Њемачка: Либерали против присташа монархистичког начела (1815.-1848.)), 3. Радничке странке против грађанског система (од, отприлике, 1848. Лијево социјалистичке странке (од 1916.)), 4. Аграрне странке против индустријског система (Скандинавија, Источна Европа), 5. Регионалне странке против централистичког система (Велика Британија (Ирци), Њемачка (Баварска странка, *Welfentparte*, Алзашани, Пољаци), Аустрија), 6. Хришћанске странке против секулараног система (Белгија (од 1864.), Њемачка (Центар, од 1871.), Италија (*Popolari* од 1919.)), 7. Комунистичке странке против „социјалдемократизма“ (од 1916./1917. Противревизионистичке странке против „реалног социјализма“), 8. Фашистичке странке против демократских система (Италија (од 1919.), Њемачка (од 1923.), Неофашисти: Италија (MSI), Њемачка (DRP-SRP-MPD)), 9. Десни популизам против бирократског система државе благостања (Француска (пужадизам), Данска (Странка напретка, Народна странка, DVP), Холандија (Сељачка странка), Њемачка (Републиканци), Аустрија (Слободарска странка/FPO), Италија (*Lega Nord*)) и 10. Еколошки покрет против друштва раста (Beume, 2002: 58-59).

Почетком 21. вијека свједочимо све мањем значају идеологија у политичким партијама и преференцијама бирача. Оне уступају мјесто прагматичном гласању, једнако као што се странке прилагођавају бирачима попут трговаца који им се максимално додворавају, желећи продати исти производ постојећој или некој новој „стратешки лоцираној“ клијентели. Међутим, свијет политике и политичких партија може да се одриче идеологија, конвергира њихове идеје, да их занемарује, али су оне неодвојив дио политичког бића мислећег човјека. Оне су „заблуда“ сервирана зарад лакше контроле масе од стране олигархија, али једнако и механизам за „отварање очију“ поробљеној маси. Због тога је учење о њима, битно и незаобилазан је дио овог типа научних монографија. У том контексту посљедње дијелове овог поглавља посвећујемо приказу идеологија које систематично изводи и једноставно објашњава Ендру Хејвуд (Hejvud, 2004: 82-132).

Према наведеном аутору најважније и најрелевантније идеологије савременог свијета су: **либерализам** (Ријеч је о идеологији индустријализованог Запада која се описује и као *метаидеологија* „која је у стању да обухвати широк спектар супротстављених вредности и уверења“. Елементи либерализма су: индивидуализам, слобода, разум, једнакост, толеранција, пристанак и конституционализам. Постоје класични либерализам чија је централна тема „да подржава крајњи вид индивидуализма“ и модерни либерализам који се одликује „благонаклонијим односом према државном интервенционизму“), **конзервативизам** (Конзервативизам настаје крајем 18. и почетком 19. вијека као одговор „на убрзане економске и политичке промене које је у великој мери симболизовала Француска револуција. Елементи конзервативизма су: традиција, прагматизам, несавршеност човека, органицизам, хијерархија, власт и својина. Занимљива грана конзервативизма је патерналистички конзервативизам који се темељи на „принципима органицизма, хијерархије и дужности, а везује за Бенцамина Дизрајелија који је имао изражен страх од друштвене револуције па је слао поруке, то јесте позиве приви-

легованима да „спознају свој интерес“ те да „прихвате да је „реформа одозго“ боља него „револуције одоздо““. Ријеч је о неофеудалним идејама „као што су *noblesse oblige*“ којима се племство обавезује да одговорно воде мање привилеговане и незаштићене), **нова десница** (Овај идеолошки правац је новина у конзервативној мисли и сматра се „врстом контрареволуције“ настала као супротност, то јесте одговор на политичка „померања ка државном интервенционизму после 1945. и ширења либералних, односно прогресивних друштвених вредности“), **неолиберализам** (Неолиберализам настаје под утицајем економских мислилаца Фридриха Хајеке и Милтона Фридмана, те филозофа Роберта Нозика. У основи неолибералних идеја су „тржиште и појединац“, а њихов основни циљ је „потиснути границе државе“, сматрајући да ће „нерегулисани тржишни капитализам довести делотворност, привредни раст и раширено богатство“), **неоконзервативизам** (Теоретичари неоконзервативизма желе да се „обнови ауторитет сугеришући повратак традиционалним вредностима, нарочито оним које се односе на породицу, веру и нацију“), **социјализам** (Социјалистичке идеје сежу до 17. вијека „све до левлера и дигера“, поједини теоретичари тврде до *Утопије* Томаса Мора, а неки чак и до Платонове *Државе*. У почетку су социјалисти заговарали радикално „укидање капиталистичке економије“, да би се крајем 19. вијека „појавило реформистичко социјалистичко учење које је заговарало постепено интегрисање радничке класе у капиталистичко друштво побољшањем услова рада и зарада, као и развојем синдиката и социјалистичких политичких партија“. Елементи социјализма су: заједница, братство, друштвена једнакост, потребе, друштвена класа и заједничка својина), **марксизам** (Карл Маркс је поставио теоријски систем који је представљао „алтернативу либералном рационализму који је у модерном периоду доминирао западном културом и интелектуалним истраживањима“. Дио тумача Марксових дјела га сматра „економским детерминистом“ а дио „хуманистичким социјалистом“, те да постоји разлика између „младог“ и „зре-

лог“ Карла Маркса. Претпоставља се да ја Карл Маркс „веровао да је развио нови вид социјализма који је био научан, јер се пре-
васходно бавио откривањем природе друштвеног и историјског
развоја, а не развојем етичке критике капитализма“. Елементи
марксизма су: историјски материјализам, дијалектичка промје-
на, отуђење, класна борба, додатна вриједност, пролетерска ре-
волуција и комунизам), **ортодоксни комунизам** (Ортодоксни
марксизам је умногоме везан за совјетски концепт марксизма
третиран примарно кроз дјела Владимира Иљича Уљанова Лењи-
на и праксу Јосифа Висарионовича Џугашвилија Стаљина. Лењин
је имао „страх да пролетаријат, заведен буржоарским идејама и
уверењима, неће схватити сопствени револуционарни потен-
цијал јер није у стању да надвлада „синдикалну свест“: жељу да
се унапреде услови рада и живота, а не да се сруши капитализам.
Зато је била потребна револуционарна партија наоружана марк-
сизмом која би служила као „авангарда радничке класе“. Под
овом идејом Бољшевичка партија је освојила власт у Русији, успо-
ставила СССР и диктатуру која је трајала до краја 80-их година
20. вијека и реформи названих „перестројка“), **модерни маркси-
зам** (На Западу је марксизам „био под утицајем Хегелових идеја
и нагласка на „човеку као ствараоцу“ који се налази у раним
Марксовим радовима“. Својим инсистирањем на томе да „по-
стоји међуоднос између економије и политике, материјалних ус-
лова живота и способности људских бића да утичу на своју суд-
бину, западни марксисти су успели да се ослободе крутог оклопа
„база-надградња“), **социјалдемократија** (Социјалдемократију
је могуће посматрати као „компромис између прихватања капи-
тализма као јединог поузданог механизма за стварање богатства
и жеље да се оно расподељује на основу моралних, а не тржиш-
них начела“. Социјалдемократе су усмјерене на бригу за марги-
нализоване скупине, „слабе и рањиве“, гдје показују своју соција-
листичку димензију „саосјећања и заједништва“, а са друге
стране су склони „либералној посвећености позитивној слобод-
и и једнаким шансама, или конзервативном осећању за патер-

налистичку обавезу и бригу“), **трећи пут** (Трећи пут настаје у доба неолибералне хегемоније и пада социјализма, али и све већег одустајања од идеја социјалдемократије. Овај идеолошки правац који је доста „непрецизан и тумачи се на различите начине“ третира се најчешће као „алтернатива за капитализам и социјализам“. Углавном је развијан као мисао у вријеме владавине Тонија Блера у Великој Британији, али се јављао и у другим, примарно европским државама попут Њемачке, Холандије и Италије), **фашизам** (Идеологија фашизма настаје у 20. вијеку и за циљ је имао поништавање тековина Француске буржоарске револуције. Суштина фашистичких мисли је у „антикапитализму, антилиберализму, антииндивидуализму, антикомунизму, итд. Али основни мотив који се провлачи кроз фашизам јесте слика органски уједињене националне заједнице, што се читава у веровању у „снагу јединства“. Појединац је дословице ништа; индивидуалност мора потпуно да утоне у идентитете заједнице или друштвене групе“. Разлике су постојале између, нпр. италијанског облика фашизма који је „био крајњи облик етатизма“ и њемачког нацизма који се „заснивао на расизму“), **анархизам** (Анархизам је покрет у којем се развила „наклоност према друштву без државе, у којем појединци регулишу међусобне односе споразумом и сарадњом заснованим на слободној вољи“. У суштини су се у анархизму преплитале идеје двије „супротстављене традиције: либералног индивидуализма и социјалистичког комунитаризма“), **феминизам** (Све до појаве књиге Мери Вулстоункрафт *Одбрана права жена* није било јасно изражених политичких идеја будуће идеологије феминизма, иако су феминистичке тежње постојале још у древној Кини. Феминизам има неколико таласа и праваца, од либералног, преко социјалистичког до радикалног, но оно што их све уједињује „јесте заједничка жеља да се на све могуће начине женама додели значајнија улога у друштву. Основне тезе феминизма су да друштво карактерише неправедност међу половима и да се поредак мушке моћи може и треба срушити“), **идеологија заштите животне средине (енвирон-**

ментализам) (Идеја заштите животне средине „одражава бригу због штете која се наноси природи убрзаним економским развојем (која је увећана у другој половини двадесетог века успоном нуклеарне технологије, киселом кишом, уништавањем озона, глобалним загревањем, итд.“. Ријеч је о идеологији која је све популарнија у Европи чије су партије неријетко радикалне у провођењу својих политика и агресивно креирају пут својих влада и држава у правцу идеја енвиронментализма) и **вјерски фундаментализам** (Религија и политика су у тијесној вези. Остваривање „објављених истина“ путем радикалних вјерских партија постала је честа појава у савременом свијету и све већи проблем у друштвено и политички нестабилним државама) (Hejvud, 2004: 86-127). Неке од наведених идеологија су „развија“ или „допуна“ старијих и постојанијих идеолошких исходишта.

Највише пажње и јавне расправе у савременом свијету буди идеологија **неолиберализма**. Иако је ријеч о идеолошком правцу који није јасно повезан он буди велику пажњу и изазива полемику широм свијета. Александар Савановић даје шире објашњење овог феномена: „Премда се обично везује за економију, тј. доктрину слободног тржишта, неолиберализам је заправо, и прије свега, морална теорија заснована на аксиомима недодирљивости људске личности, слободе, персоналне аутономије и власничког права као начина да се ти принципи учине стварним, а не само пуким пароллама. Реафирмација помало заборављене локовске доктрине догодила се кроз тзв. *Аустријску школу* и имена Лудвиг фон Мизис, Фридрих Хајек, Роберт Нозик, Милтон Фридман & Chicago-boys, Џејмс Бјукенен, Ејн Ранд, Мареј Родбарт, и други. Та је група мислилаца покренула нешто што је било у радикалној супротности с тада доминирајућом доктрином која је сматрала, на бази прије свега Марксовог утицаја, да се тржишта не могу сама одржавати већ им је потребна регулација из политике. Не само на истоку, гдје је озбиљна у радикалној форми планске привреде, већ и на западу у форми кејнезијанске доктрине о државном интервенционизму кроз експанзивну кредитну политику. Стварни

догађај који је довео у дефанзиву либералну доктрину на западу и омогућио успон кејнезијанизма је *Велика економска криза* из 1929. Тај је шок у очима многих показао да тржишта нису саморегулишућа, већ траже контролу. Такав став није остао само на подручју економије већ се неминовно одразио и на политичке институције и моралне основе друштва. Најочитије је то видљиво у одбацивању статуса једног од класичних „локовских” права – права власништва, као недодирљивог права у које држава не може упливисати. Додатно је тенденција помјерања од либерализма ојачана наводном изузетном супериорном ефикасношћу планских система – и фашизма и комунизма. Хитлер је једну разрушену и поражену Њемачку уздигао до ранга индустријског гиганта, а Стаљин је једну сељачку земљу довео до прве космичке силе, обојица с презиром газећи базичне либералне принципе. Сви ови историјски догађаји и процеси као да су *prima facie* доказивали супериорност планских привреда и њима адекватних политичких аранжмана. Како је једном приликом рекао Хајек, ’у том идеолошки мрачном периоду задатак интелектуалаца одањих идејама слободе је да сачувају те идеје од заборава’. Зато је (нео)либерализам мисаона револуција без преседана у двадесетом вијеку. Она је пружила интелектуалну основу и теоријску припрему за политичку револуцију, која је своју кулминацију доживјела у администрацијама Роналда Регана и Маргарет Тачер. Када се остварила у пракси, врло брзо је довела до слома совјетског планског модела, који је својом крутошћу показао потпуно неспремним да прати динамичне и суперфлексибилне либералне поретке” (Savanović, 2021: 287–288).

Обрнутог става је Јован Душанић који тврди да је ријеч о манипулативној и штетној доктрини која погодује богатима да постану још богатији сиромашећи раднике и цијеле државе: „Приликом образовања генерација и генерација нових економиста не постоји проблем само са изучавањем историје економске мисли (или *Економских доктрина*, како се тај предмет често назива) него проблем настаје и приликом изучавања стварне економске

историје јер и ту долази до фалсификовања историјских чињеница. А управо би се из историје могле извући важне економске поуке и за решавање савремених економских проблема, под условом да се не искривљују историјске чињенице. О универзалним благодетима слободне трговине (отвореног тржишта) говори се као о неоспорној чињеници. Тврди се да је то универзални пут који води брзом економском развоју, мада историјске чињенице говоре да су успешне и богате земље прво прошле етапу развоја без слободне трговине (уз политику државног интервенционизма, протекционизма и планског стратешког инвестирања), а тек када су се развиле, другима су проповедале и натурале концепт отвореног тржишта јер им је то тада погодновало. То се најбоље може видјети на примеру две англосаксонске државе – В. Британије и САД – које су у новије доба највећи поборници слободне трговине“ (Душанић, 2016: 45-48).

Дијелећи умногоме ставове Јована Душанића, о штетности неолибералне доктрине, интензивно пише Мишо Кулић истичући њене фундаменталне проблеме: „Неолиберална тржишна идеја је застрашујућа идеја, јер почива на увјерењу да тржиште има сопствени ум и да тај ум може да избалансира економске противрјечности тако што ће предузетничку слободну иницијативу у тржишном односу изразити као саму општу друштвену слободу. Ова неолиберална теологизација тржишта и укупних економских односа даје за право оним схватањима која тврде да је тржиште прогутало друштво, те да заправо друштво више и не постоји, јер више не постоји ниједна сфера која не би била ствар тржишта. Тако је логиком апсолутизације тржишта хумболтовски универзитет трансформисан у сервис капитала, па је тј. нови болоњски универзитет, слиједећи логику профита као своју једину логику успио да и саму научну истину интерпретира као тржишну истину. По први пут у историји тржиште постаје епистемолошка чињеница, неупитна истина, јер је аргументација садржана у томе да никоме и не може да треба нека истина која не би доносила материјалну корист. То је и разлог

зашто болоњски универзитет не истиче критичко као креативно мишљење, већ креативност види само као техничку иновативност“ (Кулић, 2020: 12).

Овој теми смо се детаљно посветили у нашим ранијим радовима, користећи истраживања наведених домаћих теоретичара економије и филозофије, али и свјетски познатих истраживача попут Дејвида Харвија (Harvi, 2012) и Наоми Клајн (Klein, 2008). Дајући суд о неолибералној доктрини, а посебно посљедицама њене практичне примјене, наши су закључци били сљедећи: „Свакоме ко је научно анализирао домете класичног капиталистичког тржишта или се покушао практично остварити у тој замишљеној „слободи“ која путем „невидљиве руке“ доводи до „добробити за све“, јасно је да је ријеч о суровој борби у којој успијева мањина, док већина актера бива поражена и на губитку. Па о каквој добити и добитницима онда можемо да разговарамо у „нерегулисаном тржишту“, у дословице „дивљем капитализму“ како су га многи аутори дефинисали? Највећи добитници „слободног тржишта“ су мале групе власника капитала. Посебно они који на тржиште улазе са већим капиталом од других (при чему се увијек принципијелно поставља морално питање „првобитне акумулације капитала“), а тиме и могућностима да ангажују најбоље менаџере, откупе најбоље патенте, плате најбоље рекламе, диригују услове рада и јавне политике, те у коначном остваре највећу добит. Одређену добит остварују стручњаци, посебно менаџери који управљају корпорацијама и слично. Поборници „слободног тржишта“ кажу да капитализам погодује и оним иновативним предузетницима који отварају „средња“ и „мала“ предузећа остварујући свој „капиталистички сан“, високе приходе и квалитет живота. Радници, према њиховом тумачењу бенефит од оваквог система имају у великом избору послова који се нуде на тржишту, заради и могућностима остваривања одговарајућег стандарда сходно њиховим пословним способностима, знању, вјештинама и раду. Но то је „бајка о капитализму“! Велике корпорације и њихови „трустови“ су једини стварни

добитници „слободног тржишта“. Менаџери су добри и плаћени док „трају“, док доносе „екстра профит“, па ће на бази тога да остваре и „екстра бонусе“ иначе им „слиједи отказ и улица“. По правилу „екстра профит“ настаје неком врстом „тржишног мешетарења“ и скоро увијек „на штету радника, услова њиховог рада и плата“. Тржиште је математика, а она је проста и садржана у томе „да је улагање увијек мање од добити, при чему је тежња да се што је могуће мање уложи, а добије што је могуће више“. Како је математика „сурово прецизна“ наука, јасно је да нема велике добити тамо гдје су расходи високи. Због тога је дужност менаџера да у сарадњи са „политичким намјештеницима“ великих корпорација и њихових власника обезбиједе мале трошкове, а велику добит. Да би се то остварило конкуренција мора да се угаси још у зачетку (тако неријетко страдају „средња“ и „мала“ предузећа када „велики“ процјене за неке од њих да „не требају да постоје“), а радници сведу на ниво „полуробовског изабљивања“. Због тога се проводе политике „нерегулисаног тржишта“. То у пракси значи да се очекује да политичке елите доносе законе који погодују максималној добити „великих“, одсуству помоћи и заштите „средњим и малим“ предузећима и радницима. Међутим, проблем по реализацију ових неолибералних замисли „које требају да богате учине још богатијима, а сиромашне држе под контролом“ лежи у народу, у већинском осјећању и потреби људи за једнакошћу, солидарношћу и правдом, у чињеници да се у свакој епохи и сваком друштву јављају слободномислећи људи и континуиране „културе отпора“. Због тога је „крсташки поход неолиберала“ како су га прозвали поједини аутори, кренуо као ошта културна, образовна, научна, економска и на крају политичка кампања рушења ранијих културних и идеолошких вриједности широм свијета, те каснијег „демагошког“ усвајања „неолибералне догме“ и њихове примјене. Гдје то није било могуће „мирним“ путем, урађено је „шоковима“, за које су прописиване „неолибералне терапије“. Посебно је било битно уништити економију као науку, свести је на „неолиберално једноумље“ које ће

„ратници“ неолиберализма бранити са њима својственом „јањи-чарском“ и „асасинском“ посвећеношћу“ (Симовић, 2022а: 76-77).

Исцрпивши тему идеологија усмјеравамо се истраживању међународног организовања политичких партија које је идеолошки и програмски детерминисано.

5.2. Међународне организације политичких партија и њихово идеолошко-програмско увезивање

Умрежавање политичких партија на глобалном нивоу одвија се кроз њихово идеолошки комплементарно груписање у виду чвршће или слабије повезаних међународних организација. Неке од међународних организација попут некадашње Комунистичке интернационале (Коминтерне) биле су практично надпартијска организација која је имала велики утицај на своје чланице мијешајући се неријетко у њихове локалне политике. Свако идеолошко или програмско одступање од воље доминантних вођа Коминтерне, а посебно Јосифа Висарионовича Џугашвилија Стаљина, брутално се кажњавало.

С друге стране постоје бројне, изразито флексибилне, међународне организације партија чије чланице некада имају више разлика него сличности без обзира што формално носе, мање или више, исто име и заговарају званично исту идеологију. Примјер тога су Социјалдемократска партија Босне и Херцеговине и Савез независних социјалдемократа. Оне су до избацивања Савеза независних социјалдемократа 2011/2012. године биле дио Социјалистичке интернационале. Ријеч је о двјема странкама које су током времена еволуирале до граница веће идеолошки и програмски некомпактибилности него што су имале почетних сличности. Таквих је доста партија у овој некада, по много чему, најмоћнијој међународној партијској организацији. Питање међународног организовања и међународних организација је теоријски иза-

зовно и далеко је шире од партијског, које је заправо само мали сегмент међународне сарадње локалних актера.

Обрад Рачић и Војин Димитријевић сматрају да су међународне организације настале као посљедица новог доба, привредних и политичких промјена у савременом свијету: „Међудејства држава, која се понављају на појавно истовестан или сличан начин, не само да се морају поуздано и широко регулисати, што се постиже склапањем многостраних међународних уговора, него се и не могу препустити спонтаном и неусклађеном деловању појединих учесника. На њих се мора прорачунато и свесно утицати, морају се предузимати мере управљене на побољшања, другим речима, морају се доносити заједничке одлуке, које се састоје у свесном избору између различитих спознатих могућности. Доношење таквих одлука претпоставља низ претходних и потоњих радњи, од утврђивања чињеница и саглашавања о техничким поступцима па до надзора над поштовањем правила и предузимања конкретних физичких мера. У одсуству светске владе, оваквим задацима могла је да одговори само установа која омогућава да државе, остајући равноправне и не признајући никакву вишу власт, заједнички доносе поменуте одлуке и обезбеде извршење свих пратећих радњи. Тако су настале међународне организације као средство сталне сарадње ради постизавања интереса који су заједнички удруженим државама. И поред њиховог усавршавања и умножавања, међународне организације су и данас у суштини исте. Оне имају своје органе и своју посебну личност, али не постоје само зато да утврђују светске или општечовечанске интересе, независне од држава чланица, и да их овима намећу, већ су упућене на тражење подударних места, заједничког именитеља, у тежњама свих или велике већине држава чланица. Потпуно издвајање савремене државе од постојећих међународних организација немогуће је. Међународне организације и њихова правила и службе толико су прожели савремени свет да се свака држава желећи да се упусти у неку иоле значајну делатност сусреће с постојањем организације, коме се у свом интересу мора да прила-

годи. Путем међународних организација решена је противречност између постојања низа суверених држава и захтева оних људских делатности које имају светске или регионалне размере и траже основу ширу од територије било које државе. Неопходност међународних организација — без обзира на њихове мане и несавршености — постаје опипљива и за човека који мало мисли о проблемима савременог света“ (Račić, Dimitrijević, 1988: 2).

Међународне организације политичких, економских, културних, еколошких и других асоцијација које врше координацију између националних влада или се понашају као наддржавна, неријетко од њих моћнија организациона форма, имају често политике усмјераване кроз договоре идеолошки сличних странака, уједињених у њихове међународне партијске организације. На примјер, социјалистичке и социјалдемократске партије из Социјалистичке интернационале када дођу на власт у својим државама неријетко сарађују на бази платформи које су усаглашавале унутар своје асоцијације. Слично се понашају партије конзервативне, демохришћанске и народњачке оријентације унутар Европске народне партије. Најдрастичнији примјер усаглашавања политика једне транснационалне партијске организације је унутар Европске зелене странке.

Овакве су политике умногоме посљедица глобализације која има своје добре и лоше стране, а политичке партије су биле њихови креатори. Те се политике свакодневно примијете у свијету који је све „ужи“ и „унификованији“: „На улицама широм свијета људи носе брендове великих глобалних компанија, као што су Најк (Nike), Адидас (Adidas), Андер Армор (Under Armor), Рибок (Reebok), испијају Кока Колу (Coca Cola), Хајникен (Heineken), Туборг (Tuborg), возе Фолксвагенова (Volkswagen), Тојотина (Toyota), Реноова (Renault) или Фордова (Ford) аута, прате велике свјетске медије какви су CNN, New York Times, Al Jazeera, слушају глобалне музичке звијезде, гледају холивудске филмове и користе свјетска информатичка достигнућа попут мобилних телефона, интернет пословања и друштвених мрежа. Чак су и

они који се изјашњавају као антиглобалисти и противе се унификацији свијета неријетко конзументи горенаведених садржаја глобалног потрошачког друштва. А оно је чињеница која живи у савременом свијету и намеће се као исправан пут. То је незаустављив тренд економске глобализације којем свједочимо. Поред економске, постоји и политичка глобализација. Њу можемо да посматрамо кроз политичко увезивање и успостављање међународних институција које арбитрирају у сложеном систему међународних односа. Таква је прије свега Организација уједињених нација. Међутим, постоји низ међународних организација које имају глобални утицај и њихово дјеловање неријетко утиче на одлуке суверених држава. Поједине земље сличног идеолошког и културног обрасца стварале су снажне форме војне сарадње (NATO), или међудржавног увезивања (Европска унија). Све је то подразумевало пренос надлежности суверених држава на наддржавне организације и творевине. Временом су државе губиле своје политичке особености и умногоме доживљавале политичку унификацију, названу „заједнички стандарди“. То је имало добре стране када се односило на успостављање јединствених образаца поштовања природних права и демократизације система држава. Међутим, нису све политике биле усмјерене у том правцу. Многе су биле у форми притисака да се некада суверене земље одрекну своје политичке и културне аутохтоности у корист трендова глобалних унификатора. Иза свега стоји остваривање моћи елита и земаља које се налазе у центру процеса глобализације свијета. Процес остваривања глобализације свијета са „предумишљајем“, иза којег се налазе интереси глобалних центара моћи који желе свјетско увезивање под њиховом хегемонијом, има своју идеолошку димензију коју можемо да назовемо глобализам“ (Симовић, 2021: 100-101).

У глобализованом свијету постоји велики број међународних партијских асоцијација, од којих издвајамо само најважније. То су: *Социјалистичка интернационала* (Socialist International, 2025), *Прогресивна алијанса* (Progressive Alliance, 2025) и *Међу-*

народна демократска унија (International Democracy Union, 2025).

Социјалистичка интернационала настала је 1951. године и окупља 132 политичке странке. Она је стуб глобалног очувања социјалистичких идеја и вриједности, на којима ради снажећи социјалдемократске политике и агенде, посебно у оним дијеловима свијета гдје су њихове чланице на власти, при чему се умногоме ослањају на рад своје организације „кроз тематске и регионалне комитете, радне групе и комисије“ (Socialist International, 2025).

Прогресивна алијанса савез је политичких партија настао 2013. године. Како наводе на званичном сајту, вјерују да је могућа боља будућност коју су умногоме постигле у националним државама социјалдемократске, прогресивне и социјалистичке странке бољећи се за друштвени напредак и социјалдемократију. Због тога истичу да желе наставити овим путем „енергично бранећи овај напредак од ауторитарних и реакционарних противника који агресивно доводе у питање наше заједничке вриједности. С храброшћу и оптимизмом узимамо политичко оружје против овог опасног новог ауторитаризма и растућег десничарског популизма који води политику подела, подстиче мржњу и страх и промовише маргинализацију и изолацију“ (Progressive Alliance, 2025).

Међународна демократска унија формирана 1983. године окупља десне и десноцентричне партије широм свијета: „Међу оснивачима Међународне демократске уније били су британска премијерка Маргарет Тачер, тадашњи потпредседник Сједињених Америчких Држава Џорџ Буш Старији, градоначелник Париза, а касније и предсједник Француске, Жак Ширак, њемачки канцелар Хелмут Кол и многи други партијски лидери. Они сматрају да државе могу развити свој пуни потенцијал само ако препознају идеале либералне демократије, слободе појединца и потребе да економски раст буде заснован на индивидуалној иницијативи и слободним, конкурентним, тржишним економијама“ (International Democracy Union, 2025).

Међу савременим међународним организацијама политичких странака посљедњих година се активношћу и имицом истичу *ен-вирументалистичке* (еколошке). Дејвид Хелд овај тренд сматра логичном посљедицом неспособности локалног нивоа власти да одговори на проблеме загађења, које поприма глобални карактер, па га преносе „изван националних граница“ како би се међународном акцијом позитивно одговорило на наведене изазове: „Проблеми заштите природне средине пружају очигледну илустрацију неопходности демократског управљања на различитим нивоима. На пример, фабрике које загађују средину различитим врстама отровних отпада могу да подлежу локалном надзору и забранама, националној регулативи и надзору, регионалној контроли међународних стандарда, и најзад, глобалним проценама њиховог утицаја на здравље, добробит и економске могућности других. Смештај токсичних отпада и глобално загревање два су горућа проблема која захтевају како локалне тако и глобалне одговоре да би се њихове последице могле регулисати и држати под контролом“ (Held, 1997: 274).

Међутим како не постоји глобална влада, а тиме ни планетарни ауторитет који може да ријеши овај проблем, онда је међународно организовање партија које ће унутар својих локалних средина да проводе политику договорену на глобалном нивоу бити једини рационални вид борбе за еколошку санацију и очување планете. Једна од таквих међународних организација која окупља десетине странака зелене (еколошке) оријентације је **Global green**. Ријеч је о међународној мрежи „политичких партија и покрета који раде на имплементацији Глобалне зелене повеље. Ову мрежу чине различите Green или Зелене политичке странке у разним земљама, партнерске мреже и друге организације које се баве Green или Зеленом политиком. Основана 2001. на Првом глобалном конгресу Зелених, мрежа је од фебруара 2019. нарасла на 80 пуноправних странака и 18 посматрача и савезника. Њиме управља дванаесточлани управни одбор под називом Глобална Координација Зелених, а свака странка члани-

ца потпада под окриље једне од четири придружене регионалне зелене федерације“ (Ноћето еко budućnost, 2025).

Захваљујући постојању Европске уније, као специфичне организације изразито плуралне и консочијацијски уређене (о томе детаљније видјети у нашим ранијим радовима: Симовић, Будмир, 2023 и Симовић, 2022б), с парламентом који се попуњава путем непосредних избора, у њој се одвија интензиван партијски живот. То подразумејева сарадњу политичких партија из различитих држава кроз њихове идеолошки организоване групације. Истражујући овај феномен Зоран Чупић пише: „Историја политичких странака бележи покушаје транснационалног организовања још крајем XIX и почетком XX века, и то пре свега у крилу тадашњег међународног радничког покрета, дакле у блоку левог политичког спектра, док је такво организовање конзервативаца, либерала и зелених карактеристично за средину и другу половину прошлог века. Међутим, тек појавом Европске уније, а посебно од првих избора за Европски парламент (ЕП), 1979. године, може се говорити. Положај и деловање политичких странака у политичком систему Европске уније о озбиљном покушају како транснационализације, тако и супранационализације у организовању и деловању политичких странака. У том смислу ЕП је јединствен орган те врсте, без преседана у историји политичког представљања“ (Чупић, 2020: 6-7).

Наведени аутор дефинише шест политичких групација у Европском парламенту: **Социјалдемократи и социјалисти** (Ријеч је политичкој групацији које окупљају најважније социјалдемократске, социјалистичке и радничке партије Европе. Оне су 1992. године формирале групацију под називом Партија европских социјалиста), **Странке десног центра** (Ова партијска групација је до 1999. године била подијељена у неколико демохришћанских, конзервативних и националистичких група, да би у петом сазиву Европског парламента већина ових група формирала јединствену под називом Европска народна партија – Европске демократе. Мањи број конзервативних и националистичких група форми-

рао је групу Унија за Европу нација), *Либерали* (Ријеч је о асоцијацији политичких партија која окупља различите либералне, демократске и странке центра. Њихова група назива се Алијанса либерала и демократа за Европу), *Радикална љевица* (Њу чине различите странке на политичком спектру лијево од социјалдемократа, бивши комунисти и остале странке радикалне љевице. Све до четвртог сазива Европског парламента (1994. године) биле су подијељене у двије посебне групе. Послије тога су се ујединиле у јединствену групу под називом Европска уједињена љевица / Нордијска зелена љевица). *Зелени и регионалисти* (Наведена група партија формирала је алијансу под називом Зелени / Европска слободна алијанса) и *Антиевропске странке и екстремна десница* (Ово су антиевропски оријентисане политичке партије које су противници европских интеграција. Оне формирају Независност / Демократска група) (Чупић, 2020: 9-10).

Препричани закључци истраживања које је провео Зоран Чупић добра су илустрација значаја идеолошко-програмског умрежавања политичких партија на интернационалном нивоу. Из примјера Европске уније можемо да закључимо да ће све већом интеграцијом свијета, који и даље има снажан глобализацијски курс, формирањем све већег броја глобалних институција и остваривањем интеракција у различитим областима друштвеног живота, потреба за интернационализацијом политичких партија у виду њиховог глобалног умрежавања у међународне партијске организације бити снажнија. Колико ће ове промјене утицати на локалне партијске организације и међународне процесе, тешко је прогнозировать. Претпоставка је да ће економску и политичку глобализацију свијета, ако се наставе постојећи трендови, пратити и партијска. Због тога је тема партијске сарадње и њиховог међународног организовања битна, те је као таква пронашла мјесто у овој научној студији. Када је ријеч о интересним групама, оне далеко лакше и брже постижу интернационализацију, посебно финансијске, али и раднички синдикати, еколошки, миротворни и феминистички покрети. У великој мјери то се одвијало на

темељу идеолошких комплементарности. Међутим, наука, једнако као и политичка пракса, морају да уваже чињеницу да неколико посљедних деценија свједочимо дезидеологизацији политичких партија и њиховом усмјеравању ка политици партијског прагматизма, о чему говори наредно поглавље.

5.3. Дезидеологизација политичких партија

Одредница дезидеологизација политичких партија подразумева процес смањења, а у извјесној мјери и потпуног уклањања, идеолошких категорија и вриједности за које се политичка партија залагала у почетку свог дјеловања. Циљ већине модерних политичких партија је да смањењем „сувишног идеолошког пртљага“ (Stojiljković, 2006: 24) лакше дођу до бирача, идеолошки позиционираних у центру, и тиме максимализују број гласова на изборима. Ово се посебно односи на политичке партије које су традиционално позициониране на половима идеолошке подјеле „лијево или десно“ етаблиране још почетком 19. вијека. Децидно остајање на половима показало се, посебно јачањем средње класе половином 20. вијека, лимитирајућом политиком по модерне политичке партије у процесу њиховог остваривања максимализације гласова, а посљедично и власти. Због тога су се бројне политичке партије, првобитно у државама Западног свијета, почеле прилагођавати бирачима различитих схватања и позиција, што је нужно мијењало њихов идеолошки карактер. Ово није у потпуности уништило стару подјелу на „лијеве и десно оријентисане партије“ али ју је умногоме амортизовало и довело у стање дезидеологизације којом су модерне политичке партије кренуле у освајање „бирачке масе у центру идеолошког спектра“.

Подјела или „шема лијево-десно“, о чијем крају међу првима пише Клаус фон Бејме, има своје дубоке историјске коријене: „У теорији странака од Stahla до Duvergera дуализам је служио као преовладавајуће начело класификације страначких сустава. С

гlediшта теорије сустава, склоност редуцирању комплексности политичких програма и понашања схваћена је као нужни пристанак ка дихотомизацији. Тиме су постали нужни одумирање социјалног ступњевања старијих сталешких друштава и замјена просторно-функционалне диференцијације временским схематизмом који све настоји сврстати у „конзервативно“ и „напредно“. Схема десно-лијево вишеструко изазива притисак да се мишљења на једној страни спектра хомогенизирају: онај тко је за расну једнакост, мора бити и за државну интервенцију на свим подручјима друштва.“ (Beume, 2002: 53-54).

Ослањајући се на истраживања Жана Лапонсеа, Клаус фон Бејме наставља даље тумачење овог феномена истичући да дихотомија „лијево-десне“ идеолошке подјеле има дубоке културне коријене код већине народа свијета: „Од мита о Motu и Baalu божанство се углавном приказује десно, а његови изазивачи лијево. Само је у Кини та претполитичка симболика слабо усмјерена на схему десно-лијево. У политичком простору лијево се поистовјећује са истицањем хоризонтала, једнакошћу, социјалном промјеном и усмјереношћу на будућност. Десница се више схваћала вертикално, као нешто што прихвата социјалне и вјерске хијерархије и што је усмјерено на континуитет и *status quo*. Међународне анкете су показале националне разлике. У Америци „једнакост“ није тако лијеви појам као у Европи. Странацке су елите посвуда склоније од бирача да континуум десно-лијево прихвате као оријентацијски оквир. Вриједоносне промјене и нови друштвени покрети учинили су да оријентација десно-лијево постане несигурнија“ (Beume, 2002: 54).

Промјене у правцу дезидеологизације политичких партија, половином 20. вијека, усмјериле су њихово чланство у правцу губитка некада високог степена политичке конзистентности. Ослањајући се на Конверсова истраживања из 1967. године, Владимир Гоати истиче да је степен идеолошке конзистентности чланова политичких партија резултат дјеловања три врсте притисака: „логичких, психолошких и социјалних, у које првенстве-

но спада информисаност“ (Goati, 2008: 38). Одсуство адекватне информисаности, према цитираном аутору, значи истовремено одсуство важног притиска ка политичкој конзистентности партијског чланства: „Идеолошка неконзистентност извире у великој мјери и из интересне хетерогености партијског чланства. „Сазнајна перспектива“ чланова чији је друштвени положај различит по правилу је различита; зато чланови и несвесно (или недовољно свесно) дистинктно интерпретирају опште идеје партијске идеологије и са неједнаким интензитетом прихватају њене поједине циљеве и вредности. Програмска оријентација је значајна компонента која утиче на тип следбеника, организацију и на тип партије, а не изоловани елеменат партијског живота“ (Goati, 2008: 38).

Савремено тржиште политичких партија, додаје Владимир Гоати, налази се у стању „притисака ка униформисаности“, то јесте процеса идеолошке конвергенције која је, резултат „вишедеценијског настојања партија да се приближе „просечном бирачу“ ради што бољег изборног учинка“ (Goati, 2008: 39).

Наведени феномен анализира Вучина Васовић постављајући пред партијске елите дилемско питање „чему дати предност: изгледима партије на успех с аспекта економског развоја или захтевима већине чланства“, дајући истовремено појашњење у виду изазова с којима се сусрећу партије различитих идеолошких оријентација: „Интереси већине друштва и чланства у великим партијама леве оријентације или оријентације левог центра не поклапају се, нарочито у новије време, са захтевима јачег средњег и вишег посебно предузимачког и елитног слоја друштва. За политичку елиту се поставља питање како задовољити и једну и другу формацију, јер прва доноси гласове, односно легитимацију, а друга омогућава већу акумулацију и више средстава за дугорочни економски развој. Поред тога ригидно и јасно идеолошко опредељење имаће ефекта само или претежно на одређене уже социјалне структуре, док ће нешто флексибилније срочен програм бити у стању да привуче делове и других социјалних групација. У новије време кључна тежња партије постаје да привуче

што више грађана. Зато се неке партије чак декларишу неутрално попут *catch all* партија. Оне делују више економско-тржишно него идеолошки мотивисане и усмерене партијске организације. Ефекти тржишно моделираних оријентација и партија нису увек пропорционални очекивањима. Наиме, њихови конструктори исувише верују рационалности и рационално калкулисаном ширем грађанском понашању бирача, а занемарују интензитет социјалних подела, снагу страсти, традиције, породичног политичког *backgrounda* и ирационалности у политичким процесима. Даунс има делимично право кад истиче да партије формулишу политику да би победиле на изборима пре него што побеђују на изборима да би формулисале политику“ (Vasović, 2008a: 113-114).

Зоран Стојиљковић сматра да је „ужи оперативни“ циљ политичких партија њихова побједа на изборима, тако што ће добити „ширу политичку и изборну подршку“. Због тога политичке партије настоје да програмске садржаје прилагоде „тржишној утакмици“ и „што широј изборној клијентели“ чиме у великој мјери остају без „прецизно одређеног социјалног адресанта“: „Поређења и аналогije политичког и економског тржишта, бирача и потрошача као тржишне клијентеле, политичара и партија с предузећима и предузетницима у основи су теорија рационалног избора, односно економског модела политичког понашања аутора попут Ентонија Даунса. Овај модел, рецимо, препоручује партијским предузетницима везивање за масовног „средњег бирача““ (Stojiljković, 2006: 24).

Наведена препорука се сматра посебно повољном у кампањском приступу европским бирачима који се идеолошки највише позиционирају у центру: „Подјела производи идеалтипски трокут чији је врх отприлике, у средини. Том су моделу најближе СР Немачка, Данска и Луксембург. Ако други сукоби суперпонирају димензију десно-лијево, подјела више поприма облик круне с различитим високим шиљцима, у неким земљама и са ставитим заостравањем у десном пољу (Белгија, Низоземска, Ирска), а у малобројнима и с благом концентрацијом у лијевом пољу

(Француска, Италија). Самосврставање бирача на љествици десно-лијево показало се размјерно неовисним о слоју из којег потјечу испитаници. За то су самосмјештање биле много одлучније учесталост одласка у цркву и синдикалне везе“ (Beume, 2002: 55).

Ширу оцјену промјена политичких партија, њихове дезидеологизације и приступа освајању власти даје Ненад Кеџмановић, истичући слједеће: „Губљење класног садржаја, идеолошке оријентације и политичке физиономије било је, наравно, посљедица ширих друштвено-историјских процеса, а дошло је до изражаја већ у доминацији партија центра, редукцији вишестраначких на двостраначке системе, успону „кеч ол“ и картелских странака. Како је, још у за странке боља времена, примијетио Морис Диверже, „центар“ може да означава геометријску тачку, али не и политичко усмјерење. Могуће су, дакле, партије лијеве или десне оријентације, али оне које се декларишу као „партије центра“ или близу центру, биле би заправо без политичке оријентације. Данас управо такве политички дезоријентисане партије покривају главнину вишестраначког мозаика“ (Кеџмановић, 2011: 208).

Чињеница је да су се олигархије унутар политичких партија програмски прилагођавале бирачима који су у највећој мјери политички неписмени, па им је из тог разлога најлакше „пливати“ у центру гдје се преплићу идеје и вриједности, а свако, мање или више, узима оно што му одговара, немајући одговарајућу политичко-идеолошку конзистентност. У таквој атмосфери губи се јасна идеолошка позиција партија, а тиме и њихово заступање интереса група које су њихови базични социјални адресанти. Политичке партије постају конкуренти, једнако као и цигаре на тржишту или газирана пића, који се ватрено боре да добију редовног купца и потрошача њихових производа. Без обзира што између цигарета не постоји озбиљнија разлика, јер све једнако трују човјеково тијело, њихови конзументи се, у расправама неријетко радикално дијеле, дајући свом омиљеном бренду скоро па „месијански“ ореол исправног избора. Исто је са газираним пићима, пуним соде и шећера, штетним по организам, суштин-

ски једнаким, али фановима најпознатијих брендова, итекако различитим.

Дезидеологизација партија оставила је теже посљедице по комунистичке, социјалистичке и социјалдемократске партије, него по либералне, либерално-демократске или конзервативне странке. Првонаведене партије су настале у класној борби и јасно дефинисаним циљевима остваривања социјалне правде. Чим се идеолошки помјере од свог вриједоносног изворишта оне се губе у политичкој борби и њихови бирачи остају без „партије-покрета“, без „организационе водиље“. С обзиром да је дезидеологизација партија највећи дио бирача идејно усмјерила ка либерално-демократском центру, уз минималне социјалне варијације, логичним се намеће да су овом појавом највише профитирали противници радикалне левеице. Гласање бирача се све више усмјерава на имиџ, тренутно осјећање, емоцију, револт или некакву другу психолошку (ре)акцију. Због тога не чуди што међу теоретичарима завјере постоје тезе о томе да је дезидеологизација партија, заправо пројекат, а не процес, чији је циљ био редукција идеја радикалне левеице и идеолошко-вриједоносно прекомпоновање партија које су заговорници ове идеолошке платформе. Међутим, ријеч је о тешко доказивим теоријама које могу бити предмет даљих начних радова, теоријске, али и политичке полемике.

6. ПАРТИЈСКИ СУКОБИ И САРАДЊА

6.1. Партијски сукоби: мотиви и пракса

Сукоби између политичких партија дешавају се свакодневно. Они могу да буду идеолошки, културно-идентитетски, регионални, про или антисистемски, интересни и слично. Сукоби, наводе истраживачи политичких партија, одвијају се у двије димензије. Уколико у партијским односима једног политички уоквиреног простора доминира сукоб на релацији левица – десница, то јесте борба између, на примјер, партије радника с једне и партија капиталиста с друге стране, онда је сукоб једноставан и једнодимензионалан. Међутим, партијски системи у којима неколико „линија друштвених расцјепа“ доминирају политичким тржиштем истовремено, па се бирачи опредјељују између више, њима битних садржаја, сукоб постаје комплекснији и вишедимензионалан.

У том контексту, Владимир Гоати истиче: „Поред „једнодимензионалног“ или „вишедимензионалног“ партијског система, на интензитет партијске конкуренције утиче врста „партијске арене“ у којој се одвија та конкуренција. Panebianco (1988) с правом наглашава значајну разлику између једноставних и сложених „изборних арена“. У једноставним „изборним аренама“ партије конкуришу за подршку дистинктних социјално-политичких група бирача, па је сукобљавање између партија умерено. У том случају постоје само опозиционе, али не и конкурентске партије. Пример за то је Велика Британија, у којој лабуристи и кон-

зервативци имају јасно одређене „циљне групе“, а изборна борба се води, у суштини, за неколико процената неодређених. Иста оцена важи и за Белгију, где фламанске партије не конкуришу за валонске бираче и *vice versa*. Насупрот томе, у сложеним „изборним аренама“ више партија тежи да привуче идентичну изборну клијентелу, односно њихова борба се одвија на истом „ловном подручју“. У таквим аренама сукобљавање између партија је интензивније, а исход изборних надметања тешко предвидљив“ (Goati, 2008: 73).

У оквиру једнодимензионалног сукоба, гдје примарну борбу воде двије политичке опције, њихови лидери се фокусирају на стратегију привлачења бирача у политичком центру. Они су сигуран избор екстремно лијевих и екстремно десних бирача на половима, па је кључна борба између њих овладавање бирачима који се налазе између два радикално подијељена пола. Због тога се често ове партије одлучују на умјерене и компромисне политике како би добили подршку бирача који не припадају екстремним идеолошким половима. Таквих је бирача, позиционираних у политичком центру, управо највише и од њих зависи изборна пobjеда.

Овакво стање Владимир Гоати, реферишући се на истраживања Ентони Даунса и Харолда Хотелинга, описује илустрацијом купаца двије продавнице смјештене у истој улици: „Будући да се купци рационално понашају и да купују (под осталим истим условима) у ближој продавници, Hotelling је уочио да оба власника померају своје продавнице ка средини улице (и тако се приближавају), будући да на крајевима улице не постоје конкурентске продавнице. Downs налази да исту стратегију следе и партије, јер он, као и Hotelling, претпоставља да постоји једнодимензионална конкуренција (левица-десница) и да се на тој димензији надмећу само две партије“ (Goati, 2008: 72).

Линије друштвених расцјепа, које могу да буду националне, религијске, вјерске, расне, регионалне, идеолошке и слично, одређују ниво сукоба политичких партија, њихов карактер и ди-

мензионалност. При чему треба имати на уму да се ниво и интензитет сукоба временом релаксирају или продубљују, а ријетко остају у стању „залеђене стварности“: „Самим тим, отвара се и широк аутономни простор за политичке актере да их различито интерпретирају, рекомбинују и преобликују. Повратно, једном исказани социјални импулси, најчешће недовољно кристализовани, пролазе кроз политички филтер и враћају се као политичка понуда у коју су урачунати и уграђени специфични интереси и мотиви политичких посленика. Неће при том бити реч само о опортунуј, логиком и разлозима политичке утакмице условљеној, рачуници везаној за максимирање гласова и подршке. Политичка компетиција просто тера партије да перманентно стварају стара и намећу нова питања, проблематизују, па и потенцирају и стварају разлике и око питања о којима већина бирачког тела нема дефинисан став или чак нема за њих готово никакав интерес. У том оквиру легитимно је и важно питање у којој мери партије изражавају, а у којој мери интерпретирају и чак креирају социјалну и политичку агенду грађана? Ако већ политички и изборни процеси имају своју логику и закономерност, у коју грађани гласањем тек повремено (посредно) могу да се умешају, шта је са самом политичком и изборном понудом? У којој мери грађани и цивилнодруштвени актери могу бар на њу да утичу? Одговор није једноставан. Елементе за одговор може понудити анализа односа социјалне припадности грађана, на једној страни, партијског одређења, на другој, и њиховог прихватања одређеног сета (политичких) ставова и вредности, на трећој страни. Ако постоји значајна међусобна веза могло би се закључити да, бар посредно, линије социјалних подела условљавају партијско-политичку поделу. Значајан, чак дискриминаторни утицај партијске припадности и идентификације на усвајање одређених ставова говори пак о снажном, повратном деловању партија, некој врсти створеног партијског самоидентитета. При том ова веза, по правилу, није на различитим осама политичких подела истог интензитета, па ни усмерења, производећи последич-

но политичке поделе и комбинације, попут националистичке и грађанске или либералне и конзервативне, левице или деснице“ (Stojiljković, 2006: 157).

За разлику од држава каква је Велика Британија гдје се партијски сукоб одвија као једнодимензионалан, на оси рад-капитал, то јесте унутар „шеме лијево-десно“, земље у којима национално, а посебно религијско игра значајну улогу, имају вишедимензионалне сукобе. Таква је Босна и Херцеговина чија се плуралност гради на религијској подјели (*ислам* насупротив *хришћанства* (подијељеног на *православље* и *католичанство*)), толико снажној да је временом, уз инострани интервенционизам и касније дјеловање Савеза комуниста Босне и Херцеговине, постала градивно ткиво три савремене нације (Срба, Хрвата и Бошњака) и њихова „национална вододјелница“ како истиче Милорад Екмечић: „Религија као вододелница нације се није могла сузбити у условима општег заостајања развоја Балкана у социјалном и културном погледу. И у временима доминације југословенске идеологије, религија за јужнословенске народе остаје увек доминантни *'ancien depot'*. То је основа од које се увек полази од почетка. Не само програми политичких странака, велике декларације преломних историјских времена, него начин понашања верника разних религија је увек диоба на рачун других религија и веровања. Не само програми политичких групација, социјалних слојева и влада, него начин мишљења на вечерним седељкама да се убије дуго зимско време, оптерећено је амбисом религиозне поделе“ (Екмечић, 2007: 201).

Због тога не чуди што су прве и најзначајније партије настале у Босни и Херцеговини почетком 20. вијека, имале конфесионални карактер (Муслиманска народна организација (1906), Српска народна организација (1907), Хрватска народна заједница (1908) и Хрватска католичка удруга (1910)), чему је поговдао Изборни закон (*Изборни ред – Штатута за Босну и Херцеговину*) донесен 1910. године, према којем је свакој од доминантних конфесионалних скупина гарантован одређен број посланичких

мјеста условљен њиховим удјелом у укупном броју становника, при чему је, на бази одржаног пописа 1910. године, православнима припао 31, муслиманима 24, католицима 16 и јеврејима 1 мандат (Simović, 2011: 333).

Сличан процес десио се почетком деведесетих година 20. вијека када је обновљен вишепартизам у Босни и Херцеговини. Најзначајније партије тог времена постале су Странка демократске акције (већински муслиманског чланства), Српска демократска странка (већински српског православног чланства) и Хрватска демократска заједница (већински хрватског католичког чланства): „Ове су се три партије у предизборној кампањи наметнуле као национални покрети чиме су привукле гласаче и оствариле апсолутну изборну побједу. Њихова постизборна коалиција била је кратког вијека. Непомирљиви ставови о државној независности, а касније и о уређењу, довели су до трајног сукоба који је додатно усложио већ подијељено друштво“ (Симовић, 2011: 341).

Да Босна и Херцеговина није изузетак у анализи вишедимензионалних сукоба потврђује случај Белгије која има нешто другачију партијску генезу, али на крају сличан исход: „Првобитно је, за разлику од Босне и Херцеговине гдје су прве партије, још од оснивања, биле национално и вјерски дистанциране, у Белгији формиран јединствен партијски систем. Он је имао искључиво идеолошко сегментирање у којем су доминирали белгијски либерали, демохришћани и социјалисти. Тек је половином Двадесетог вијека дошло до национално-регионалног сегментирања унутар ових партија“ (Симовић, 2017: 122).

Наведени феномен Вучина Васовић опојмљује „разведеним партијским браковима“ истичући историјску и антрополошку димензију настанка модерних белгијских партија: „Пре федерализације Белгија је имала партијски систем заснован на опозицији два блока, католичког и антиклерикалног либералног. Крајем XIX века проширује се бирачко право и систем дозвољава да први социјалистички посланици уђу у парламент 1894. године. Тиме

се ранији двопартијски систем трансформише у тропартијски. После увођења општег права гласа 1919. године бирачко тело се проширује и дели по религијској и класној основи на двоипартијски систем са две главне партије, хришћанским демократама и социјалистима, уз Либералну партију која се редукује на треће место. Током шездесетих година двадесетог века ничу етнорегионалне партије у свим регионима. Све већи лингвистички и регионални расцепи доводе до подела унутар хришћанских демократа, либерала и социјалиста на по две организационо и програмски различите формације“ (Vasović, 2008b: 223).

Партијске антагонизме, начин и интензитет сукоба умногоме одређује политичка култура поднебља у којем оне дјелују. У том контексту Златиборка Попов-Момчиновић пише: „Важно је указати и на начин на који материјалистичке, односно постматеријалистичке оријентације утичу на неке од димензија политичке културе. На пример, када је реч о страначкој идентификацији и гласању, постматеријалисти су мање склони да се политички ангажују у политичким партијама с обзиром на њихову круту организацију и хијерархизован систем односа. Постматеријалисти више енергије посвећују решавању конкретних политичких и друштвених проблема (делују „*on issue*“) и склони су критици тзв. масовних, *catch-all* партија, које теже да обухвате велики број друштвених и политичких питања у својим програмима да би придобиле што више гласача. С друге стране, постматеријалисти се окрећу новим партијама, које припадају тзв. новој левици (при чему Инглехарт духовито напомиње да ништа не остаје заувек ново), те се и политички сукоби у западним земљама све више артикулишу дуж поделе на материјалисте и постматеријалисте, а далеко мање дуж традиционалне поделе на левицу и десницу“ (Попов-Момчиновић, 2024: 127).

Партијски сукоби, унутар демократских режима, имају оквир политичке борбе дефинисан кроз изборе и политичке кампање као њихов незаобилазан дио. Због тога је наредно поглавље посвећено изборима као централном догађају међупартијског су-

кобљавања и главном механизму одређивања побједника и губитника њихове међусобне борбе.

6.2. Избори: институционализовани сукоб политичких партија

Избори су институционализована форма партијских сукобљавања, начин њиховог комуницирања и самопредстављања. Слободни и поштени избори темељ су остваривања представничке демократије путем којих се изабраним представницима даје, законом дефинисан, мандатни период обављања најважнијих политичких функција. Опште мјесто у политичкој теорији је да путем избора, народ остварује свој суверенитет, садржан у праву да влада својим простором и „по својој мјери“, било да то чини непосредним путем, као што је била пракса у античко доба, или посредним, преносећи гласањем своју моћ на изабране представнике у савремене представничке институције.

Теорија дефинише изборе као процес који има своју „материјално-садржинску“ димензију јер се њима „попуњавају“ изборне функције у политичком систему и „формално-процедуралну“ која подразумева јасно наведен низ правила и процедура, од којих се очекује да обезбједе слободне и поштене изборе. Све то како би се путем демократских избора остварио народни суверенитет у свом представничком облику: „У либералним демократијама западних индустријских држава избори (и гласовања) битан су елемент демократске партиципације. Они, додуше, начелно чине тек један, уз остале, облик политичке партиципације попут, примјерице, чланства у странкама или синдикатима, или судјеловања у демонстрацијама. Но избори имају посебно значење јер су они за масу пучанства једини облик судјеловања у политичком процесу. Облици изравне демократије посредством референдума по пучкој иницијативи (референдуми, плебисци-

ти) постоје – у различитом опсегу – само у неким либералним демократијама“ (Nohlen, 1992: 18).

Невенко Врањеш каже да нема сумње да су избори предуслов демократије: „Наравно само ако говоримо о изборима које обиљежавају легалитет и легитимитет изборног процеса. Често се за изборе каже да су они процес легитимизације власти и начин на који народ исказује своју сувереност. Демократичност избора подразумева две димензије: вишестраначје и бирачко право. Према енциклопедији политичке културе, избори су редован демократски процес у коме се одлучује о људима којима се повјерава мандат за одговарајуће јавне функције. Избори одређују не само будуће политике, будућу власт већ и будући правац развоја и кретања конкретног друштва за одређен временски период“ (Vranješ, 2024: 242).

Ендру Хејвуд сматра да избори „сами по себи нису довољан услов за политичко представљање, али нема сумње да су неопходни. Неки мислиоци су отишли и даље од тога и приказују изборе као саму суштину демократије“ (Hejvud, 2004: 431). Уобичајен је став, додаје наведени аутор, „да су избори механизам којим политичари могу бити позвани на одговорност и приморани да спроводе политику која на неки начин осликава јавно мњење. Овим се наглашавају *улазне* функције избора: политичко регрутовање, представљање, образовање владе, утицање на политику и слично. С друге стране, радикални став према изборима који су изнели теоретичари попут Гинзберга (1982), представља их као средство помоћу којег владе и политичке елите спроводе контролу над својим становништвом, чинећи га мирнијим, прилагодљивијим и, коначно, послушнијим. Овај став истиче из *силазне* функције: успостављање легитимитета, обликовање јавног мњења и јачање елита. У стварности, међутим, избори немају само једно обиљежје; нису ни прости механизми јавне одговорности, нити средства за осигуравање политичке контроле. Као и сви канали комуникације, избори су „двосмерна улица“ која

влади и народу, елити и масама, пружа прилику да утичу једни на друге“ (Hejvud, 2004: 431).

Дитер Нолен у фокус истраживања избора ставља њихову пресудну улогу „за стварање представничких тијела или за постављање особа на изборну функцију. Овисно о структури политичког састава, на изборима се одлучује о особама (кандидатима), али и о стручним питањима (темељна политичка стајалишта, програми). У политичкој творби воље бирачком тијелу помажу странке разним приједлозима. Изабрати значи слободно одабрати између више или најмање двије понуде (кандидата/странке)“ (Nohlen, 2001: 123).

Читава поента демократије, додају Сејмур Мартин Липсет и Џејсон М. Лејкин, „састоји се у томе да исходи гласања – а нарочито о виталним питањима, као што је прерасподела материјалних добара – буду препуштени изборном процесу, дакле да остану неизвесни, да се не зна унапред какви ће бити“ (Lipset, Lejkin, 2004: 43).

„Изборна тржишта“ а тиме и логика партијског дјеловања разликују се од државе до државе. Владимир Гоати наводи: „У већини земаља партије се не сучељавају на једном него на више „изборних тржишта“, која могу бити затворена или отворена, што зависи од снаге колективних политичких идентитета заснованих често на снажним, дубоко укорјењеним супкултурама. Ти идентитети развијају се како на аскриптивним својствима појединаца и група, као што су расно, етничко и религиозно обележје, тако и на припадности одређеном социјалном слоју, професији или региону. У социјално хетерогеним друштвима, у којима се партијско ангажовање одвија уздуж линија расних, етничких или религиозних расцепа, нека изборна тржишта су затворена, али не нужно сва. Тако, на пример, у Холандији границе верских група чврсто корелирају са посебним изборним тржиштима, у Швајцарској се партијско ангажовање остварује у етничким границама, а слично је у Белгији, у којој је фламанско изборно тржиште затворено за валонске партије и вице верса. Исти феномен уо-

чава се у посткомунистичким земљама хетерогеног етничког и конфесионалног састава (Србија, Македонија, Словачка, Хрватска)“ (Goati, 2008: 75).

Због свега наведеног Вучина Васовић истиче да знатан „број политичких теоретичара и истраживача сматра да је изборни систем најмоћнија полуга конституционалног инжењеринга нарочито у подијељеним друштвима, односно најмоћније средство у обликовању политичког система. Посебно значајан утицај изборни систем има на партије и уопште карактер демократије“ (Vasović, 2008a: 106). На овом трагу је и оцјена Ђованија Сарторија који истиче да избори „одређују како се гласови транспонују у посланичка места и како због тога утичу на понашање бирача“ (Sartori, 2003: 19). Зоран Стојиљковић, наставља низ закључака, тиме што оцјену да изборни систем утиче на политичке партије и партијске системе сматра општим мјестом у теорији о политичким партијама усмјеравајући се на различите изборне моделе и њихове ефекте по карактер партијског система: „Диверже, који се први системски бавио овим питањима, формулисао је следећа два закона: први, да „већински систем са једнокружним гласањем показује тенденцију ка дуализму странака“ и, други, да „већински систем са двокружним гласањем и пропорционално представништво показују тенденцију ка вишестраначком устројству“ (Stojiljković, 2006: 142).

Поједностављено речено, већински изборни систем једнокружног типа најчешће доводи до двопартијских, евентуално двоипартијских система. Сличне ефекте постиже и већински двокружни изборни систем. Али није ријеткост да његова посљедица буде умјерени партијски плурализам. Скоро исти ефекат постиже пропорционални изборни систем с вишим изборним прагом (5% и више), док они с нижим (3% и мање) постижу најчешће изразито поларизоване партијске системе или неријетко атомизацију.

Вучина Васовић истиче да обим и мозаик „елемената изборног система су заиста богати. Поменимо само неколико кључних

позиција: изборне структуре-службе; бирачка способност; излазност на изборе; величина парламента; изборна администрација; изборна формула претварања гласова у парламентарна места; изборне јединице посебно њихова величина; прохибитивна клаузула за улазак у парламент. Велики број аутора настоји да редуцира овај широки спектар изборних фактора на три односно пет кључних елемената који представљају и основне разлоге или изворе различитости између изборних система. То су, како наглашава Даглас Реј, прво, метод превођења гласова у парламентарна места. Друго, величина изборне јединице (да ли су једночлане или вишечлане). Што су оне веће, већа је шанса за мале партије да буду репрезентоване и већи је очекивани степен пропорционалности. Треће, структура *ballota* – изборног листића. Да ли листић омогућава само тајно гласање за једну опцију или он допушта неки степен избора унутар или између партија или кандидата (као у алтернативном гласу, допунском гласу или СТВ). Томе би се могле додати и две следеће позиције. Четврто, величина парламента. Што је већи парламент, већа је шанса за мале партије да буду репрезентативне и виши је очекивани степен пропорционалности. Пето, важан елемент ваља видети и у прохибитивној клаузули. Може се претпоставити да с њеним повећањем пропорционалност опада. Од тога како ће се сложити ти елементи у једну целину зависи великим делом карактер изборног система. При томе, ваља имати у виду да нека на први поглед ситна, више техничка и процедурална, изборна правила начин њиховог извођења могу имати велики значај у коначним ефектима изборног процеса“ (Vasović, 2008a: 107-108).

Појашњењем избора као институционализованог облика сукоба између политичких партија, то јесте процесом остваривања нашег сувереног права да владамо својим простором бирајући представнике на одређени мандатни период, уводи нас у тему сарадње политичких партија. И док су избори, простор њихове институционалне борбе, постизборни период, посебно у умјереним и поларизованим плурализмима, мјесто је њи-

хове сарадње. Она неријетко почиње у вријеме предизборних и изборних коалиција, а епилог су јој постизборне комбинаторике и преслагање партијске моћи. Због тога је тема партијске сарадње политички изазовна, а теоријски комплексна и захтијева посебну научну пажњу.

6.3. Партијска сарадња: предизборне и постизборне коалиције

Политичке партије се сукобљавају једнако као што и сарађују. На ово их обавезују „правила игре“ посебно у политичким системима гдје постоје пропорционални изборни модели који неминовно доводе до хетерогенијих састава парламената у којима се морају формирати коалиције двије или више политичких партија како би се остварила њихова власт. То усложњава односе између политичких странака, опредељујући их често за коалиционе аранжмане с њима сличним партијама, али и онима које то нису. Ријеч је о тактичким потезима водећих структура у политичким странкама с циљевима који нису увијек манифестни, већ неријетко латентни и уско повезани са индивидуалним остваривањем моћи и власти главних протагониста коалиционих договора.

У том контексту, сарадња између политичких партија, пише Владимир Гоати, „има више видова: „од *ad hoc* договора којим програмски и политички различите партије заједнички дјелују на остваривању циља око којег постоји *consensus omnium* – попут сагласности о подршци властитим мањинама у другим земљама и заштити животног окружења – преко тактичке сарадње око изгласавања конкретнoг закона и заштите неког „цеховског“ интереса посланика који их уједињује, без обзира на њихову партијску припадност, до изборних, парламентарних и владајућих коалиција. У „цеховске“ интересе спадају, на пример, повећање посланичких плата, што шире дефинисање посланичког имуни-

тета у уставу или закону (ради избегавања санкција), смањивање радног стажа за остваривање посланичких пензија, бесплатно коришћење средстава јавног транспорта за посланике и др. У том погледу партије подсећају на произвођаче цигарета који се међу собом немилосрдно боре за тржиште, али су спремни на стварање „заједничког фронта“ против забране пушења“ (Goati, 2008: 71-72). Партијске коалиције, додаје исти аутор, „можемо поделити на владајуће, изборне и парламентарне, а према нивоу политичког система, разликују се националне и субнационалне (општинске, градске, покрајинске) коалиције“ (Goati, 2008: 74).

Партијске коалиције су, сутерише нам њихова латинска основа (coalitio), писана, рјеђе неписана, удруживања политичких партија у савезе с циљем освајања власти или остваривања одређеног политичког циља. Широко тумачење страначких коалиција, њихове основне врсте и праксу политичког дјеловања, даје Славиша Орловић у једном од својих научних истраживања: „Коалиције могу бити предизборне и постизборне. Предизборне коалиције представљају повезивање и удруживање странака у изборне савезе са циљем да се повећају шансе за успех на изборима. Најчешће су мале странке због изборног цензуса заинтересованије за предизборне коалиције. Постизборне коалиције настају када (ни)једна партија нема неопходну већину да формира владу, па је принуђена да са неком другом партијом ступа у коалициони однос. Коалиције могу бити програмске и техничке. Програмске коалиције представљају удруживање програмски блиских странака и оне, по правилу, имају веће шансе да се одрже у дужем временском периоду. Техничке коалиције се склапају између партија међу којима постоје веће програмске разлике, али постоји један или више заједничких циљева. Само постојање циља или разлога због којег партије ступају у коалициони однос претпоставља и прецизно уређивање односа унутар те коалиције. Ови односи нису нимало једноставни. Увек је отворено и неизвесно питање колико и шта партија добија од коалиционог односа, а шта улаже у њега, односно са каквом снагом, рејтингом и идентитетом

улази у коалицију, а са каквим последицама може изаћи из ње. Некада је на краћи рок изврстан добитак у виду одређеног броја мандата – код предизборних коалиција, или министарских места – код постизборних, али дугорочно се може губити идентитет као и партијске присталице, односно бирачи. Коалиције могу бити и неформалне, односно прећутне коалиције, као у случају подржавања мањинске владе. Постоји разлика између коалиција на националном и субнационалном нивоу у складу са начином територијалне организације власти (национални ниво, федерални ниво, ниво држава-чланица, покрајине, градови и општине). Увид у постојање коалиција, на различитим нивоима власти, указује нам да релације власти и опозиције нису једноставне ни једнозначне. Наиме, могуће је да истовремено нека партија буде на власти на локалном нивоу, у опозицији на републичком и опет на власти на савезном нивоу. Несумњиво, седиште власти и моћи је на националном нивоу. Ту је и најосетљивије и глобално највидљивије склапање коалиционих споразума. Коалиције на локалном нивоу могу бити тестирање јавности за потенцијалну коалицију на националном нивоу“ (Orlović, 2010: 99-100).

Анализирајући феномен партијских коалиција Зоран Стојиљковић закључује: „Власт се може вршити самостално или у оквиру уже или шире коалиције. Коалиције и ступање у њих за сврху имају: прво, повећање изгледа на изборни успех – предизборне коалиције, а затим изнаглажење формуле за обезбеђење парламентарне подршке и формирање владе – постизборне, парламентарне и владавинске коалиције“ (Stojiljković, 2006: 239).

У погледу коалиција формираних с циљем остваривања бољег резултата на изборима Владимир Гоати истиче: „Изборне коалиције су споразуми којима партије желе да побољшају свој изборни учинак, нарочито да „савладају“ изборни цензус и задобију право на расподелу мандата у парламенту. Тип изборног система има значајан утицај на облик и учесталост изборних коалиција. У већинским изборним системима у једном кругу (first-past-the post), изборне коалиције се образују само ако на изборном над-

метању учествују, поред две велике партије, и неке мале (нпр. у Великој Британији). У таквим приликама партије се коалиционим договором узајамно обавезују да у одређеним изборним јединицама не истичу своје кандидате, како би њихов партнер остварио бољи учинак“ (Goati, 2008: 84).

Актери који учествују у преговорима, наводи Славиша Орловић, „мотивисани су влашћу, руководе се програмом и воде рачуна да добију што више. Коалициони преговори су интегрални део партијске компетиције и понекад подсећају на изборну кампању. Зато је важно питање како да једни добију а други не изгубе. Преговори настоје да одрже (или обезбеде) вођство своје партије и вођство у својој партији. Wolfgang Ц. Muller и Кааре Storm дају неколико генералних и фундаменталних претпоставки о политици коалиција.²¹⁵ 1. Коалициона политика је стратешко питање. Политички актери настоје да се понашају рационално и да предвиде понашање оних са којима преговарају. 2. Коалициона политика манифестује игру између политичких партија, али је условљена и стратешком сарадњом међу њима. Партијски лидери дефинишу садржај преговора. Током преговора води се рачуна о позицијама и односима у својој организацији (чланство и руководство) и према својим бирачима. 3. Коалициона политика је институционално условљена. Не може се довољно разумети формирање, деловање и престанак коалиционе владе без обраћања пажње на њихово окружење (контекст) и правила према којима се коалициона игра остварује. 4. Коалициона политика руковођена је антиципацијом (предвиђањем реакција и поступака). Ниједан актер у коалиционом аранжману се не може посматрати независно од осталих, као и у односу на то шта се може десити пре или касније“ (Orlović, 2010: 114-115).

Зоран Стојиљковић истиче да су „фрагментирана партијско-политичка сцена и нестабилизовано политичко тло“, као и постојање великог дијела бирачког тијела без партијске идентификације, основни разлог уласка политичких партија у предизборне коалиције чиме повећавају изгледе за успех на избо-

рима. Међутим, то није једноставан задатак. Напротив, ријеч о политици пуној изазова и непознатог, чиме актери коалиционих договора преузимају велику личну одговорност, како за себе и своју странку, тако и за друштво у којем дјелују: „Основни проблем с којим се тада суочавају странке јесте формулисање адекватне коалиционе стратегије. Коалициона стратегија мора да садржи барем минималну заједничку платформу и реално одређен циљ изборног окупљања (улазак у парламент, изборна победа). Остваривање циља претпоставља и прецизно уређене односе у коалицији. Њима се заправо смањују ризици од расцепа, расподељују трошкови и утврђују принципи расподеле добити – удео у расподели добити мандата. Ова питања чине предмет и садржај посебног уговора о сарадњи коалиционих партнера. Другу страну ових активности чине потези који се предузимају у циљу застрашивања, изолације или бар неутралисања потенцијалних савезника друге стране. Када то није могуће, иде се на мере уношења раздора у редове политичких противника, попут наговештавања парцијалних уступака и накнада за излагање из супарничке странке или коалиције. Успешна коалициона стратегија полази од постојећег распореда политичких снага и важећих правила игре – пропорционалног или већинског изборног система пре свега. Распоред политичких снага, различита специфична тежина појединих странака и страначких блокова, и примена различитог изборног система готово директно одређују ширину партијских коалиција. Али и односе у њима, као и целовитост и развијеност коалиционих платформи. У том погледу треба разликовати, уже програмске и шире, тактичке коалиције. Минималне коалиције јесу облик удруживања програмски блиских странака, чији изборни савез по правилу представља увод у трајнију политичку сарадњу. Широке, правилима изборне борбе условљене, тактичке или техничке коалиције програмски удаљених странака као првенствени циљ имају одржање на власти или обарање власти. Формирање коалиција суочава коалиционе partnere с бројним искушењима. Изборне коалиције, посебно у ситуацији

атомизиране партијске сцене и равнотеже снага, тешко се могу избећи. Истовремено коалиције, пре свега оне најшире, имају (пре)уску идентификациону основу. По бројним релевантним питањима разлике између коалиционих партнера често су веће него разлике у односу на политичку конкуренцију. Ове су коалиције зато изузетно нестабилне, па их коалициони партнери и противници доживљавају као савезе за једнократну употребу“ (Stojiljković, 2006: 239-241).

Када се заврше избори и политичке партије преузму мандате у парламентима слиједи процес формирања владајућих коалиција на бази нумеричке моћи, с једне стране, и пожељности политичких партија као коалиционог партнера, с друге. Тиме се отвара простор за теорију владајућих коалиција. Ријеч је о феномену којег Владимир Гоати, описује на сљедећи начин: „Владајуће коалиције означавају савезе странака које имају подршку апсолутне већине посланика или, пак, савезе странака које немају већински ослонац у парламенту, али уживају подршку странке или странака које остају изван владе. У потоњем случају, реч је о особеном владавинском аранжману који се назива мањинска коалициона влада, што треба разликовати од мањинске једностраначке владе. Владајуће коалиције нису, међутим, само „технички посредник“, „мост“ између воље бирачког тела и носилаца власти већ и политички аранжман који, неретко, преиначује вољу бирача“ (Goati, 2008: 75).

У том контексту Славиша Орловић додаје: „Код формирања владајућих коалиција, неретко се преиначује воља бирача исказана на изборима. Из теорије коалиција можемо извести три интегрална закључка. Прво, ако се за изборе може рећи да је, пре свега, реч о одлуци грађана, формирање коалиција је ствар политичара. Друго, грађани се опредељују за странку (или за коалицију странака), али од исхода коалиционих преговора у значајној мери зависи формирање владе. И треће, из наведеног произлази да грађани немају могућности да утичу на постизборне коалиције осим претњом да у случају погрешне комбинације могу ускра-

тити подршку на следећим изборима. Један број аутора (Dawns, Riker) сматра да је циљ коалиција пре свега добијање што више позиција у власти (ресора и министарстава, односно портфеља). Други (De Swaan) указују на значај програмске димензије и сматрају да се при образовању коалиција води рачуна о остваривању одређених политичких циљева („политичка кохерентност“, „минимална политичка дистанца“). Партије се понекад руководе једним, понекад другим, а понекад и једним и другим принципом или циљем. Партије, понекад, свесно не желе да уђу у владу како би себи повећале шансе на следећим изборима. Учешће у власти се исплати за странку код партијских људи, а бити у опозицији се исплати код бирача. Својевремено је Лорд Меколи указао Лорду Бекону на тешку игру у политици где је тешко да се буде истовремено и љубимац двора и омиљен у народу. Веома важну напомену о теорији коалиција даје нам Ian McLean: „Битан чинилац, што га није изнела ниједна теорија коалиција, јест да се цело вријеме у парламентарном погађању одвијају две игре које се преклапају. Коалиције се творе на основу (познатих) резултата последњих избора, те се склапају погодбе на темељу предвиђања (непознатих) резултата следећих избора“ (Orlović, 2010: 121-122).

Коалициони аранжмани, пише Зоран Стојиљковић, условљени су, „дакле, односом снага и логиком усаглашавања различитих интересних рачуница потенцијалних партнера у власти. Прву идеалтипску ситуацију чини постојање доминантне, стожерне странке иза које се као локомотиве групишу мањи коалициони вагони. Најјачи партнер, по правилу, тежи да сачува у својим рукама дизгине власти, односно да пружи само онолико уступака колико се не може избећи“ (Stojiljković, 2006: 246). Другу идеалтипску ситуацију, наводи исти аутор, чини *модел релативне равнотеже снага*: „Основна претпоставка за настанак ове ситуације јесте најчешће фактичко постизборно стање у коме ниједна појединачна странка (или предизборна коалиција) не располаже натполовичним уделом у оном броју посланичких мандата који омогућује креирање владе и наметање својих интереса везаних

за њен састав и структуру. Супротно ранијем опирању стожерне странке за шире коалиције, релативно уравнотежен утицај и снага потенцијалних коалиционих партнера, по правилу, води формирању коалиционих **влада минималне победе** (*minimal winning coalition*) или **влада минималне коалиционе величине** (*minimum size coalition*)“ (Stojiljković, 2006: 247).

Према приоритетима које имају за циљ, коалиционе аранжмане, политичка теорија дијели на *тангентне*, *конвергентне* и *дивергентне*: „У првом случају реч је о различитим приоритетима који нису међусобно сукобљени, у другом посреди је залагање за принципе који су међусобно сагласни, али се разлике тичу начина њиховог остваривања (темпа, поступака, мера). Најзад, „преференције су дивергентне када су две партије фокусиране на различита питања, али заступају међусобно искључиве преференције или су фокусиране на исто питање, али подржавају супротно усмерене преференције“ (Goati, 2008: 76).

Партијске коалиције формирају се пред изборе како би удруживањем политичке партије добиле што већи број гласова, а после избора како би се формирала владајућа коалиција и тиме остварила власт. Пут изгледа једноставан, али није. Максимализација гласова иде путем избора чија је централна тачка изборна кампања. Њој посвећујемо наредно потпоглавље.

6.4. Политичке партије и изборне кампање: како побиједити на изборима?

Изборна кампања је политичка активност коју партије проводе с циљем освајања власти. Ово је опште мјесто у политичкој теорији и уско је повезано с развојем представничких демократија у којима се за гласове бирача бори више политичких странака или независних кандидата, управо путем изборне кампање која је уз изборни дан централна тачка изборног процеса. Појам кампања се „од средине XVII века користи као назив за војну опера-

цију на бојном пољу. Изведена је из француске речи *campagne*, отворено поље уређено за војне вежбе. Пре тога је новолатинско *campania*, равница; још раније латинско *campus*, поље. У основи је можда чињеница да су античке и средњовековне војске зиме проводиле у утврђеним логорима, а сезону бојева и рата почињале пролећним и летњим изласком на (бојно) поље. Некако није чудно што се овај ратни појам пренео на поље политичких битака баш у САД (1809), мада је реч први пут забележена један век раније (1701)“ (Ćirić, 2012).

Ратну позадину појма кампања оправдава њена савремена пракса. Умногосторонје изборне кампање постају својеврсно бојно поље на којем се сукобљавају политички актери. У савременим демократијама ова се борба одвија у оквиру законом прецизираног временског периода и прописаног формата политичког дјеловања: „Изборна кампања почиње даном расписивања избора и завршава се 24 сата пре дана гласања. Тада почиње тзв. предизборна тишина која траје до затварања биралишта. У периоду изборног ћутања забрањен је било који вид пропаганде – организовање и окупљање бирача, маршева, демонстрација, држање говора, растурање летака и објављивање анкета јавног мњења о изласку на биралишта и резултатима избора. Забрањена је свака изборна пропаганда на радним местима, у јавним институцијама, у рејону војних и полицијских јединица, основних и средњих школа. У току изборне кампање изричито је забрањено организовање жреба, лутрије, коцкања и било ког вида такмичења за новчане или робне награде. Организатори изборне кампање не смеју делити алкохолна пића бесплатно нити испод цене која је нижа од набавне цене или трошкова производње. Изборни постери и плакати могу се постављати на зидове објеката и остале објекте само уз изричиту сагласност власника. Постери морају бити тако постављени да не нанесу штету приликом уклањања“ (Јовановић, 2004: 172).

Наведено је само неколико стандарда које државе најчешће прописују за правила понашања током изборне кампање. Ту се

још могу додати једнак третман и медијски простор на јавним сервисима, финансијска ограничења за политичке субјекте који учествују на изборима, изборна шутња од 48 сати, кажњавање говора мржње и говора некултуре, и сличне одредбе.

Овако кодификовани изборни системи ограничавају и отежавају изборне кампање. Због тога се неријетко политичке партије и независни кандидати одлучују на политике стратешког планирања, умногоме преузете из тржишне економије, економског половања и маркетинга.

Анализирајући феномен управљања политичким партијама, Милан Томић, посебну пажњу посвећује процесу стратегијског планирања које се, у случају његове научне студије не односи директно на изборне кампање, али је једнако примјењиво на њих и цјелокупан изборни процес, то јесте на пожељно изборно понашање странака: „Многи руководиоци сматрају да су постигли успех због тога што су имали *визију*, јер су све специфичности свог ангажовања ставили на папир и зато што је сваки поступак био добро испланиран и промишљен. Различита искуства нам указују на то да добра идеја о укупној *мисији* организације, заједно са утврђеним специфичним *циљевима* и пажљиво конфигурисаним *плановима*, може бити веома значајна за успех организације. Док је **циљ** крајњи резултат који политичка странка жели да постигне у будућности, **план** представља средство које је осмишљено ради постизања тог циља. Функција планирања, посматрана као процес, обухвата и циљеве и планове. Зато је *планирање* функција менаџмента у оквиру које се одређују циљеви и проналазе начини за њихово постизање. Одређивање циљева и развој планова, уколико се то учини на адекватан начин, довешће до *вероватнијег* постизања жељених резултата и повећања организацијске ефикасности и ефективности. Процес планирања такође подразумева укључење важног елемента – мисије политичке странке“ (Томић, 2008b: 280).

На бази изучавања профитних организација, додаје Милан Томић, стратегијско планирање одвија се у неколико фаза, „међу

којима су: 1) утврђивање постојећег стања у односу на унутрашње и спољашње окружење организације, 2) истраживање основне усмерености постојећих активности организације са анализом њених развојних могућности, 3) истраживање скупа циљева, 4) развијање алтернативних акција које ће предузимати поједине радне целине у одређеном временском периоду, 5) одабирање најповољнијих алтернатива за достизање циљева, 6) развијање специфичних планова, 8) праћење и контролисање процеса остваривања и реализације планских активности. Наравно, постоје и многе друге активности потребне да би се процес планирања поставио на начин који ће донети одговарајуће резултате. С *једне стране*, стратегијско планирање представља предуслов за организационо-оперативно планирање. С тим у вези морају се одредити основни задаци у оквиру процеса стратегијског планирања, које би вођство странке требало да зна. Ти задаци могу бити следећи: 1) дефинисање мисије, 2) управљање ситуацијом помоћу S.W.O.T анализе или неких других модела и метода; процењивање предности и слабости, као и идентификовање повољних прилика (шанси) и претњи, 3) успостављање циљева и праваца деловања, 4) развој стратегија у односу на успостављање циљева и праваца деловања, 4) развој стратегија у односу на успостављене циљеве (тактичке и оперативне), 5) надгледање плана. С *друге стране*, многи аутори сматрају да је планирање најбоље посматрати као циклус, круг, а не као праволинијски процес. Једном када се план сачини треба га евалуирати. Евалуација се може заснивати на трошковима или бројкама или може бити заснована на аналитичким инструментима. Анализа може показати да је могуће да план изазове нежељене последице, превелике трошкове и опасни ниво ризичности или да једноставно не функционише. У том случају план треба вратити на ранију фазу, или га у потпуности напустити. Исход планирања може понекад бити следећа одлука: једноставно не чинити ништа!“ (Tomić, 2008b: 281).

Рајко Васић анализира политичке партије кроз синтагму *перманентна изборна активност* (ПИА), коју објашњава као „пла-

нирано и одговорно“ провођење предизборних активност с циљем освајања што већег броја гласова на изборима: „Ради се о скупу међусобно синхронизованих, повезаних и условљених токова које је потребно реализовати с великом прецизношћу како би се, на крају, уградили и евидентирали у изборном резултату. Изборна активност је, стога, у својој суштини политички процес којег детектује и мјери у резултатима у гласовима. Градација практичних активности које означавају појам ПИА, може се евидентирати овако: Успостављањем сталне и активне хоризонталне организације компактибилне са мрежом бирачких мјеста; Потпуна евиденција и комуникација са сваким чланом; Избор кандидата у координатама организационе демократске структуре; Свакодневно медијско представљање ставова лидера, странке и кандидата; Самостална креација и организовање кампање, обрзовање, тренинг и обука; Регулисање унутарстраначке технологије; Стална, активациона и инерциона изборна кампања; Планирана изборна кампања и Перманентна изборна активност. Свака од ових синтагми означава и одређен степен сложености, квалитета и резултата али и способности странке за учешће на изборима“ (Vasić, 2014: 16).

Међу способности политичке партије да се наметне у јавном простору и оствари што бољи имиџ, а њему посљедично и изборни резултат, спада њихова комуникација с медијима и представљање у њима. Анализирајући однос између медија и политике, Вук Вучетић, истиче медије као „својеврсну инфраструктуру (материјални ресурс) савремене политичке комуникације“ без којих је савремена политика незамислива: „Медији и медијске технологије користе се како би се успоставила и одржала комуникација између оних који владају и оних којима се влада. Са једне стране, медији настоје да информишу јавност о свим важним политичким активностима, односно покушавају да врше функције контроле и надзора власти. У исто вријеме, с друге стране, отварају простор за јавну дискусију и политичким актерима нуде информације о расположењу јавног мњења. На овај начин

медији су постали важан инструмент генерисања јавног легитимитета политичких актера. Међутим, медији (прије свих информативни) нису само неутрални посредници, већ у исто вријеме они дефинишу дневни ред најважнијих политичких дешавања. У том смислу сматра се да уколико нешто није забиљежено у медијима као да се није десило. Осим тога, медији имају моћ (симболички ресурс) да контекстуализују и интерпретирају политичку стварност, односно обликују јавно мњење. Према томе, бити присутан у медијском простору значи постојати на политичкој сцени. У исто вријеме имати позитиван медијски имиџ, тј. бити миљеник медија, значи лакши пут до политичких поена“ (Vučetić, 2023: 12).

Захваљујући медијима, посебно модерним каналима комуницирања између политичке елите и бирача, какве су друштвене мреже, интернет оглашавање и слично, политичке партије су професионализовале изборне кампање ангажујући експерте из области савремених комуникација да их воде и креирају њихов имиџ. Посебан је фокус на тзв. *брендирању странке*, то је-сте на стварању брэнда од политичке организације која треба да се практично прода, као и сваки други производ на тржишту, с тим што су, у случају партија, купци гласачи који свој избор производа (читај странке) плаћају гласом за бирачком кутијом. Због тога је све мањи фокус бирача на партијским идеологијама и програмима, њиховом заговарању и реализацији, а све већи „имиџу и репутацији“, о чему пише Милан Томић у посљедњој књизи своје партијске *Трилогије*: „Бирачко тело више верује репутацији и имиџу него самом програму, који већина и не чита. Ако дође до идеалног споја, високог реномеа странке и одличног програма, зачињеног препознатљивом и прихватљивом идеологијом и значајним личностима, успех је загарантован. Програми и личност су промјењива категорија, а странка увек остаје. Отуд све озбиљнији акценти на организацијама као брендовима у теорији менаџмента могу бити показатељи могућих праваца кретања и у функционисању политичких странака. Акер сматра да

је једна од стратегија јачања вредности бренда у ствари маркетиншка оријентација на стратегије које подржавају организације као брендове. По његовом мишљењу, главни ослонац ове стратегије треба да буде на специфичном сету организационих вредности, на организацијској култури, људима, програмима и активима, укључујући и одређене навике. Додали бисмо да ослонац за политичку странку несумњиво треба да буде у нивоу њене репутације и имица у политичкој јавности, на добро изграђеном односу са присталицама и већим делом политичког тржишта (бирачко тело)“ (Томић, 2018с: 177).

Оваква политичка пракса лоша је по стабилност и функционисање политичких институција. Партијске организације своју конзистентност и дугорочност умногоме су градиле на снажној партијској идентификацији која је омогућавала њихову већу укоријењеност у бирачком тијелу. Преовладавањем имица над политичким садржајем, то јесте естетско-пропагандног над програмско-садржајним, губе се старе форме повезаности партија, њихових чланова и присталица, а отвара простор за велику флукутацију бирача и потенцијалну нестабилност парламената. Медији, то јесте однос политичких партија према њима, добро осмишљене стратегије и начини комуницирања с јавношћу, омогућавају странкама да продру лако међу бираче, као што их боља медијска активност конкурената може да избаци из изборне трке и математике партијских преференција гласачког тијела одређеног политички обликованог простора.

Рајко Васић сматра да је однос између политичких партија, медија и јавности одређен степеном њиховог материјалног развоја, нивоом демократичности и традицијом, те да је прошао кроз три фазе (манипулације, информације и симбиозе): „Фаза манипулације је прошла пут од почетних болести штампе, новина и новинара које су користили манипулатори првобитне акумулације информација, до тоталитаризма, гебелсовског или класичног ортодоксног комунистичког система. Манипулација јавношћу и медијима достигла је свој врхунац у првим појавама

масовности радија, новина, филмских журнала и телевизије. Државна регулатива у демократским земљама условила је долазак доба информација. Ни тада медији и јавност нису били поштеђени манипулација али су оне биле минорне у односу на поплаву информација и на друштвено регулисање медија које се одвијало кроз механизме тржишта и конзумента. Утицај политике и моћи, никад неодвојених фактора, био је знатно скривенији а јавност је као награду добила информативност. Фаза симбиозе је фаза новог времена. Електронски медији, телевизија, сателити, радио, мобилни телефони, интернет, у што се не морају убројити и новине, без обзира што се још увијек штампају на целулози, мада не задуго, згњушавају друштво у сфери јавности, информације, медија и огромног горњег слоја који дјелује у том окружењу. Тај хумани желатин доводи до привида да се догодила симбиоза, спајање, заједничка дјелатност, медија и политике, јавности и странака. Привид је доиста технолошки беспријекоран јер је хомогенизована фолија обавила све чињенице о томе да се информацијом и даље управља на најдеспотскији начин. Само сада се не ради о имућном каубоју који локалном штампару и издавачу два листа новина наређује које реченице да сложи од оловних слова или о важном другу из комитета или владине службе задуженом да се ни мува не чује међу словима, како су говорили стари добри необразовани комунисти. Информација се данас контролише и пласира у сноповима. Глобалне комуникације омогућавају тренутно распрострањавање страха од новог вируса грипа или стварања повољног миљеа за рат против Ирака јер је информација установила да Садам Хусеин посједује оружје за масовно уништење које, дакле, може погодити и Ескима који нема никакве везе са ваздушном демократијом и земаљским диктатором. Информације се данас најбоље пласирају контролом ради које су инсталирани сателити и ради које је настао интернет“ (Vasić, 2014: 118).

Модерне технологије, посебно појава интернета и друштвених мрежа, омогућиле су највећи степен политичко-медијске ма-

нипулације у људској историји. То је све политичке актере који учествују у изборним борбама довело до логичног питања: Како доћи до позитивног имиџа у јавном простору користећи медије и нове технологије? То није једноставан, а најмање је лак и предвидив задатак. Политички актери могу да се одлуче да се боре добро осмишљеним политикама, квалитетним људима, знањем, добрим понашањем, вриједним радом, а могу и обрнуто, манипулацијом, спиновањем и бројним нечистивим радњама које савремене изборне кампање и њихови стратегии познају.

Овакав, скоро па *орвеловски свијет* свјесних лажи и самопоприцања, гдје је скоро немогуће раздвојити добро и зло, исправно од неисправног, политичаре од технолога власти, отворило је простор развоју политичког шоуменства, претворивши политику и медије у ријалити програм. У том контексту Славица Ишаретовић пише: „Потреба за забавом важнија је од свега осталог. Политика, религија, образовање и свакодневне обавезе смјењују се кроз бескрајни низ екрана и презентују незаинтересованој популацији. Постман описује друштво у коме личност из свијета шоу бизниса може употребити своје познавање медија како би постала најмоћнији човјек на планети. Ова четрдест година стара књига ништа није изгубила на својој актуелности. Можемо је читати као наслове у медијима из наше свакодневнице. Постман предвиђа свијет у коме је све форма, садржај је сасвим небитан, сензационализам доминира и обликује наше поимање стварности“ (Išaretović, 2023: 63).

Друштвена стварност је таква да је Ђорђе Вуковић оцјењује „сумраком“ у којем се „тумара наслијепо“: „Зато се људи уздају само у прсте, у џепове, у зидове и олово које могу да напипају, у гласове и идеје које су највише пута чули. Из несигурности и неповјерења у ђуд тла на којем се налазе, у државу, институције, у друге, у себе, црнилом друштвеног расположења подижу бијеле заставе нихилизма, једу своје месо, пију властиту крв, ломе сопствене кости, али међу њима ипак још има оних који виде свјетлост унутар и између појединаца, у приватним моралима,

личним начелима, индивидуалним осјећањима, у сновима...“ (Vuković, 2019: 6).

Друштвени сумрак који наговјештавамо у тезама о сензационализму и орвеловској пракси савремених медија и политичара Славице Ишаретовић, а потврђујемо у суду Ђорђа Вуковића, приписујемо у великој мјери најсофистициранијим методама обуздавања, дезоријентисања и контроле људи коју политичке партије постижу путем медија и нових технологија. Од *шоктеραπεутских* метода до разних облика популизма који неријетко доминира у изборним кампањама широм свијета. Популистичка реторика као облик политичке манипулације има неколико кључних обиљежја. То су: „нереална обећања социјално угроженим групама, манипулација стереотипима и предрасудама, недовољним знањем и обавјешћеношћу становника, незадовољством економским стањем, страховима и слично, брига о потребама „малог човјека“, дискредитовање политичких неистомишљеника, и противника, критика без конструктивних садржаја, изазивање снажних емоција против „непријатеља““ (Vuković, 2020: 90).

Популизам, сензационализам, спиновање, атмосфера ријалити шоуа, арена сукоба и савремене гладијаторске борбе, најгнусније етикетирање противника, лажне вијести и систематско дезоријентисање становништва, само су дјелић активности које користе политичке елите, било да желе одржати власт или је тек освојити. Изборне кампање су идеална платформа за сарадњу политичких партија и интересних група, посебно бизнис елита. Ово је мјесто гдје се оне преплићу, сарађују или сукобљавају. Интересне групе итекако могу да утичу на исход избора. Стога, политичке партије праве с њима савезе, најчешће латентног карактера. Посебно ако је одређеним интересним скупинама побједа политичке опције с којом сарађују пут ка задржавању или добијању привилегија у капиталним државним инвестицијама и другим пројектима. Није ријеткост да поједине интересне скупине финансирају више супротстављених странака како би побједом било које од понуђених политичких опција добиле или за-

држале привилегије унутар система. Наведене чињенице и тезе у овом поглављу јасно осликавају сложеност савремених политичких процеса и потребу за модерним политиколошким, комуниколошким и информатичким знањима како би се побиједило у изборној трци.

7. ФИНАНСИРАЊЕ ПОЛИТИЧКИХ ПАРТИЈА, ПАРТОКРАТИЗАЦИЈА И ДЕФИЦИТИ ДЕМОКРАТИЈЕ

7.1. Модели и проблеми финансирања политичких партија

Претходни дио рада посвећен изборним кампањама, које су све професионализованије и скупље, добра је увертира у тему финансирања политичких партија. Неједнака финансијска снага политичких партија у изборним кампањама, и не само у њима, већ у партијском дјеловању у цјелини, има неколико друштвено-политичких ризика: „Први је смањивање конкурентности, јер економски богатији актери задобијају огромну предност у односу на сиромашније; други ризик (повезан са првим) је неједнак приступ јавним функцијама; трећи је брига политичких представника искључиво за финансијере њихових кампања и занемаривање интереса бирача и четврти је корупција која поткопава владавину права. Реч је о ризицима *en general*, али претпостављамо да су они нарочито изражени у посткомунистичким земљама у којима партије нису довољно институционализоване и у којима је још увек слаба „партијска идентификација“ (Goati, 2008: 196).

Описано стање умногоме подсећа на „својеврсну партијску хајдучију“. Отуда не чуди што се посебно у транзицијским друштвима јавља феномен *аномије* који подразумева „одсуство регулационих, интегративних и функционалних норми у

друштву, односно подразумејева се девијантно и социјално-патолошко стање друштвене дезинтеграције, дисфункционалности, безнормности, неморалности, безакоња“ (Ковачевић, 2018: 51).

Наведене тезе Браце Ковачевића увертира су у наредно потпоглавље и тему о партократији, но прије него што се упустимо у истраживање тог феномена, потребно је да истражимо како се политичке партије финансирају. То јесте „одакле им толике паре?“ како то сликовито истиче Ненад Кеџмановић дајући одређене одговоре на задато питање и појашњења: „Организовање и дјеловање политичких странака, а посебно њихово изборно такмичење, представља изузетно „скуп спорт“ у коме се врте милијарде долара. Одакле им паре када их, бар формално гледајући, ни на који начин не зарађују? Одговор на то питање јесте једна од највећих политичких мистерија, те представља посебно подручје занимања не само законодаваца, скупштинских надзорних одбора, финансијских инспекција и полицијских истрага него и политиколога који се баве политичким партијама. А Макс Вебер је још почетком прошлог вијека написао да су управо финансије једно од и најважнијих и најмање приступачних поглавља историје политичких странака. У ранијим фазама историје политичког организовања није било тако, а није ни у зачетку савремених странака. Биле су то мале групе политичких ентузијаста које су страсно везивале идеја и циљ, односно програм и идеологија. Највећи дио техничких послова финансирали су из властитог џепа или преко својих фирми (десне партије), односно из чланарине или их бесплатно сами обављали у слободном времену (лијеве партије). У међувремену, међутим, политичке странке су постале мегаорганизације са милионским чланством, са капиларно разруђеном мрежом основних организација широм земље, те са сложеном структуром руковођења на локалном, регионалном и националном нивоу. Поред тога, велике странке, данас, оснивају и политичке школе, научне институте, центре за испитивање јавног мњења, добротворне фондације, маркетиншке агенције и сл., савремене велике странке

функционишу као холдинг компаније које повезују бројне фирме различитих дјелатности. Обим и сложеност таквих послова потиснули су у други план аматерски активизам добровољаца у прилог добро плаћених професионалаца, како у специјализованим стручним и административним пословима, тако и у пословима политичког руковођења. Окосницу њиховог посла свакако представљају изборне кампање, када партије успостављају тзв. „финансијске комитете“. У ове комитете не улазе само стручњаци за прикупљање новца (*moneypman*), већ и спонзори-симпатизери странке, углавном привредници, али и јавне личности које промовишу странку. Циљ је свакако да се „анимирају други ‘велики’ донатори (тзв. *дебеле мачке*)“ (Кесмановић, 2011: 192-193).

Политичка теорија познаје два основна начина финансирања политичких партија. То су **приватно и јавно финансирање** политичких странака, с тим што је чест случај њиховог комбиновања. Појашњавајући изворе финансирања политичких партија Зоран Стојиљковић пише: „Прву традиционалну групу чине приватни извори финансирања. Логика ослањања готово искључиво на приватне изворе, а коју најбоље илуструје пракса у Великој Британији, базира се на ставу да су политичке партије приватне организације са, истина, специфичним правима и широким спектром јавних активности. На другој страни, став да политичке партије играју кључну улогу у формирању и функционисању политичких институција представљао је основ за њихово финансирање из државног буџета. Јавно финансирање странака, уведено је, педесетих и шездесетих година 20. века, прво у Костарики, Аргентини, Немачкој, Аустрији, Француској и Шведској, да би до краја века постало готово универзална пракса“ (Stojiljković, 2006: 84).

Клаус фон Бејме сматра да је јавно финансирање имало за циљ „осигурање сталног финансирања партија“ и „заштиту странака од корупцијских тенденција“ које је приватно финансирање неријетко изискивало. Међутим временом је јавно финансирање довело до промјена понашања унутар странака: „За мање странке уопће нису посриједи побједа и судјеловање у власти, него удио

који је оправдавао висину предујма који се добива из државне بلاгајне за изборну борбу“ (Beume, 2002: 31).

Партијско предузетништво је релативно нова појава, барем у транзицијским државама, и занимљив начин финансирања политичких партија који се разликује од државе до државе сходно њиховим законским могућностима: „Партије остварују део финансијских прихода публикавањем новина, књига, продавањем партијских значака, видео-снимака са партијских скупова, пића и хране у партијским клубовима итд. Од тога постоје изузеци, попут Лабуристичке партије Велике Британије, чије локалне организације поседују фудбалске кладионице, а из тако остварених прихода подмирују део трошкова властитог функционисања. Али, партије у земљама стабилне демократије нису прави предузетници јер не могу, због законских препрека, да диверзификују своју активност према захтевима тржишта“ (Goati, 2008: 219).

Ограничења финансирања политичких партија су политике које законски регулише не мали број држава свијета. Финансирање политичких партија од физичких и правних лица најкритикованији је извор прихода, истиче Зоран Стојиљковић, наводећи да се кроз овакав модел финансирања отвара ризик од „плутократске опасности“ то јесте „владавине најбогатијих и најмоћнијих дародаваца који, у замену за своје велике прилоге, најчешће траже или очекују одређену противуслугу“ (Stojiljković, 2006: 88).

Међу мјерама које доносе државе како би ограничиле финансирање политичких партија су „искључивање страних финансијера“, али и забрана њиховог финансирања од стране „државних предузећа и предузећа код којих удео државног капитала прелази одређене проценте“, као и од стране „приватних корпорација и установа које послују са државом, односно с њом потписују уговоре о набавкама или од њених органа, служби и агенција добијају субвенције“ (Stojiljković, 2006: 90).

Ограничења које државе уводе финансирању политичких партија имају за циљ обуздавање њихове моћи, која је све већа. Наведене чињенице добра су увертира у расправу о партократији

и клијентизму као девијантној и неморалној, друштвено раширеној и по највећи број грађана оптерећујућој појави.

7.2. Партократија и клијентизам у савременим државама свијета

Довољно је послушати разговоре просјечних људи на улици, у парковима, градском превозу, кафанама, институцијама, славама, крштењима и другим весељима, да се извуче одговарајућа теза о свеprisутности политичких партија у нашим животима. О политици се прича и дебатује, гдје јој је мјесто и гдје није. Ни сахране нису поштеђене политичких расправа, ма колико било непристојно, дегутантно и бизарно причати о томе над свијећом и мртвачким ковчегом. Као да ништа није свето народу острашћеном у свом политичком ставу и борби, често неаргументованој и ирационалној, а опет фанатичној и у великој мјери тиранској.

Свеprisутност политике, а посебно политиканства, прије свега у транзицијским државама свијета, посљедица су утицаја политичких партија у њима, снажне партократије и клијентизма, који су доминантан образац друштвено-политичког дјеловања и праксе. На примјеру Босне и Херцеговине, а у нашим ранијим истраживањима, доказивали смо наведене тезе изводећи неколико најважнијих закључака: „Када су почетком деведесетих година двадесетог вијека владајуће структуре Савеза комуниста Босне и Херцеговине отвориле процес демократске и економске транзиције организацијом првих вишестраначких избора, послије пола вијека једнопартијске диктатуре, очекивања су била велика. Вјеровало се да ће слободно партијско организовање с пошћеним изборима искоријенити партијско запошљавање, одлучивање у име и за интерес партије, партијску контролу медија, партијске привилегије, друштвену остракизацију свега што није дио партијског једноумља, политичку корупцију и клијентизам. Међутим, није прошло дуго времена, једнопартијску диктатуру

замијенио је партократски систем национално-партијских карте-ла. Услиједио је рат, њему посљедично ратно профитерство, по-стратна неолиберална приватизација, стварање касте богатих и привилегованих, партијски умрежених, насупрот осиромашене и обесправљене масе“ (Симовић, Гајић, 2024: 44).

У изнијетим тезама партократију оцјењујемо својеврсним кар-циномом Босне и Херцеговине. Наведена оцјена примјењива је и на друге транзицијске државе. Облак партократије и клијентиз-ма кружи над земљама бившег социјалреалистичког лагера, као ендемска пошаст и модерна куга иза које остају несрећни људи и девастиран простор. Због тога је неопходно феномен парто-кратије дефинисати и потом објаснити.

Међутим, дефиниција партократије није јединствена и разли-кује се од аутора до научног поднебља. Постоје бројна тумачења овог феномена од којих издвајамо неколико њих, раније кориште-них у нашим истраживањима на тему партократије и клијентиз-ма (Симовић, Гајић, 2024). Радомир Нешковић, са којим почиње-мо низ цитата, партократију одређује својеврсним политичким системом у којем је „сва државна власт концентрисана у рукама владајућих партијских елита. Моћ нестаје из државних инсти-туција и прелази у партијске елите, „држава се празни“ и инсти-туције постају мјеста за легализовање претходних партијских договора, а изабрани функционери у институцијама постају гла-сачка машина по вољи партијских шефова” (Nešković: 2017: 349).

Слично пише Изудин Хасановић наводећи да је партократија стање у којем „политичке партије доминирају државом и колони-зирају све сегменте друштва, од јавне администрације (државне управе, јавних предузећа, јавних сервиса, управних одбора), до свих установа образовања, медија, културе итд. То значи да се по-литичке партије понашају као патрони а индивидуе као клијенти. На тај начин, без партијске књижице готово је немогуће учешће у обављању јавних послова. У таквим условима грађани схва-тају да је нарушен систем вриједности и систем заслуга (мери-тократија), умјесто чега доминирају партијско чланство, лојал-

ност и послушност. Значајан број чланова политичких партија нема никаквих непосредних користи, повластица и привилегија за своје чланство у партији. Многи жртвују своје слободно вријеме, понекад и своју радну снагу и новац да би спровели идеје и достигли циљеве које сматрају политички исправним. Међутим, у највећем броју случајева учлањивање у партије дешава се прорачунато, јер партије најприје свом чланству додјељују положаје и функције” (Hasanović, 2014: 132-133).

Низ завршавамо с нашим одређењем партократије дефинисаним у раније наведеном научном раду: „Из етимологије појма јасно се уочава да је ријеч о кованици. Она подразумева два појма: партија и владавина. Њихов спој означава владавину партија. Поставља се питање шта је ту спорно? Зар грађани не дају повјерење партијама зато што сматрају исправним да у представничкој демократији мањина која добије највеће повјерење већине, тј. бирача, треба да влада у интересу оних који су им додијелили моћ и не само њих, већ грађана у цјелини? Ако је ово логика позиције партија у представничкој демократији, због чега би онда била спорна њихова владавина? Одговор је једноставан. Владавина партија није спорна, ако је у интересу грађана. Али ако је владавина партија у сврху партијских олигархија или њихових „спонзора”, онда је проблематична. Посебно ако партије контролишу скоро све битније политичке и друштвене процесе, неостављајући простор за аутономно дјеловање других група и установа. Такво стање расподеле моћи је несумњиво лоше по демократију. Зато се и тај процес потпуне партијске контроле свих релевантних институција и процеса у друштвено-политичком систему назива партократија“ (Simović, Matić, 2022: 191).

Савремени теоретичари политичких партија, а посебно грађански активисти, посвећују велику пажњу политичкој корупцији у чијој је сржи партократско-клијентистички однос. У том контексту, Владимир Гоати појашњава: „Политичка корупција има два вида, први је „куповање“ носилаца јавних функција од стране других актера (правних и физичких лица) да би доне-

ли неку незакониту или нецелисходну одлуку, а други је када но-сиоци јавних функција „изнуђују“ привилегије за вршење својих законом прописаних обавеза. „Политичка корупција имплицитно злоупотребу политичких институција и процедуралних правила у циљу стицања приватне користи и зато разара владајуће институције. Политичка корупција је одступање од рационално-легалних вредности и принципа модерне државе и води распаду институција“ (Goati, 2008: 237-238).

Политичку корупцију Брацо Ковачевић оцјењује „политичком клептократијом“ објашњавајући је појавом у „оквиру које политичке олигархије не користе институције политичког система за остваривање етичког идеала *правде* и *правичности*, већ искључиво за остваривање сопствених егоистичких економских, финансијских и других интереса“ (Kovačević, 2018: 56).

Тумачењу Браца Ковачевића о „политичкој клептократији“ и њеним посљедицама можемо додати зебњу Радомира Нешковића о девастацији десуверенизованих, транзицијских држава, и њиховој партократизованој стварности: „Празан простор, створен слабљењем државне власти, попуњавају партије и моћ из државних институција преносе у партијске врхове. Једном пренесена моћ из државних институција у врхове политичких партија, постаје витални партијски интерес, чега се не желе одрећи. Основна особина партијске државе је у томе што изабрани државни функционери имају примарну одговорност према својој партији, а секундарну према Уставу и законима. Друга особина партијске државе је докидање принципа подјеле власти, што подразумева да партије поставе своје кадрове у све облике власти и принцип подјеле власти губи смисао. Трећа особина партијске државе је доминација извршно/управне власти над законодавном, при чему се парламенти претварају у механичку гласачку машину, а све битне одлуке доноси Влада у сагласности с партијским врхом. Четврта особина партијске државе је редуковање демократије и успостављање партијског тоталитаризма у свим сферама власти и јавних послова, што за посљедицу има гушење цивил-

ног друштва и владавине права. Пета особина партијске државе је тенденција затварања од спољашњих утицаја и односа, с циљем да се партијска идеологија утемељи као општедруштвена вриједност, а интереси партије изједначе с интересима нације и народа“ (Nešković, 2013: 330).

Ослањајући се на истраживања Пинто и Душинског (2002), Владимир Гоати наводи неколико облика финансирања политичких партија који подстичу партократизацију друштава. Ријеч је о незаконитим поклонима, коришћењу новца стеченог корупцијом за партијске кампање или за циљеве партија, употреби државних ресурса (запослених или простора) за партијске сврхе, прихватање средстава (новца и услуга) ради обезбјеђења или обећања неке предности (користи), узимање средстава из нечасних извора, прије свега од криминалних кругова и трошење новца за забрањене намјене, попут куповине гласова (Goati, 2008: 198-199).

У транзицијским земљама партократији и клијентизму погодује и феномен „ортачког капитализма“ који је, како наводи Брацо Ковачевић, „плутократски (утемељен на владавини богатства) и клептократски (утемељен на владавини на основу крађе) систем“ (Kovačević, 2020: 82). Ријеч је, додаје исти аутор, „о постојању чврстих ортачких и блиских личних и готово секташких тајних односа, веза и договора власника фирми и политичке олигархије, односно политичара на власти. Ови блиски односи политичара и власника предузећа, фирми и компанија манифестују се у облику давања посебних повластица компанијама. У ортачким односима корумпиране владе фаворизују одређену групу предузетника с којима имају блиске ортачке везе“ (Kovačević, 2020: 82).

Наведено стање умногоме је посљедица неолибералне транзиције свијета и дјеловања компрадорских елита националних држава. Доба промјена, које симболично означава рушење Берлинског зида 1989. године, дочекане с пуно наде, а завршиле су се великим разочарењима, дезоријентациом и девастацијом: „Политичка и економска транзиција доживљаване су месијански исправним, с јасном догматском приврженошћу и спремно-

сти на страдање за демократију и тржишну привреду. Временска дистанца, сумирани резултати и поражавајући закључци, *транзицијско одушевљење* замијенили су *транзицијским безнађем*. Преварени и препуштени сами себи транзицијски маргиналци сабирају посљедице на згариштима неолиберализованог свијета. Опијена надања и вјеру у квалитетнији живот, *транзицијских савременика* отријезнила је реалност капитализма. С урушавањем социјалистичких система западне капиталистичке елите изгубиле су снажног идеолошког противника и пријетњу за редефинисање сопствених економија. Самоувјерено прогласивши побједу либерално-капиталистичких демократија над осталим концепцијама, неолибералне елите Запада урушавале су, не само транзицијске, већ и своје социјалне системе, изграђиване у вишедеценијској борби њихових радника. С имиџем *лошег и погрешног*, социјализам је губио битку. Чак су и они жељни опстанка социјалних држава и погодности по грађане које оне нуде ћутали, бојећи се јавне осуде да су *комуњаре*. Економска транзиција постала је, у већини држава Источног блока, удружена пљачка јавних ресурса иностраних и домаћих елита, компрадорски уједињених у стварање софистицираног система моћи и контроле, сакривеног иза формалне демократије и отворености. Транзицијски профитери овладали су својим државама под кринком политичке и економске транзиције, једнако као и њихови једнопартијски претходници. Измијењена је технологија владања и њен формални карактер, али и суштина односа између моћних и немоћних. Новоформиране економско-политичке касте, партократски и клијентистички, измрежале су транзиционе системе надајући им простор стварне слободе и демократије“ (Симовић, Гајић, 2024: 46-47).

Партократија је непријатељ демократије. Она редукује људске слободе, сужава избор бирача и ствара им поданички однос према странкама. Грађани неријетко постају саучесници у одржавању партократских режима клијентистички се умрежавајући с партијским олигархијама очекујући бенефите од „успостављеног

аранжмана“. Заузврат, грађани им дају глас, активно се борећи за „партијску ствар“ и против „партијских непријатеља“. Они који временом схвате да је клијентистички аранжман с партијама *„ход по ивици неморала“* и својеврсан *„нотарски уговор дугог подаништва“* покушавају да се оправдају тешким условима живота, немогућношћу да се запосле и пословно остваре, уцјењеношћу и бројним другим разлозима. За многе од њих имамо разумјевање, посебно за људску слабост. Нису сви људи ментално и физички снажни да могу да издрже притиске или одоле систему привилегија. Овакав став и цијена, не мијењају суштину да је партократско-клијентистички образац понашања облик политичке корупције који доноси краткорочну добит појединцима, а дугорочно чини немјерљиву штету друштву у цјелини.

7.3. Контрола политичких партија: од закона до грађанске непослушности

Због своје дјелитељске природе, конфликтног карактера, политичке грамзивости, друштвено-политичке свеприсутности, а прије свега галопирајуће партократизације модерних странака, политичко дјеловање просјечних људи, њихова тржишна активност и друштвене слободе постају предмет све веће политичке редукације. Због тога не чуди обимна и континуирано допуњавања критика политичких партија, како у политичкој пракси тако и у теорији. О томе су писали бројни теоретичари, не само у посљедњих неколико деценија када партократско-клијентистичке форме понашања, посебно у транзицијским државама, добијају *обрисе разарајуће друштвене епидемије*, већ и старији ауторитети, пинори теоријског сагледавања феномена политичких странака какав је био Мојсије Острогорски и слични.

Анализирајући историјски пресјек критика организовања и рада политичких партија, Зоран Стојиљковић наводи да се оне свode на три основна аргумента: „Први традиционални аргумент

класичне политичке теорије своди се на тврдње да партије, инсистирајући на партикуларним групним интересима и негирајући „општу вољу“, уносе додатне поделе и стварају климу нетолеранције и сукоба у друштву. Борећи се за власт оне распаљују климу нетолеранције и сукоба у друштву. Политика се тако претвара у пуко странчарство. У основи раширеног става да „партије само свађају и деле народ“ стоје иначе различити друштвени и политички концепти: индивидуалистичка концепција демократије без (партијских) посредника, елитистички презир према провали маса у политику и профилу и улози партијских трибуна и демагога, као и утопистичко и анархистичко негирање потребе постојања отуђујућих политичких институција или пак ауторитарно и популистичко негирање политичког плурализма и вишестраначја. Технократска прича о застарелости класичне политике, превазиђености партија и потреби увођења владавине експерата, такође делом користи ову аргументацију. Други тип аргумената не негира саму потребу постојања партија и њихову почетну, позитивну улогу у демократизацији друштва. Оцена о, у међувремену насталој, свеприсутности партија води, међутим, до закључка да су партије узурпирале право на стварање јавног мишљења, да свима намећу своју вољу и да је демократија зато еволуирала у владавину партија – партократију. Бројне присталице ове тезе истичу да партије не изражавају већ стварају и намећу интересе, односно да доприносе униформизацији мишљења и расту друштвене и политичке апатије. Оне су узурпирале изборни процес, угрозиле и потисле, логиком партијске дисциплине, независност изабраних представника и тако крајње отежале везу парламената са јавношћу, грађанима и њиховим непартијским репрезентима. При томе стабилне страначке владе воде свемоћи владајућих партија, а широке владавинске коалиције увећању политичке нестабилности и ширењу духа нагодби и уцена у друштву. Рационално језгро овог типа критике партија чини инсистирање на потреби очувања и јачања плуралног карактера јавности и простора аутономије организација ци-

вилног друштва у односу на политичке актере. Трећи тип аргумената погађа унутрашње, често крајње недемократске односе и атмосферу у политичким партијама. У сумњу се, логиком спојених судова, доводи сама могућност да организације с интерном недемократском праксом могу да допринесу демократизацији у друштву, чак и кад грађанима доносе реалну могућност избора“ (Stojiljković, 2006: 16-18).

Олигархијске тенденције у политичким партијама пресликавају се, уколико остваре довољну количину политичке моћи, на политички, а потом и на друштвени систем у цјелини. То је тешко рјешив проблем и стална је пријетња по демократију. Прије свега што олигархије унутар странака по доласку на власт развијају партократско-картелске обрасце понашања и режим клијентистичког подаништва.

У том контексту Сафет Халиловић пише: „Олигархијске тенденције организације странака константне су од њихова описа код Roberta Michelsa почетком двадесетог вијека до данас, што је неспојиво с демократијом у странкама и политичком систему, а што се дефинира као аберација или одступање од демократије. Конзервативни карактер унутрашњих страначких политика и сужавање демократије резултат су управо олигархијских тенденција. Оне подједнако важе колико за политичке странке консолидираних демократија, толико и за земље у транзицији. Иначе за конзервативне теорије вођства, сваки тип политичке организације неминовно ствара политичку класу, тј. мањину, која је мањина у односу на мноштво у друштву, али се те мањине друштвено и страначки стално смјењују. Владавина мањине успоставља се и у страначкој организацији на начин да мањина запосједне власт у држави помоћу бирачког мноштва и тако државну власт претвори у организацију мањине у формално демократском систему, премда је по одређењу демократија владавина већина над мањином. Кружно кретање елита или политичких класа као мањине и њихова ротација као облика друштвене надмоћи у односу на мноштво исказује се као „закон олигархије“.

чија је суштина у нужности и предестинираности начина организације заједничког живота““ (Halilović, 2017: 34).

Из наведеног цитата намеће се питање, да ли се помирити са овом тачном, али опскурном Михелсовом оцјеном о неминовности олигархијске владавине свим политичким организацијама, или се посветити могућој борби за њихово ограничавање, па чак и дјелимично искоријењавање? Опредјељујући се за трагањем ка рјешењима која умногоме неутралишу партијску моћ и партократизацију политичких система и друштава у цјелни, постављамо истраживачко питање како контролисати политичке партије, примарно њихове олигархије, које најчешће проводе самовољу и недемократске методе. Очигледно је ријеч о пошастима и неминовности савременог доба. Међутим, постоје бројни начини да се врши континуирана, системска, с једне, и грађанска, извансистемска, контрола, с друге стране.

У оквиру првонаведене системске контроле, један од начина дисциплиновања политичких партија је у државном (одговорном) вођењу регистра прихода и расхода, што припада сегменту финансијске контроле политичких партија. Нема сумње да је финансирање један од најбитнијих сегмената дјеловања политичких партија, можда и најважнији, с обзиром да политичке странке моћ и власт дугују најчешће својој финансијској снази. У том контексту Владимир Гоати наводи неколико свјетских искустава: „У Аустрији су партије дужне да публикују само укупне суме по типу донатора (појединци, интересне групе, корпорације), али не и име донатора (...). У Великој Британији, Ирској и Луксембургу партије нису обавезне да пријављују имена донатора. У Грчкој се од партија тражи да обавезно извести министра унутрашњих послова и контролну комисију парламента о свим физичким или правним лицима која су поклонили више од 300.000 драхми. Обавеза публикавања имена спонзора у Холандији важи без обзира на износ поклоњене суме, али „ако се поклонодавац противи да буде објављено његово или њено име, треба да буде дат опис категорије донатора“ (...)“ (Goati, 2008: 224-225).

Зоран Стојиљковић сматра да је за, другонаведени, који у овом раду називамо грађанско-извансистемски, сегмент контроле политичких партија и влада које оне постављају, неопходно развити осјећај социјалне кохезије, међусобног повјерења, укључености, једнакости и припадности. Све то како би се развила ефикасна, а прије свега поштена и одговорна власт: „Борба за право да се живи у свету без политичког покровитељства, клијентелизма и корупције важна је за ефектуирање једнакости и квалитета живота не само на нивоу политичких висова, већ и на нивоу „уличне бирократије“. „Уличне бирократе“ (...) – полицајци, лекари, судије, наставници, цариници, социјални радници – сви који осигуравају приступ програмима или нуде јавне услуге прва су линија власти према грађанима и од њихове непристрасности и пруженог квалитета услуга зависе у великој мери животне шансе сваког од нас. Закључак се намеће сам по себи: јака, али одговорна и контролисана власт која води рачуна о јавном интересу, односно мониторинг и евалуација јавних политика, важан су (пред)услов за излазак из зоне кризе демократије“ (Stojiljković, 2016: 25).

„Јака, одговорна и контролисана власт“ о којој пише Зоран Стојиљковић може се постићи контролом рада политичких партија који иде кроз два сегмента. Први су избори, а други је грађанска непослушност која настаје као резултат кризе изборног процеса оличеног у непоштеној атмосфери и дискутабилним изборним правилима. Када избори постану фарса, а вишедеценијско освајање власти од стране „вјечитих побједника“ константа, чак ни њихова потенцијална измјена на власти, био то чак и губитак избора, не постаје *садржајна*, већ *фасадна* промјена. Бројни су примјери који доказују ову тезу виђени у протеклих неколико деценија на просторима транзицијских земаља да их је сувишно набрајати. Није ријеткост да се на изборима десе персоналне промјене у власти, па чак и благи помаци у карактеру понашања и пракси политичког дјеловања, али је то најчешће тактичко задовољавање потреба озлојађене масе која

вапи за промјеном. Ове бољке постоје и у развијенијим демократијама, па су изборне промјене унутар конкурентски дефинисане елите ништа друго него манипулација бирачима. Њима се опозициона опција А представља суштинском промјеном у односу на владајућу опцију Б при чему се маса, путем масовних медија и колосеумско-гладијаторске атмосфере, држи у заблуди како не би схватила да су обје опције један те исти круг елите у међусобној борби за премоћ, којима је суштински противник слободно-мислећа већина грађана.

У прилог наведеној тези иде оцјена Данијеле И. Милинковић и Биљане Ж. Балте о томе да демократија, која би требала бити владавина народа у његову корист, у стварности се „претвара у рибарску мрежу која хвата наивне и политички неосвјешћене масе, па тиме она постаје параван или маска, односно невидљиви затвор без граница који се стално шири до глобалног нивоа“ (Milinković, Balta: 66).

Када се донекле открију партијско-елитистичке замке, преваре и манипулације грађанима, а избори постану упитни јавља се грађанска непослушност. Занимљив концепт нуди Цирила Топлак која предлаже: „Преостаје опција игнорисања власти као што она игнорише грађане између два избора и да се замисле и остваре паралелне друштвене институције које ће с временом довести до губљења легитимитета власти. То значи субверзију концепта активног грађанства – којег је исто тако власт узурпирала за своје потребе – до те мере да грађани више не учествују у испражњеним ритуалима власти него се активирају на споредној, самоорганизованој разини“ (Toplak, 2016: 34). Приједлог Цириле Топлак спада у феномен грађанске непослушности с танком линијом преласка у револуционарне форме. То су завршни стадији дјеловања грађанства пошто политичке партије картелизују политички систем до мјере да избори губе сваки смисао. Тада грађанска непослушност постаје обавеза слободног и смисленог човјека спремног на акцију. Она је легитимно право грађана

на повратак суверенитета који им припада и чија већинска воља легитимише институције и оне који их опслужују.

Због свега наведеног грађанска непослушност је битно политичко, правно и политиколошко питање. Она се „у савременој политичкој теорији означаје као јавно, ненасилно и свесно политичко делање, које је противно закону и које, по правилу, треба да допринесе промени закона и владавине политике“ (Podunavac, 2001: 169). Анализирајући сврху и оправданост грађанске непослушности Милан Подунавац истиче да је она „коректив који ојачава квалитет политичког поретка“ (Podunavac, 2001: 171).

Наведене ставове дијеле бројни аутори широм свијета. Међутим, теоријска сагласност је садржана ипак у томе да је најбољи начин, контроле неодговорних и картелски оријентисаних партија, посебно у власти, путем избора и измјена политичког обрасца понашња у друштву. Но, да би се десиле такве трансформације, измијениле изнутра етаблиране и институционализоване старе партије, или формирале нове, квалитативно боље, потребно је имати не само протесте „шетачки оријентисане“ мањине или редовне критичаре на друштвеним мрежама. Посебно дјелиоце фејсбук и твитер правде. То није довољно, а некад је чак и котрапродуктивно. За озбиљну друштвено-политичку промјену неопходно је имати модерног човјека којег карактеришу следећа обиљежја: „а) спремност за ново искуство и отвореност ка иновацијама и промјенама; б) способност да се изрази и формира мишљење околине; ц) окренутост проблемима садашњости и будућности; д) уверење да је човек способан да организује и планира сопствени живот; е) способност човека да управља и контролише своју околину у циљу постизања одређених циљева, ф) способност за предвиђање на основу понашања других; г) развијено осећање за мишљење и осећање других; х) вера у науку и технологију; и) тежња ка дистрибутивном моделу правичности“ (Podunavac, 2008: 145).

Наведеном опису одговара мањина, а демократија је воља већине, најчешће супротне описаним особинама *модерног човјека*.

ка промјене. Због тога контрола политичких партија, иде кроз развој унутарстраначке демократије у њима, јачањем свијести њиховог чланства о партијској инклузији, одговорнијом анализом изборних порука и кампања, поређењем садржаја различитих медија, а прије свега снажењем личне политичке и медијске писмености. Одговорност за изградњу *модерног човјека промјене* оспособљеног за партиципативну демократију примарно је на академској елити (национално освјешћеној а не компрадорски аранжираној) и слободномислећим интелектуалцима. Све то у спрези с активистима нових генерација чија су информатичка знања, способности и могућности велике, као и потенцијал унутаргенерацијске мобилизације, неријетко пријетећи по очување моћи партијских олигархија.

8. ПАРТИЈСКИ СИСТЕМИ

8.1. Одређење партијских система, институционализација и класификација

Савремена политика одвија се углавном у оквирима представничке демократије као облика владавине и својеврсне платформе за постојање мноштва политичких институција и дјеловање различитих политичких актера. Деценијама су политичке партије градиле доминантну позицију унутар представничких модела владавине у коначноме их подређивши себи, а примарно својим олигархијама. Тиме су партократизовали највећи дио политичких система широм свијета. Међутим, ниво партократизације савремених држава није свугдје исти. Негдје је он слабији, а негдје изражен. На обим партократизације политичких система, али и на дјеловање партија као медијатора између друштва и државе, увелико утиче карактер партијских система. Њихово изучавање тиме постаје неопходна и незаобилазна тема унутар научних радова, монографија и уџбеника. Циљ је да се анализом и описивањем партијских система боље разумију политички односи и процеси функционисања партија унутар представничких облика владавине.

Ослањајући се на истраживања Дагласа Реја, Ђованија Сарторија и других теоретичара, Зоран Стојиљковић закључује да партијски систем „представља оквир унутар којег се обавља, партијском активношћу посредована, двосмерна комуникација на линији цивилно друштво – држава“, те да се политички режими

„разликују и дефинишу управо природом партијског система“, а да унутар њих постоји „мрежа конкурентских односа“, гдје је потребно нагласити да у компетитивним партијским системима постоји „отворен (под)систем променљивих, динамичних интеракција које покривају широко поље односа од сукоба до сарадње“ (Stojiljković, 2006: 109).

Вучина Васовић описује партијски систем као „сплет конкурентских међупартијских односа“, настављајући тумачење тезом да је ријеч о подсистему ширег политичког система: „Он стоји на средокраћу између организације власти и цивилног друштва и представља значајан фактор те регулације. Добар део активности партијског система се може прочитати и из одређених функција партија о којима је претходно било речи. Партијски систем има за циљ да уобличи, институционализује и регламентира, с једне стране, партијске интеракције, а с друге, односе партијског комплекса са широм околином. Зато се у начину његовог функционисања рефлектује функционисање великог дела укупног политичког система“ (Vasović, 2008a: 121).

Ендрју Хејвуд истиче да постојање партија у одређеном политички обликованом простору не обезбеђује присутност јасно дефинисаног партијског система: „Образац односа међу партијама постаје систем само ако га одликују стабилност и извештајан поредак. Уколико не постоје стабилност, ни поредак, партијски систем може да буде у процесу настанка или преласка из једног типа у други“ (Hejvud, 2004: 483).

Партијски систем, додаје Зоран Стојиљковић, смјештен је у међупростор између зона институција државе, политичке власти и поља цивилног друштва: „Кроз сложену игру заступања и представљања актера цивилног друштва у оквиру партијског система, аутономно политичко поље креира опције за које се грађани опредељују. У исто време, партијски подузетници и ограничавају и селекционишу импуте који долазе из цивилног друштва, јер и саме партије одлучују о опцијама које ће бити понуђене бирачима, односно које ће бити предмет одлучивања у политичким

институцијама. Разврстати сложену хрпу различитих партијских система – ближе одредити њихову статистику, као и динамику њиховог функционисања, промене и развоја, можемо тек анализом три основна критеријума за њихово одређење, као и, такође три, фактора који у интеракцији са партијским системом – односи-ма „циркуларне узрочности“ (Сартори) утичу на његово функционисање и промену. Критерије за одређење и класификовање партијских система чине број релевантних партија, као и ширина и интензитет подела међу њима, односно степен политичке и идеолошке поларизације у друштву. Трећи елемент, који диференцира стабилне и нестабилне партијске системе, чини степен институционализације и стабилности партија и политичких процедура, односно идентификовања и подршке које грађани пружају појединим политичким партијама (партијска идентификација) и кредибилности и легитимности актера политике у целини“ (Stojiljković, 2006: 110).

Најчешће кориштену класификацију партијских система одређује Ђовани Сартори. Ријеч је о типологији партијских система изведеној кроз бројчани критеријум. То јесте путем бројања релевантних странака у партијском систему и извођења закључка о њима на бази нумеричког инпута релевантних партија. Ђовани Сартори бројчани критеријум сматра добрим приступом класификацији партијских система, посебно због могућности приказивања степена фрагментираности политичке моћи међу најважнијим странкама у партијском систему. Осим овог, Ђовани Сартори наводи и друге аргументе за примјену бројчаног критеријума као полазне основе за класификацију партијских система: „Прије свега, број странака врло је уочљив елеменат који нам омогућује ‘природна’ сједишта и који одржава стварне политичке увјете у свијету. Стога ће, без обзира на индексе, политичари и бирачи диљем свијета наставити расправљати о томе је ли боље да постоји више или мање политичких странака, те треба ли број странака повећати или смањивати. С друге стране, морамо имати на уму да су странке коагулација или јединице коагулације свих

наших мјера. На крају крајева, број бирача и мандата који свака странка осваја на изборима најбоља је и најпоузданија основица података којом располажемо“ (Sartori, 2002: 110).

Број гласова је најважнији фактор одређења релевантности политичких партија, међутим, како истиче Ђовани Сартори није једини. Посебно када је ријеч о вишепартијским системима. У том контексту Ђовани Сартори анализира политичке партије са становишта њиховог управљачког или коалиционог потенцијала, изводећи следеће тезе: „За успоставу равнотеже у вишестраначју доиста је пресудно у којој је мјери странка потребна као коалицијски партнер једностраначке или вишестраначке већинске владе. Нека странка може бити мала, али имати снажан преговарачки потенцијал у коалицији. И обрнуто, нека странка може бити снажна, али без преговарачке моћи у коалицији. Стога је питање је ли могуће процијенити коалицијски потенцијал сваке странке само на темељу њезине снаге. Дакако, одговор на то питање је негативан, будући да би нас тај критериј приморао да узмемо све могуће бројчане већине, док нас првенствено занимају оствариве коалиције, дакле само оне које су идеолошки конзистентне и одрживе“ (Сартори, 2002: 112).

У даљем истраживању Ђовани Сартори износи два правила за одређивање релевантности политичких партија како би постале „предмет бројања“ у одређењу карактера партијских система. *Прво правило* које изводи Ђовани Сартори гласи: „Малу странку могуће је одбацити као ирелевантну ако временом постане сувишна у том смислу да никада није потребна или употребљива за одрживу коалицијску већину. И обрнуто, на неку малу странку мора се рачунати без обзира на то како мала била, ако се у одређеном тренутку нађе у положају да одређује макар једну од могућих владиних већина“ (Сартори, 2002: 112). *Друго правило* наведеног аутора налаже следеће: „Странка постаје релевантном ако се њено постојање или наступ одражавају на тактику страначког такмичења и, посебно, ако она мијења правац такмичења међу странкама које су усмјерене на владање, одређујући помак

од центрипеталног ка центрифугалном такмичењу било у лијевом, десном или у оба правца“ (Сартори, 2002: 113).

Цитирана правила определијелила су Ђованија Сарторија да у коначној оцјени истакне тезу према којој се релевантним странкама сматрају искључиво оне партије које имају *коалициони и/или уцјењивачки* потенцијал, и обрнуто, нерелевантним странкама описује политичке партије које немају *коалициони и/или уцјењивачки* капацитет (Сартори, 2002: 113). При чему Ђовани Сартори, али и бројни други теоретичари ослоњени на његова истраживања, под *коалиционим потенцијалом* подразумевају способност политичких странака да се наметну, идеолошки, програмски или прагматски, као пожељан коалициони партнер већини релевантних партија унутар скупштина, док се под *уцјењивачким потенцијалом* сматра способност одређене странке да усмјерава политичке процесе или их блокира у зависности од њених интереса и циљева. Дobar примјер странака с јаком дозом уцјењивачког потенцијала су оне партије које унутар парламентарна имају моћ да ускрате или дају подршку измјени устава или доношењу битних политичко-системских одлука. Ово се посебно односи на скупштинске одлуке чије доношење подразумева квалификовану већину.

Користећи се наведеним критеријума за класификацију партијских система Ђовани Сартори их разврстава у седам категорија: *једностраначје, систем са хегемонијском странком, систем са предоминантном странком, двостраначје, ограничени (умјерени) плурализам, екстремни (поларизовани) плурализам и атомизацију* (Сартори, 2002: 115).

Поред класификације партијских система битно је појаснити феномен и значај њихове институционализације. Институционализација партијских система подразумева успостављање одређеног степена политичке стабилности која је неопходна за постизање демократске консолидације политичког система, његов демократски опстанак и даље унапријеђење. У том контексту Скот Мејворинг истиче најважнија обиљежја институционали-

зованих партијских система: „Главне партије остају на сцени деценијама; преливање гласова је ријетко; партије су снажно укорењене у друштву; већина грађана дугорочно гласа за исту партију и гласа због партије; организовани интереси су повезани са партијама. Партије и избори имају неоспоран легитимитет; партије су виђене као неопходна и пожељна демократска институција; партије имају значајне материјалне и људске ресурсе; партијски процеси су веома институционализовани; Лидери партија иако значајни не засјеђују партије“ (Mainwaring, 2001: 186).

Значај институционализације партијских система појашњава Славиша Орловић, истичући изазове и ризике неинституционализованих партијских система: „Од стабилности партијског система зависи компетитивност изборне утакмице, снага опозиције и адекватна контрола владе, јачање парламентаризма и претварање изборне воље бирача у јавне политике. Једно од институционалних ограничења за развој јаким партијским система у новим демократијама, било је постојање једне јаке партије која потиче из претходног режима и која је успоставила контролу над целим друштвом. Политичким партијама недостају посредујући механизми комуникације са друштвеним структурама, слојевима, групама и интересним организацијама. Управо се из ових посредујућих структура развијају интереси и лојалности. Слабо институционализован партијски систем лоше утиче на консолидацију демократије. Висока изборна волатилност, слаб рејтинг партија, релативно слаба изборна излазност, малобројно чланство, слаби партијски идентитети и низак степен лојалности организацији, указују на слаб степен институционализације“ (Orlović, 2015: 83).

Изборна волатилност или изборна колебљивост, пише Деспот Ковачевић, представља „збир промена у изборним резултатима свих актера у односу на изборне резултате из претходног циклуса. Изборна волатилност израчунава се помоћу Педерсеновог индекса“ (Ковачевић, 2020: 795).

$$\text{Volatility} = \frac{\sum_{i=1}^n |P_{it} - P_{i(t+1)}|}{2}$$

У формули за израчунавање индекса волатилности, појашњава Деспот Ковачевић, „функција n означава број партија које су релевантни актери истраживања, P_i је освојени проценат партије у временским одредницама за два изборна циклуса, у изборном процесу у тренутку израчунавања волатилности и претходном изборном процесу ($t, t + 1$). Педерсенов индекс за израчунавање волатилности је најбољи показатељ стабилности партијске компетиције, а укупни скорови дају могућност за установљивање нивоа стабилности који има нужне консеквенце на цео систем“ (Ковачевић, 2020: 795).

Институционализовани партијски системи постоје углавном у демократијама дугог трајања. Тамо гдје је процес индустријализације започет раније друштва су модернизованија, представничка демократија неупитнија, а партијски системи стабилнији и институционализовани. Партијски системи се разликују од државе до државе. На њихов карактер утичу историја, изборни систем, политичка култура и социјалне претпоставке сваке државе понаособ. Наредно поглавље посвећено је класификацији партијских система.

8.2. Врсте партијских система: некомпетитивни и компетитивни партијски системи

У претходном потпоглављу анализирали смо бројчани критеријум Ђованија Сарторија као основу за извођење типологије партијских система. Ослањајући се на ову теоријску поставку партијске системе класификујемо у седам раније наведених категорија: *једностраначје, систем са хегемонијском странком, систем са предоминантном странком, двостраначје, ограничени*

(умјерени) плурализам, екстремни (поларизовани) плурализам и атомизацију (Сартори, 2002: 115).

Наведене партијске системе можемо разврстати у двије онтолошки супротстављене колоне. Прву чине некомпетитивни, а другу компетитивни партијски системи. Некомпетитивни партијски системи су они гдје не постоји могућност оснивања, рада и изборног такмичења политичких партија, или ако постоји могућност њиховог формалног оснивања, онда је дјеловање свих постојећих партија, осим владајуће, ограничено а изборна борба изразито непоштена. У ову групу партијских система класификованих према методологији Ђованија Сарторија можемо да сврстамо *једностраначје* и *систем са хегемонијском странком*.

Компетитивни партијски системи дају могућност широке слободе партијског организовања и поштене изборне борбе. У овим системима не само да је могуће оснивање и несметан рад политичких партија, већ је законима и ревносним радом надлежних институција загарантован поштен изборни процес и једнакоправан третман свих актера, учесника изборне трке. У компетитивне партијске системе, према већ поменутој класификацији Ђованија Сарторија сврставамо *систем са предоминантном странком*, *двостраначје*, *ограничени (умјерени) плурализам*, *екстремни (поларизовани) плурализам* и *атомизацију*.

Првопоменути партијски систем је *једностраначје*. Зоран Стојиљковић појашњава да је ријеч о некомпетитивном партијском систему у којем је само једној партији допуштено да дјелује легално: „та странка, односно државно-партијска врхушка забрањује при том сваку врсту плурализма или његов институционализовани партијски облик. Овакав опис једностраначких држава упућује на закључак да се једностраначки политички режим разликује по интензитету репресије и присилне контроле. Полазећи од тог критеријума, Сартори разликује следећа три обрасца: тоталитарно једностраначје, ауторитарно једностраначје, прагматично једностраначје. Тоталитарна странка чврсто је идеолошки импрегнирана и веома снажна, а најбољи показатељ њене

снаге јесте „премија коју доноси чланство у странци“. Последично, што је странка моћнија – то је, по правилу, теже постати њен члан. За разлику од тоталитарне странке, ауторитарна странка нема ни приближно снажну и обавезујућу идеологију, ни мобилизацијски капацитет. Поред димензије идеологија – прагматизам, Сартори наглашава да се једностраначки политички пореци могу разликовати и с обзиром на степен аутономије подгрупа и подсистема“ (Stojiljković, 2006: 117).

У том контексту треба истаћи да тоталитарне странке у једнопартијским системима не дозвољавају било какво постојање аутономних група и подсистема. Ауторитарни модел једностраначја је нешто флексибилнији и често дозвољава постојање „сателитских организација“ владајуће партије попут синдикалних, омладинских или организација жена. Прагматском једностраначју, како наводи Зоран Стојиљковић, недостаје идеолошка легитимација: „С обзиром на то да има мањи потенцијал присиле од претходна два типа, оно је непогодно за политику искључивања па се покушава прилагодити апсорпцијској политици. Недостатак идеолошке кохезивности резултира прихватањем спољних група, а не њиховим уништавањем“ (Stojiljković, 2006: 117).

У некомпетитивне партијске системе Ђовани Сартори убраја и *систем са хегемонијском странком*. Наведени и често цитирани аутор овај модел партијских система описује на следећи начин: „Хегемонијска странка не допушта ни формално ни стварно натјечање за власт. Допуштено је само постојање других странака али као другоразредних, лиценцираних странака, којима није допуштено да се с хегемонијском странком натјечу антагонистичким захтјевима и на једнакој основи. Не само да нема смјене на власти него је *не може* ни бити, а није предвиђена ни могућност ротације на власти. То имплицира да хегемонијска странка остаје на власти без обзира на то ужива ли потпору или симпатије или не.“ (Sartori, 2002: 204).

Постоје двије врсте хегемонијских странака. Прве су *идеолошко-хегемонијске*, а друге *прагматично-хегемонијске*: „У случају

идеолошке хегемоније периферне странке заиста су сателитске. Чак и кад добију положаје у администрацији, парламенту и влади, оне ни у ком случају немају пуноправну партиципацију, а њихов инфериоран положај према хегемонијској странци у потпуности их спречава да се понашају независно. Овај тип сателитске странке представљају некомунистичке странке у реалсоцијалистичким порецима који нису и формално укинули кооперативне странке које делују унутар страначког фронта и признају водећу позицију комуниста. Пример за прагматско-хегемонијску странку је Мексико, односно позиција Институционално-револуционарне партије Мексика“ (Stojiljković, 2006: 117).

Први компетитивни партијски систем који анализирамо је *сте систем са предоминантном странком*. Шире појашњење овог феномена преносимо из истраживања Ендру Хејвуда који закључује следеће: „Овај систем је такмичарски, пошто се више партија бори за власт на редовним и општим изборима, али доминира само једна партија која се дужи период задржава на власти. Међутим, ова наводно јасна дефиниција суочава се са проблемима, нарочито када треба да се одреди период колико „дуг“ период партија мора да влада да би се сматрала „доминантном“. Јапан се обично наводи као класична пример система са доминантном партијом. До одласка с власти 1993, Либерално-демократска партија владала је непрекидно тридесет осам година, при чему није успјела да освоји апсолутну већину у Представничком дому (Доњи дом јапанске Дијете) само 1976, 1979 и 1983. Доминацији Либерално-демократске партије допринело је јапанско „привредно чудо“. Такође, био је то показатељ снажне привлачности неоконфучијанских дужности и обавезе још увијек традиционалном јапанском селу, као и чврстих веза које је партија успоставила са привредном елитом. Иако је ЛДП највећа јапанска партија приликом формирања влада све више зависи од других партија. У Индији је Конгресна партија непрекидно била на власти тридесет година, почевши од стицања независности 1947. До 1989, ова странка је само три године провела у опозицији, и

то послје ванредног стања под Индиром Ганди у периоду 1975-1977. Такође, од укидања апартхејда 1993. у Јужној Африци, Афрички национални конгрес је доминантна партија. Њен положај се заснива на водећој улози у дуготрајној борби против владавине белаца“ (Hejvud, 2004: 490).

Најчешће је ријеч о партијским системима који настају послје преломних историјских тренутака као што је у случају Јапана била капитулација у Другом свјетском рату, државна независност Индије од колонијалне британске управе или укидање апартхејда у Јужној Африци. Политичке партије које су водиле борбу за ослобођење или које су стабилизовале политичке и друштвене прилике послје велике кризе постале су својеврсни народни покрети с великом подршком бирача што им је омогућило изразиту укоријењеност у друштву и партократизацију политичког система. Због вишегодишње доминације на изборима и сталног вршења власти једно од главних обиљежја система с предоминантном странком јесте партократизација друштва што се показује великим проблемом по државе и друштва с овим типом партијских система.

Двостранацје је партијски систем с неријетко великим бројем партија у политичком систему али и са изразитом доминацијом двије највеће странке, често подијељене по идеолошкој оси лијево-десно. За постојање двопартијских система најзаслужнији је већински изборни систем (посебно модел релативне већине) који омогућава *надпредстављеност* и двопартијску доминацију. Предност двопартијских система је у томе што омогућавају стварање стабилне једнопартијске већине „која је у стању да обезбеђује стабилан и ефикасан систем и подршку у парламенту за своју политику“ (Vasović, 2008a: 123). Примјери двопартијских система, стабилности њихових скупштинских већина и политичке конзистентности, посебно око најважнијих државних питања, су Уједињено Краљевство Велике Британије и Сјеверне Ирске и Сједињене Америчке Државе.

Ограничени (умјерени) плурализам подразумева систем у којем, како истиче Ђовани Сартори постоји три до пет релевантних политичких партија: „У успоредби с обиљежјима дво-страначја, главна разликовна црта умјереног плурализма јесте коалицијска влада. То обиљежје посљедица је чињенице да постоје најмање три релевантне странке, да нити једна странка не осваја апсолутну већину, те да се сматра ирационалним допустити највећој или доминантној странци да влада сама ако ју се може приморати да дијели власт. Повремено се стварају мањинске владе, али оне су често посљедица погрешних калкулација, или точног прорачуна (као што је одбацивање непопуларних политика) или пак прикривених коалиција и транзицијских caretaker влада“ (Sartori, 2002: 162).

Екстремни (поларизовани) плурализам честа је појава у транзицијским демократијама, вишенационалним друштвима плуралног типа, а посебно тамо гдје постоји пропорционални изборни систем с ниским изборним прагом, још нижим степеном политичке писмености и културе, без укоријењених партија и с великим бирачким флуктацијама. Зоран Стојиљковић под ове партијске системе убраја све оне који имају више од пет релевантних партија, од чега је барем једна антисистемског карактера. Постоји осам обиљежја партијских система екстремног (поларизованог) плурализма. То су: *постојање релевантних противсистемских странака, постојање билатералних опозиција, физичка заузетост центра, поларизација, превладавање центрифугалних сила над центрипеталним, урођени идеолошки образац, постојање неодговорних опозиција и политика претјеране понуде и политика превеликих обећања* (Stojiljković, 2006: 123-124).

Атомизација подразумева распарчавање или изразито фрагментирање партијског система на велики број релевантних партија, уз постојање не малог броја антисистемских странака гдје се билатералне опозиције подразумевају, а нестабилност и нефункционалност постају трајна посљедица оваквог партијског дјеловања. Вајмарска Њемачка примјер је атомизованог

партијског система, као и Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца (касније Југославија). Судбина оваквих партијских система била је увођење диктатуре (њемачко искуство) или распад државе и грађански рат (искуство Краљевине Југославије).

Класификација партијских система помаже нам да систематичније и квалитетније анализирамо дјеловање политичких партија и интересних група у одређеним државама и типовима страначких система. Тиме се ствара свеобухватнија слика о односу политичких партија, интересних група и њихових корелата. Тиме се повећава фонд укупног знања о политичким партијама и интересним групама.

9. ИНТЕРЕСНЕ ГРУПЕ

9.1. Појам интереса и интересних група

Политичке партије нису једини актери који желе да усмјеравају политичке процесе у правцу који одговара њиховим интересима. Ту су бројне интересне групе чије је политичко дјеловање усмјерено ка постизању максималних погодности за себе и оне које представљају. Њихова основна разлика је у томе што политичке партије учествују у директној борби за власт желећи да је освоје за себе, док се интересне групе, како наводи Владимир Гоати „задовољавају мањим или већим уступцима од стране власти“ (Goati, 2008: 32).

Појам интерес долази из латинског језика (*interesum, interesse*) и значи „учествовати или бити између“, претпоставка је одређених процеса гдје се тражи погодност по оне који „учествују или су између“ одређених потреба. Ријеч је о категорији која долази из нововјековне политичке филозофије, док је античка и средњовјековна политичка мисао нису познавале „у данашњем смислу те речи“ (Pavlović, 1993: 428). Интереси су наводи Вукашин Павловић „пупчаном врпцом везани за политику, као што је и политика до грла у интересима“ (Pavlović, 1993: 428).

Оваква релација између интереса и политике, интересних група и политичких партија битна је компонента друштвено-политичких односа како локалне, тако и међународне политичке сцене. Због тога не чуди оцјена Ендру Хејвуда који каже да су због „пораства значаја организованих група и интереса“ промијење-

ни обрасци политичког дјеловања и односа у 20. вијеку: „Тако су педесетих и шездесетих година двадесетог века, на врхунцу одушевљења „учешћем група у политици“, пословне интересне групе, синдикати, пољопривредни лобији и слични преузели од скупштина и партија улогу кључних политичких актера. Свет интересних група проширио се још више, нарочито од шездесетих година двадесетог века, јачањем група заинтересованих за једно питање. Оне су се бавиле низом различитих проблема, од заштите потрошача до права животиња и од једнакости међу половима до очувања животне средине. Овакве групе се често доводе у везу са ширим друштвеним покретима (жена, за грађанска права, зелених, итд.) и одликовале су се новим стилем активизма и вођења кампања, који се понекад назива „новом политиком“ (Heјvud: 2004: 502).

Слично политичким партијама, интересне групе, додаје Ендру Хејвуд, „деца су новог доба представничке владе и настале су због све сложенијих подела у индустријском друштву које се развијало“ (Heјvud: 2004: 503). Интересне групе су једна од најзначајнијих друштвено-политичких појава модерног доба и неријетко су повезница између власти и оних над којима се влада. Као што је већ наведено интересне групе немају за циљ освајање власти, као што то желе политичке партије, већ се труде да, *притиском и утицајем на власт*, остваре конкретне интересе групе или група коју представљају. Њихова основна дјелатност, без обзира биле оне „лабаво или чвршће организоване скупине“, јесте да „раде на подстицању или спрјечавању промјена у јавној политици без покушаја да саме буду изабране“ (Šta su interesne grupe? Definicija i primjeri, 2021).

Дјеловање интересних група је неодвојиво од феномена лобирања¹, који је међу најучесталијим и најдјелотворнијим меха-

1 Лобирање се односи на „заступање и заговарање одређених интереса“ при чему се користе одговарајући „аргументи и убјеђивање“, а сам појам изведен је из

низмима остваривања циљева интересних група. Лобирање је посебно изражено у Сједињеним Америчким Државама: „Лобирање укључује слање плаћених представника званих лобисти у Washington, DC, или главне градове држава како би охрабрили чланове Конгреса или државне законодавце да уведу или гласају за закон који користи члану групе. На примјер, многе интересне групе и даље говоре за и против различитих аспеката уни-

енглеског језика, конкретно из назива просторије (лобија) у парламенту (Hejvud, 2004: 525). У лобијима су се окупљали парламентарци али и „заступници“ одређених интереса убјеђујући их да подрже поједине одлуке и јавне политике. Данас је то софистицирана дјелатност која има велики значај у развијеним демократијама свијета: „Лобирање и јавно заговарање су одавно постали саставни део демократског процеса одлучивања у многим земљама, а тај тренд прати и раст броја појединаца и компанија које се професионално баве представљањем интереса својих клијената на различитим нивоима власти. Све те активности имају своје чврсто демократско упориште које сваком појединцу или групи даје право да са носиоцима власти комуницира у вези са неким својим интересом, било да се ради о његовој промоцији или заштити. Самим тим логично је да у том процесу старања о властитом интересу заинтересована страна може имати помоћ у представљању свог интереса уколико процени да јој је то неопходно. Преузимајући на себе тај посао лобисти постају спона између доносиоца одлука и носиоца посебних интереса. Они помажу клијенту да квалитетније представи свој интерес, а носиоцима одлука да буду квалитетније информисани о различитим аспектима друштвеног, економског и политичког живота“ (Krsmanović, 2013: 9).

верзалног државног здравственог осигурања. Донет 2010. године, Закон о приступачној њези, познат и као Обамацаре, био је велики ремонт америчког здравственог система. Као реакција на његов широки утицај, лобисти интересних група који представљају индустрију осигурања, пружаоце здравствених услуга, произвођаче медицинских производа и фармацеутских производа, пацијенти и послодавци, сви су радили да утичу на то како ће закон функционисати. Заједно са плаћеним лобистима, интересне групе често организују „масовне“ покрете – организоване напоре, које подузимају обичне групе грађана у датом географском – подручју како би донијеле промјене у социјалној политици или утјецале на исход, често политичког питања. Сада су национални покрети као што су Мајке против вожње у пијаном стању (MADD) и напор #Me Too за борбу против сексуалног злостављања и узнемиравања израсли из локалних кампања на локалном нивоу. Осим што директно раде на утицају на креаторе владине политике, интересне групе често спровode корисне програме информисања унутар заједнице. На примјер, док се Sierra Club првенствено фокусира на промицање политике заштите околиша, група такођер проводи образовне програме како би помогла обичним људима да искусе природу и да се укључе у очување и заштиту дивљине и биолошке разноликости. Једна од критика интересних група је да оне служе само за повећање прихода свог чланства без икакве додатне вриједности или услуге. Међутим, многе интересне групе такође обављају виталне услуге у заједници. На примјер, професионална интересна група, Америчко медицинско удружење (АМА), проводи значајну количину рада чланова и јавног образовања и обавља значајну количину добротворног рада“ (Šta su interesne grupe? Definicija i primjeri, 2021).

Наведени цитати уводе нас у тезу о двоструком дјеловању интересних група. С једне стране то су интереси малих скупина, најчешће бизнис групација, власника крупног капитала, а с друге стране заговарање „општег добра“ као „јавног интереса“ које

Јасенка Преград и Марина Штамбук одређују као заједничку добробит која се „односи на постојање сигурног, здравог и функционалног друштва и демократског уређења“ (Pregrad, Štambuk, 2021). Оне истичу да треба разликовати јавни интерес од интереса јавности који представља оно што „јавност *жели знати* јер је занимљиво и/или забавно“ (Pregrad, Štambuk, 2021). На примјер, јавни интерес је информисање јавности о потрошњи буџетског новца одређеног министра или његовог кориштења службеног аутомобила јер је ријеч о јавном добру, а интерес јавности може да буде његов приватни живот, ставови, навике, породица и слично. Интересне групе, окупљене у невладине организације, један су од главних протагониста истраживања, анализе и пласирања података о дјеловању изабраних функционера.

Постизање савременог значаја интересних група био је дуг историјски процес. Иако је тешко одредити њихова најтачнија исходишта, Ендрју Хејвуд, сматра да су поједине интересне групе „постојале и пре доба представничке владе“ наводећи примјер Друштва за аболицију, основаног 1787. године у Великој Британији, а које се супротстављало тада раширеној трговини робљем: „Лига против закона о кукурузу, основана 1839, често се узима као модел за касније британске групе, јер се окупила ради вршења притиска на владу“ (Hejvud, 2004: 503). Наведени аутор истиче још неколико историјски битних асоцијација попут Младе Италије, коју је основао италијански револуционар Ђузепе Мацини 1831. године, затим Друштва за женска права из 1866. године, док већина савремених интересних група настаје у другој половини 20. вијека, као „последница експлозије политике притисака и протеста“ (Hejvud, 2004: 503-504).

Управо нас значај и улога, те вишедимензионалност дјеловања интересних група, уводи у наредно поглавље посвећено њиховим врстама и начину дјеловања.

9.2. Врсте и начини дјеловања интересних група

Да би смо боље разумјели интересне групе, разликовали њихов карактер и начин рада, непоходно их је класификовати. Задатак је сложен с обзиром на чињеницу да се унутар науке о политици није довољно истраживао феномен интересних група. Оне се појављују у студијама различитих аутора, најчешће као допуна централном феномену или појавама које се истражују, а мање као засебан и примарни предмет одређене научне студије. Значајно је истаћи да се појам „интересне групе“ примарно користи у Сједињеним Америчким Државама, да би се описале одређене организоване скупине, док се у Великој Британији појму „групе за притисак“ даје примат у односу на појам „интересна група“ који се у британској пракси употребљава као „поткатегорија у широј пракси“ (Hejvud, 2004: 505). Наведено тумачење даје Ендру Хејвуд чије истраживање интересних група користимо као примарну литературу за њихово појашњење и класификацију.

Према наведеном аутору интересне групе можемо подијелити на три типа. То су: обичајне, институционалне и асоцијативне. **Обичајне групе** су „укоријењене у структури друштва“, њиховим припадницима се постаје рођењем, а не укључивањем: „То су породица, племе, каста и етничка група. За разлику од уобичајних интересних група, у којима чланови сами одлучују о прикључивању и које имају формално устројство и организацију, обичајне групе се заснивају на заједничком пореклу и традиционалним везама и оданостима. Оне и даље имају најзначајнију улогу у земљама у развоју. У Африци, на пример, етничке, племенске и родбинске везе обично су најзначајније у артикулацији интереса. Обичајне групе и даље постоје и врше утицај и у развијеним индустријским друштвима, што је видљиво у обнови етничког национализма и значају католичких група у земљама попут Италије и Ирске“ (Hejvud, 2004: 505).

Институционалне групе су „део владиног апарата и покушавају да врше утицај у њему и кроз њега. Од интересних група

разликују се по томе што нису аутономне или независне. Биро-кратија и војска најизразитији су примери институционалних група, а често свака од њих има различите интересе. У ауторитарним и тоталитарним државама, које обично гуше аутономне групе и покрете, међусобна супротстављеност институционалних група може да постане основни облик артикулације интереса“ (Hejvud, 2004: 505).

Асоцијативне групе су интересне групације основане зарад остваривања заједничких циљева оних који се обједињују око одређених асоцијација: „Обележје група као асоцијација су добровољно деловање и заједнички интереси, тежње или ставови. Очигледан пример асоцијативних група су интересне групе, односно групе за притисак. Међутим, разлика између њих и обичајних група понекад није јасна. Кад су оданост класи и солидарност снажни, припадност асоцијативној групи, као што су на пример синдикати, више је израз друштвеног идентитета него средство за остваривање посебног циља. Иако асоцијативне групе имају све већи значај у земљама у развоју, обично се сматрају обележјем индустријских друштава. Индустријализација доводи до друштвеног раслојавања у виду сложене мреже различитих интереса и, барем у капиталистичком систему, подстиче обрасце понашања који су окренути себичним интересима и самоиспуњењу уместо оним које одређују обичаји и традиција. Када је основна улога ових група да одржавају односе са владом и другим јавним телима, обично се називају интересним. Интересне групе разликују се по облику и величини. Баве се невероватно великим бројем питања и циљева и користе разне тактике, почевши од служења у јавним и помоћи владиним програмима, до организовања кампања грађанске непослушности и народних протеста“ (Hejvud, 2004: 506-507).

Поред наведених описа Ендрју Хејвуд инсистира на додатној подјели интересних група која подразумева **протективне** (групе *посебних интереса* које заступају и штите материјалне интересе својих чланова попут синдиката, пословних и професионал-

них удружења) и *промотивне* (групе са одређеним циљем или ставом настале у намери да заступају одређене идеолошке или културне „вредности, идеале и принципе“) (Hejvud, 2004: 508).

Најзначајније *протективне* интересне групе су синдикати и пословна удружења, која је могуће појаснити на примјеру Сједињених Америчких Држава: „На примјер, привредна комора САД-а и Национално удружење произвођача представљају компаније свих величина у сваком сектору привреде. Моћни раднички лобији попут AFL-CIO и Међународног братства *timstera* представљају своје чланове синдиката у готово свим занимањима која се могу замислити. Трговачка удружења представљају специфичне индустрије. На примјер, American Farm Bureau представља америчку пољопривредну индустрију, од малих обитељских фарми до великих корпоративних фарми“ (*Šta su interesne grupe? Definicija i primjeri*, 2021).

У *промотивне* интересне групе спадају бројне идеолошке, религијске, групе за грађанска права, дефинисање и провођење јавног интереса: „Групе од јавног интереса промовишу питања од општег интереса као што су заштита животне средине, људска права и права потрошача. Иако ове групе не очекују да ће директно профитирати од промјена политике које промовишу, активисти који их запошљавају профитирају од донација појединаца и фондација које подржавају њихове активности. Док већина група од јавног интереса функционише на политички нестраначки начин, неке од њих су укључене у јасно политичке активности. На примјер, када је републикански сенатор Mitch McConnell успјешно извео демократску мјеру за истрагу напада на зграду Капитола 6. јануара 2021., група *Comon Cause* – која се залаже за ефикаснију владу – тражила је донације како би „зауставила антидемократију крајње деснице граби моћ“ (*Šta su interesne grupe? Definicija i primjeri*, 2021).

У новије вријеме свједочимо појави постојања тзв. група за једно издање: „Ове групе лобирају за или против једног питања. Иако многе интересне групе заузимају став за или против

контроле оружја као дијела шире политичке агенде, то је једино питање за Националну стрељачку асоцијацију против контроле оружја (NRA) и Националну коалицију за контролу оружја за забрану пиштоља (NCBH). Слично, дебата о правима на абортус супротставља Национални комитет за право на живот (NRLC) за живот против Националне акционе лиге за права на побачај (NARAL) за избор. По природи својих проблема, неке интересне групе са појединачним проблемом не стварају организовану опозицију. На примјер, Mothers Against Driving Driving (MADD), која се залаже за строже казне за вожњу у пијаном или дрогираном стању и обавезне казне за прве прекршаје, очигледно нема пандан „против вожње у пијаном стању“⁴⁴ (Šta su interesne grupe? Definicija i primjeri, 2021).

Без обзира на њихову велику моћ и неопходност у савременим политичким односима, интересне групе имају одређена ограничења, од којих се истиче неколико најважнијих: „Прво, групе морају деловати како отворено односно транспарентно тако и невидљиво односно тајно. По себи се разуме да је тајно деловање интересних група и њихово преговарање са државним институцијама тешко контролисати. То је често начин да се оно што није могуће остварити јавно оствари тајно. Друго, ваља имати у виду да нису све групе једнаке а према томе ни интереси које они заступају. Боље стојеће и моћније групе су по правилу и боље организоване и налазе много лакши пролаз до центра политичке моћи него слабије групе, попут сиромашних, старих, деце, потрошача или одређених мањинских група. Ово може бити посредан пут одржавања одређене друштвене неједнакости. Треће, није сигурно да ли ће лидери интересних група увек заступати интересе групе односно групне већине. О томе сведоче бројни примери из праксе како малих, тако и великих интересних група“ (Vasović, 2008a: 401).

Како интересне групе учествују у политици, питање је које нас враћа истраживањима Ендруа Хејвуда. Овај теоретичар дефинише три основна модела учествовања интересних група у

политици. То су: **плурализам, корпоративизам и нова десница**. Модели учествовања интересних група у политици, које наводи Ендрју Хејвуд, зависни су од „посебности сваког политичког система“, при чему улога интересних група одражава „политичку културу, партијски систем, институционално уређење итд.“ држава у којима дјелују (Hejvud, 2004: 510).

Анализу истраживања Ендрјуа Хејвуда можемо сажети у следећа тумачења: *Плуралистички модел* (Ријеч је о теорији која приказује интересне групе као позитивну појаву која штити појединца од власти и доприноси демократској отворености. Основна теза плуралиста је у томе да је „политичка моћ подијељена и широко распрострањена“, те да се одлуке битне за друштво „доносе у сложеном процесу преговарања и односа који осигуравају да се узму у обзир погледи и интереси великог броја група“. Групе су те које агрегирају и артикулишу интересе у друштву. Оне их испољавају и шаљу у јавни простор. Према плуралистима, „учествовање група у политици је у основи демократског процеса“. *Корпоративистички модел* (Корпоративизам је „друштвена теорија у којој се наглашава привилегован положај одређених група у односу на владу, што им даје могућност да утичу на формулисање и спровођење јавне политике“. У све више подијељеним и сложеним савременим друштвима расте потреба за консултацијама и преговорима. Због тога владе користе интересне групе као „извор знања и информација“, те као механизам за постизање сагласности око најважнијих друштвених интереса, док са друге стране корпоративне групе добијају статус „инсајдера“ што им даје простор за учешће у формулисању јавних политика преко којег остварују интересе за своју групу“). *Модел нове деснице* (Према теоретичарима нова десница испољава ненаклоност према интересним групама чему је узрок идеја „индивидуализма која је основа неолибералне економије“. Због тога нова десница на „друштвене групе и колективна тела свих врста гледа с неповерењем, што се јасно очитује у првенству које нова десни-

ца даје тржишној привреди, заснованој на предузетништву и аутономији појединаца“) (Hejvud, 2004: 510-517).

Раније је наведено да значај интересних група у политичким и друштвеним процесима одређује карактер државе у којој дјелују. То подразумева њену политичку културу, државно уређење, специфичности партијског система, режим доношења и провођења јавних политика (Hejvud, 2004: 519). С друге стране начин дјеловања интересних група условљен је умногоме са нивоом наклоности јавности према групи и њеним циљевима, величином чланства или базом активиста групе, њеној финансијској моћи и организационим способностима, могућностима да се примјене санкције које су на неки начин непријатне за владу или које ометају њен рад и, на крају, личним и институционалним везама с политичким партијама или владиним институцијама (Hejvud, 2004: 523).

Врсте и начини дјеловања интересних група сложен су процес који обликује друштвено-политичку стварност савремених држава свијета. Што су оне хетерогеније, технолошки и друштвено развијеније то је утицај интересних скупина већи и модели њиховог дјеловања софистициранији. То усложњава политичке односе и релацију између политичких партија и интересних група.

9.3. Однос политичких партија и интересних група

Опште мјесто у политичкој теорији је да кључну разлику између политичких партија и интересних група одређује чињеница да се прве боре за формално освајање или одржавање власти, а друге за утицај на њу, то јесте доношење одлука које погодују њиховим интересима. И док су политичке партије раније дефинисане као „добровољне организације идеолошких истомишљеника који освајањем власти желе да остваре колективне и личне интересе“, интересне групе су нешто комплексније. Претходно

наведена дефиниција интересних група описује их актерима који „усмјерени на мали број питања и конкретан циљ“ суштински немају „идеолошке платформе и широке политичке програме“ већ само конкретне интересе које желе да остваре. Оне су несумњиво хетерогене, како по саставу, садржају и карактеру дјеловања, посебно због све чешће праксе нових интересних група и покрета који иду у правцу јасне идеолошко-програмске профилације и захтјева. Без обзира на нове тенденције унутар спектра интересних група највећи дио њих чини актере цивилног друштва који су у сукобу или сарадњи са политичким партијама, у зависности од обостраних позиција и интереса. Због тога је логично почети истраживање њихове узајамности кроз димензију њихових сложених односа и теоријских закључака произашлих из праксе њиховог међусобног дјеловања.

Анализирајући релацију између актера цивилног друштва и представничке демократије, којима доминирају политичке партије, Вукашин Павловић истиче: „Роберт Дал, велико име у савременој теорији демократије сматра да политичке партије и демократски избори нису довољни да сами обезбеде неопходну равнотежу у демократским државама. Мноштво различитих грађанских група и организација су неопходне да би се ограничила могућност перманентне доминације само једне групе. То је једна од димензија Далове идеје о полиархичној структури моћи у савременој демократији. За разлику од елитистичко-плебисцитарних облика демократије, какве фаворизује Шумпетер, плуралистичка демократија укључује перманентно присутно цивилно друштво. Дакле, демократија се не завршава на изборима за политичко вођство, већ подразумева активну улогу грађана у цивилном друштву, које је способно да проверава државу и брани аутономију демократских институција од превелике интервенције државе и политике“ (Pavlović, 2006: 99).

Историјски су улогу корективног механизма понашања и рада политичких партија проводиле интересне скупине старог доба попут радничких синдиката. Данас је повјерење у њихов рад на

историјском минимуму, као и број њихових чланова. Некада нај-моћнији друштвени покрет и својеврсна интересна група, с великим потенцијалом за колективни притисак на власт, промјене јавних политика и квалитета живота, синдикати су битан корективни фактор у друштву. Међутим, уз глобалне промјене, мијењао се и њихов карактер. Синдикалне вође су временом, и у највећој мјери, постале сличне лидерима политичких странака, изградивши себе привилегованом олигархијом унутар својих синдикалних организација. Користећи привилегије статуса који уживају, с времена на вријеме шаљу радничке пароле о социјалној неправди и потреби за егалитарнијим друштвом, организују добро контролисане штрајкове, чији су резултат „компромиси“ с политичким партијама на власти и представницима послодаваца. Ти су синдикално-властодржачки аранжмани најчешће обликовани на начин да радници добију минимум потреба које их држе подаље од радикалне борбе и уличних протеста, а да синдикалне вође, њихови преговарачи, задрже своје позиције и привилегије које иду уз њих.

Умјесто моћних синдиката јављају се све снажнији друштвени покрети који су интересне скупине новог кова и моћне групе за притисак. Логика постојања и дјеловања синдиката никада није престала, али је усљед неолибералне транзиције свијета њихова моћ смањила, а друштвени утицај редуковао. Ово се десило добрим дијелом манипулативним политикама, како кроз школски систем тако и кроз медије који су социјалистичке идеје и права из којих се мотивише синдикална борба обесмишљавани и проглашавани заосталим, фаворизујући идеје слободног тржишта, као непогрешивог и једино исправног. О томе, Јован Душанић активно пише дајући својим оцјенама одговарајући историјски контекст: „Приликом образовања генерација и генерација нових економиста не постоји проблем само са изучавањем историје економске мисли (или *Економских доктрина*, како се тај предмет често назива) него проблем настаје и приликом изучавања стварне економске историје јер и ту долази до фалсификовања

историјских чињеница. А управо би се из историје могле извући важне економске поуке и за решавање савремених економских проблема, под условом да се не искривљују историјске чињенице. О универзалним благодетима слободне трговине (отвореног тржишта) говори се као о неоспорној чињеници. Тврди се да је то универзални пут који води брзом економском развоју, мада историјске чињенице говоре да су успешне и богате земље прво прошле етапу развоја без слободне трговине (уз политику државног интервенционизма, протекционизма и планског стратешког инвестирања), а тек када су се развиле, другима су проповедале и натурале концепт отвореног тржишта јер им је то тада погодноvalo. То се најбоље може видјети на примеру две англосаксонске државе – В. Британије и САД – које су у новије доба највећи поборници слободне трговине“ (Душанић, 2016: 45-48). Губљењем, или боље рећи саботажањем, идеје државног интервенционизма широм свијета, а посебно у транзицијским државама синдикати као преговарачка страна спрам државе која више доктринарно не жели да „економски интервенише у привреду“, губе смисао и значај. Барем се такво схватање увријежило усљед *терора капиталистичке логике и тржишног фундаментализма*. Умјесто да се томе радикално супротставе, па чак и револуционарно побуне, синдикати су временом одумирали посебно доласком нових радника – генерација стасалих у добу неолибералне хегемоније.

Како се временом губила моћ синдиката јављала се и бивала све значајнија моћ друштвених покрета. Њихов посебан друштвени и политички значај иде од времена студентских протеста шездесетих година 20. вијека, када се уз студентски јављају још и антиратни, антинуклеарни, неофеминистички, еколошки и други покрети. Њима се, пише Дирк Гердес приписује политички волунтаризам као логичан „еквивалент тијелесне повратне спреге циљних поставки које прелазе границе појединачних скупина, с хетерогеном мотивацијском основом актера у оним друштвеним покретима који се састоје од разноврсно умрежаних појединачних скупина. Актери у покретима себе не схваћају као помоћни-

ке при provedби привидно неизбежних друштвених развојних процеса, већ као актере који у конкретним ситуацијама дјелују с оне стране и против организованих и к стјецању моћи усмјерених развојних логика“ (Gerdes, 2001: 34).

Наведени друштвени покрети и групе имају своју улогу у друштву и битно утичу на политичке партије и одређене политичке процесе. Није ријеткост да захваљујући синдикалним штрајковима не мали број влада поднесе оставку, такође се дешава и у случају интересних група које заговарају политику очувања природе. Њихови протести против копања одређених руда, изградње хидроелектрана на чистим и брзим ријекама, нуклеарних постројења и складишта за смјештај, по људе и природу, опасног отпада рушили су премијере, министре, а поједине партије остављали на „сметљишту историје“.

Међутим ниједна интересна скупина није толико моћна и снажна као што су то бизнис елите. У вјечитом сукобу између себе за бољу позицију, већу добит и моћ, оне су формирале на хиљаде интересних организација и лобистичких група. Поједине бизнис елите са истомишљеницима из свијета науке, створили су неке од највећих и најмоћнијих тинктенкова (какав је Друштво „Монт Пелерин“), чији циљ није само добит крупног капитала, већ потпуна измјена свијести грађана који би дали легитимитет дарвинистички успостављеном друштву гдје побеђује најбољи и најспособнији играч на тржишту не марећи пуно за тржишне губитнике: „Њихов план је био следећи, да у року од 30 година промијене јавно мијење које симпатише са социјалном државом и да се инсталира њихова мантра: приватизација, мање пореза за привреду и смањење социјалне државе. Можда вам ово звучи превише једноставно, да је на неком брду у Швицарској пар економа смислило план из којег данас резултира инсталирани неолиберализам, али ствари тако стоје. Наравно да нису могли да изађу у јавност са изјавом: богати да постану још богатији. Њихова филозофија је била: богати да постану богатији јер је то за добробит свих. Са оваквим ставом су се приближили ели-

ти западног друштва. Милијардери су финансирали невладине организације и институте по свијету, данас их имамо преко 500. Финансирани су факултети који економију предају по овом принципу. Куповане су комплетне катедре на универзитетима широм западног свијета” (Vukadinović, 2017).

Политичке партије у већини држава свијета, посебно оне на власти, постале су савезник или су доведене и финансиране као намјештеници испостава Друштва „Монт Пелерин“ о чему говоре бројни новински текстови, видео подкасти и предавања. Истражујући феномен моћи и остваривања контроле неолибералних центара моћи широм планете, компрадорство локалних партија и домаћих елита извели смо одређене закључке: „Нема сумње да су режими реалног социјализма били у кризи. Постојала је криза партиципације и легитимитета, што је дезинтегрисало ове земље и чинило их унутарконфликтним. Паралелно са тим процесима јачале су идеје неолиберализма које су инсистирале на „чистом“ капитализму, индивидуализму и глобализму. Овој су концепцији препрека биле, не само земље реалног социјализма, већ и суверене државе Запада са снажним кејнезијанским политикама. Доласком Регана и Тачерове на власт, неолиберали добијају политичко-доктринарну борбу у Сједињеним Америчким Државама и Великој Британији, двијема политички најснажнијим земљама Запада. Ера неолиберализације свијета могла је да почне. Неолиберални центри моћи жељни ширења политичког утицаја широм свијета, а посебно своје економске моћи, стимулисали су процесе „трећеталасне“ транзиције. У први план су истицане предности политичке и економске либерализације. Пројектована је „свијетла“ будућност земаља у транзицији. За то је требала да се побрине „невидљива рука“ тржишта, та „најправеднија“ логика економског дјеловања, са једне и њој неопходна политичка либерализација, са друге стране. Међутим, сваки „чисти“ облик је утопија. А у случају неолиберално усмјераваних транзиција и зла намјера. Проблем је представљала чињеница да је већина домета социјалне државе идеолошки проглашена непожељном

и заосталом. Постојала је само једна идејна доктрина – либерално-демократска. У свом неолибералном формату, она је проглашена „крајем идеологије“, „крајем историје“, а овдје се усуђујемо рећи да је таква доктринарна искључивост и нетолеранција могла да буде једино пут у „крај свијета“. „Чисти“ идеолошки облици у својој практичној примјени су погрешни. У хетерогеном свијету, са различитим историјским, религијским, географским и политичким искуством инсистирање на једној идејности која привилегује дио богате елите и њима одане политичке олигархије је пут у веће друштвено раслојавање и сукобе, пут у политичку и економску катастрофу“ (Simović, Matić, 2022: 181).

Чак и када се поједине политичке партије усуде да високим опорезивањем и антимонополским законима ограниче моћ економске касте и смање њихов утицај на политичке и друштвене процесе, та се активност окрене против њих и друштва којем требају да донесу добро, па све на крају, мање или више, поприми ноту политичког нихилизма: „Капитал може да одговори на рестриктивне противмере тако што ће једноставно отићи негде другде. Замисао да би сврха политике требало да буде заједничко расуђивање о јавним проблемима унутар моралног оквира који сви делимо, са посвећеношћу основним принципима правде, све више се види као утопијска фантазија. За многе склоне како левици, тако и десници, политка је инхерентно корумпирана и увек служи интересима најмоћнијих. Роберт Рајх у *Снавању капитализма* доказује да повећање неједнакости није никакав ефекат технолошког диктума, већ се у великој мјери ради о стратегији крупног капитала. Јачање тржишне моћи одраз је непоштовања антимонополских закона, које временом постаје све мање одрживо. У међувремену су ослабили облици тржишне контрамоћи од којих корист има велики број радника а не мали број плутократа“ (Stojiljković, 2016: 15-16).

Губљење квалитетног контекстуалног образовања које даје ширину и способност критичког промишљања, ријалитизација медијског садржаја, друштвених проблема и политике, њима по-

сљедична идеолошка слуђеност бирача заробљених у свакодневници сурове тржишне утакмице, демократска дезоријентисаност и гласачка пасивност, довеле су до тога политичке партије и интересне групе олако праве спреге, материјално-контролишућег карактера, без иоле озбиљније контроле од стране суверених грађана. Тиме се *арче* јавна добра, док опште интересе гутају приватни, а манипулација поприма пуноћу римске доктрине задовољавања маса: „крви, хљебом и играма“. Отуд толики политички сукоби, ратови, неизвјесност, глад и нестабилност. Све то у доба када је човјечанство у зениту свог напретка и општег богатства. Одговор зашто је стање такво умногоме лежи у политичкој и економској неједнакости, а она је посљедица спреге политичких елита и крупног капитала.

10. ПОЛИТИЧКЕ ПАРТИЈЕ И ИНТЕРЕСНЕ ГРУПЕ: ПРИМЈЕРИ И ПРАКСА

10.1. Политичке партије и интересне групе у парламентарним монархијама Западног свијета

Теорија о политичким партијама и интересним групама синтеза је постојећег знања о два феномена који примарно обликују савремене политичке процесе. Њихова активност креће се у распону од продубљивања друштвених конфликта до њиховог санирања. Између сукоба и усаглашавања, борбе и компромиса политичке партије и интересне групе главни су протагонисти усмјеравања, доношења, али и критиковања јавних политика. Истовремено, велики дио њихових активности је латентан, сакривен од очију јавности, што оставља простор за тумачења њиховог дјеловања, која олако прелазе из научног у свијет теорија завјера. Међутим, нису у свим државама или групацијама држава, географски, цивилизацијски и геополитички повезаним, политичке партије и интересне групе једнаког ангажмана, значаја, моћи и образаца понашања. Њихову улогу и дјеловање умногоме одређују ниво плуралности друштва, облик државне владавине, карактер политичког система, економска база, политичка култура и утицај иностраних актера на домаће елите и процесе. Алхемија наведених условности у коначном одређује посебност дјеловања политичких партија и интересних група у одређеним

државама или групацијама држава сличних карактеристика. Инспирирани овим тезама одлучили смо да у овом дијелу наше научне студије анализирамо и представимо неколико примјера практичног дјеловања политичких партија и интересних група у појединим државама свијета. Њих смо груписали у три скупине које сматрамо логичним избором уважавајући њихов политичко-системски оквир, однос између њихових институција, центара политичке и друштвене моћи, вето играча, плуралности и значаја интересних група које дјелују унутар њих, а прије свега политичких и културних вриједности које дијеле. Наглашавамо да унутар наведених скупина постоје знатне разлике између појединих држава што може да постане предмет научне полемике, прије свега када је ријеч о политичкој историји, уређењу и култури анализираних држава, то јесте изабраних студија случаја.

Практичне примјере дјеловања политичких партија и интересних група анализирамо кроз три скупине. Прву чине политичке партије и интересне групе у парламентарним монархијама Западног свијета, другу, политичке партије и интересне групе у републикама Западног свијета и трећу, политичке партије и интересне групе у транзицијским земљама савременог свијета.

У овом поглављу истражујемо политичке партије и интересне групе у парламентарним монархијама Западног свијета. Студије случаја које обрађујемо у овом потпоглављу су Уједињено Краљевство Велике Британије и Сјеверне Ирске, Краљевина Шпанија, Краљевина Белгија и Царевина Јапан.

Уједињено Краљевство Велике Британије и Сјеверне Ирске је за представничку демократију, парламентаризам и модерне политичке партије исто што и азбука за српску књижевност. Политички, изборни и партијски систем Уједињеног Краљевства Велике Британије и Сјеверне Ирске својеврсан су буквар основних знања о феноменима који обликују савремени свијет и његове државе.

Претече модерног британског парламента могуће је пронаћи још у 9. вијеку. Ријеч је о Савјету мудрих људи (*Витенагемонт*)

из доба владавине краља Алфреда Великог. Поменути краљ био је владар Весекса једне од седам англосаксонских краљевина (Хептархија) које су владале највећим дијелом британског острва. Савјет мудрих људи губио је временом значај па је само донекле сачуван и трансформисан у вријеме норманског (Вилијамовог) освајања Енглеске током 11. вијека, а послије чувене битке код Хејстингса 1066. године. Дуго је времена трајао развој енглеског, а касније британског парламентаризма. Историчари наводе да се први енглески парламент у модерном значењу конституише половином 13. вијека у вријеме доношење одлука из Оксфорда 1258. године и каснијег засједања у Вестминстерској палати 1265. године. Засједање су организовали побуњени барони с циљем да обезбиједе поштовање Велике повеље слободе (*Magna carta libertatum*) донесене 1215. године. У рату са краљем Хенријем III Плантагенетом барони су успоставили олигархијску владавину која је убрзо угашена. Без обзира на пораз трајна оставштина рата између побуњених барона и Хенрија III био је енглески парламент који ће трајати до 1707. када се придодавањем шкотског парламента образује Парламент Краљевине Велике Британије. Припајањем ирске скупштине 1801. године настаје Парламент Уједињеног Краљевства Велике Британије и Ирске. Отцјепљењем и проглашењем Републике Ирске 1922. године британски посланици мијењају назив своје институције у Парламент Уједињеног Краљевства Велике Британије и Сјеверне Ирске. Наведене информације синтеза су општег знања о парламентарној историји Уједињеног Краљевства Велике Британије и Сјеверне Ирске, те опште мјесто у науци о историји и политичкој теорији.

Овакав пресјек парламентарне традиције нема ниједна модерна држава свијета. Иако се не може занемарити чињеница да су све феудалне државе имале сталешке скупштине, што је уосталом случај и са историјом британског Парламента, он се ипак може посматрати као аутохтона појава и спецификум. Степен одлучности, коју су кроз историју показивале енглеске елите, посебно *прогресивци*, борећи се оружјем у вријеме Симона Монфора или

Оливера Кромвела, за ограничавање краљеве самовоље, ријетка су појава тог времена. Вјерска трансформација у вријеме краља Хенрија VIII Тјудора, два потпуно различита дискурса владања његових кћерки, прво краљице Марије, а потом Елизабете, енглески грађански рат половином 17. вијека, индустријска револуција у 18. вијеку, раст буржоазије и заокруживање либералне мисли, створиле су атмосферу погодну за развој представничке демократије и отвориле потребу за настанком модерних политичких партија.

У почетку су то били *торијевци*, заштитници интереса круне и њима супротстављени *виговци*, заступници либералних идеја и схватања. У исто вријеме јављају се прве интересне групе, попут оних за борбу против трговине робовима, спречавање њихове де-хуманизације и експлоатације. Касније су политичко-друштвену сцену Уједињеног Краљевства усложиле појаве група за притисак попут радничких синдиката и покрета за права жена.

По много чему лидер, узор, али и предмет спорења Уједињено Краљевство Велике Британије и Сјеверне Ирске заслужује посебну анализу. Једну од бољих оцјена ове таласократске монархије, као увертире у расправу о политичким партијама и интересним групама, даје Вучина Васовић: „Најчешће схватан и третиран као парадигматичан модел парламентарне демократије, британски политички систем је имао интересантну и богату институционалну историју. Вероватно ни у једном другом друштву није, на тако драстичан начин и верно, као у Великој Британији, развој политичких институција пратио и изражавао промене и развој базичних друштвених посебно производних и својинских односа. Стога би се могло рећи да је историја британских институција великим делом историја социјалних и класних борби. У том развоју јасно су се искристалисале четири битне институционалне полуге политичке власти и система: круна, Парламент, Влада и партије. Данас овај редослед субјеката у хијерархији и структури моћи треба отчитати у обрнутом смислу“ (Vasović, 2008a: 308).

Здравко Злокапа исписује тумачење британског политичког и партијског система с фокусом на генезу њиховог настанка као „специфика“; често копираног широм демократија у настајању: „Политички систем Уједињеног Краљевства резултат је вишестолећног развоја током којег су се његове институције дубоко и битно мијењале. Чини се да је основна карактеристика овог развоја у томе што су се политичке институције логично саображавале социјалним, економским, културним и другим промјенама до којих је током вијекова долазило у енглеском друштву. Ова њихова прилагодљивост није била посљедица неке унапријед утврђене стратегије политичког развоја; прије би се могло рећи да је било управо обрнуто – политичке адаптације су у Уједињеном Краљевству углавном наступале природно и спонтано као разултанта врло сложеног односа снага и међусобног дјеловања врло различитих фактора чију је тежину чак и сада, после неколико стољећа, врло тешко оцијенити. Али је несумњиво да је значајну улогу при томе имала склоност Енглеза да се и у политици придржавају онога што они зову „здрavo расуђивање“ (*common sense*) и да им је током историје науку ишла сретна околност што су у преломним тренуцима на одлучујућим мјестима у држави имали људе способне да разумију потребе времена и адекватно на њих одговоре“ (Zloکار, 2000 16-17).

Здрavo расуђивање, прагматизам, спремност на преговарање и стално усавршавање образац су размишљања и дјеловања највећег дијела британске политичке елите. У вијековима демократских избора и промјена бирачи британског простора изградили су довољно политичке писмености и партиципативне политичке културе да могу одржавати завидан ниво политичке стабилности и функционалности, а посебно демократског амбијента. У таквој друштвено-политичкој логици британски двопартизам постао је узоран модел партијског система, посебно парламентарних монархија широм демократског свијета.

Лесли Липсон потврђује ову тезу истичући сљедеће: „Британија се с правом може назвати класичним домом двопартијског

система власти. Ова тврдња је оправдана због неких карактеристика по којима је тај систем, у облику у којем се примењује у Великој Британији, посебан. Најважнија међу њима је његово дуго трајање. Иако постоје различита мишљења међу историчарима о времену и околностима његовог настанка, тешко је порећи да је двопартијска власт у Великој Британији успостављена рано, да траје дуго и да је данас вјероватно чвршће укоријењена него у било којој савременој држави. Политичка сложеност у Великој Британији, која је поједностављена борбом за власт између два главна претендента, опстала је у упркос низу промјена које би сигурно срушиле, многе друге, мање ефикасне системе. Британска држава преживјела је еволуцију од олигархијске владавине аристократа до демократске власти народа; пренос власти са монарха на парламент, а затим и са парламента на кабинет; све то уз појаву крупне индустрије с њеним друштвеним посљедицама; прелаз у економској политици с меркантилизма на лесефер, на крају и државно планирање; затим ширење, а касније и пад међународне моћи Велике Британије“ (Lipson, 2013).

По много чему су британски обрасци политичког понашања, уз све унутрашње агоне и искушења, ендемски и као такви живили, опстајући и у међународном контексту моћни. Таласократска моћ ове острвске империје не би била лако остварива, пренасељена и социјално конфликтна држава, релативно подмирена да не постоје моћне политичке партије које захваљујући већинском изборном систему одржавају „партијску шему лијево-десно“ и правећи неопходне политике балансирања у циљу опстанка државе и њеног поретка.

Вучина Васовић наводи да политичке партије у Уједињеном Краљевству Велике Британије и Сјеверне Ирске, због чињенице да их право не помиње, представљају екстраправни и екстраустановни фактор: „Но, иако у неку руку екстраустановни фактор, партије представљају прво поглавље или најзначајнију полуту и стуб политичког система и живота. Као и у другим западним плуралистичким демократијама, партије у Уједињеном Краљевству имају

вишеструке функције. Мада на изборе излази и по 157 партија и група различитих имена и аспирација („Здрав разум против политичких партија“, „Партија љубитеља роштиља“, „Партија пензионера“ итд.), какав је случај био 1997, редовно и просечно на изборима учествује око 25 политичких партија. Уједињено Краљевство има типичан двопартијски систем. То, како смо видели, не значи да нема и других партија већ првенствено изражава чињеницу да постоје две главне и највеће партије, Лабуристичка и Конзервативна, које међусобно деле највећи део бирачке популације и парламентарних места. Око 75-85% бирачких гласова и више од 90% парламентарних места припадали су донедавно овим политичким партијама. Између 1950. и 1970. ове две странке освајале су најмање 87,5% гласова и 98% парламентарних места у свих седам избора тог периода“ (Vasović, 2008a: 373-374).

Историјски посматрано британска партијска сцена је цијелу своју историју имала двопартизам. У почетку су, током 18. вијека, партијски супротстављени били *Торијевци* и *Виговци*, половином 19. вијека њихови настављачи очитују се у партијској борби између *Конзервативне* и *Либералне партије*, да би почетком 20., а наставило се и у 21. вијеку, као посљедица ширења бирачког права и заоштравања класне борбе, партијски дуалитет успоставили *Конзервативна* и *Лабуристичка странка*. Овакво стање је умногосте посљедица изборног система релативне већине, који ствара натпретстављеност, укоријењености партија, институционализованог партијског система, али и политичке културе британског друштва склоног јасним политичким побједницима и губитницима, давању могућности да се ефективно влада али исто тако и олаком одузимању исте, уколико се власт покаже неодговорном.

Међу двије најуспјешније британске странке модерног доба спадају Конзервативна и Лабуристичка партија: „Конзервативна партија води поријекло из земљопосједничких кругова и високог племства који су још током средњег вијека давали подршку краљу и који су се називали торијевцима (овај стари назив и данас се употребљава као синонимно име партије). Дизраели

(*Benjamin Disraeli, 1804-1881.*), један од лидера ове партије у прошлом вијеку и један од највећих политичара уопште, описао је циљеве ове партије као „очување наших институција, одржање наше империје и побољшање услова живота народа“. У овој је партији утицај велепосједничке аристократије био доминантан још у XIII вијеку, иако је овај друштвени staleж већ био почео да се укључује у токове модернизације и своја имања претвара у модерне фарме. С јачањем трговачких и индустријских кругова током XIX вијека утицај земљишног племства у читавом друштву постаје слабији, а и Конзервативна партија стиче сљедбенике и у горњим слојевима средње класе, и то до данас остаје њен главни социјални ослонац. Ова партија показује изразиту способност да се прилагоди свим промјенама у социјалној структури бирачког тијела која се мијењала како је проширивано право гласа и како су у политички систем увођене нове друштвене групе“ (Zloکار, 2000: 59)

Конзервативна партија за коју Вучина Васовић тврди да јој је тешко одредити тачно вријеме настанка, јер јој једни приписују континуитет *торијеваца* из 18. вијека, други формативне основе из 1830. године када се група у Парламенту, по вођством Пила, самопрозива *конзервативном*, трећи опет 1867. годину и владавину Бенцамина Дизрајелија, а четврти 1870. када се формира Централна канцеларија, велика је и добро организована партија: „Конзервативна партија је чврсто организована и у својој идеологији наглашава посебно вредности лојалности, хијерархије и јаког вођства. И у њој је још од поодавно важило правило да је партија без организације као јахач без коња. Но, иако прилично чврста организација, Конзервативна партија је имала нешто већи степен децентрализације од Лабуристичке партије. Три су основна организациона елемента партије: парламентарна фракција односно Комитет 1922, партијско национално руководство и основна (локална) партијска организација смештена у изборној јединици и прилагођена највећим делом изборним потребама. Парламентарну фракцију, односно Комитет 1922 чине конзерва-

тивни посланици. Њен циљ је да допринесе бољем оријентисању и сналажењу конзервативних посланика у парламентарним дебатама и њиховом понашању у складу с партијском политиком. Иако није инстанца на којој се формулише партијска политика, парламентарна група је место где се она обелодањује и у том смислу имају право они аутори који је сматрају неком врстом „звучне шкољке“ (*sounding board*) Конзервативне партије. Комитет 1922 има свој извршни комитет и административни апарат“ (Vasović, 2008a: 380-381).

Поред *Комитета 1922* структуру Конзервативне партије чине партијска *Конференција*, затим *Национална унија конзервативних асоцијација*, док партијски врх чине *Национални савјет*, који бира *Извршни комитет*, а он даље дефинише уже тијело под називом *Одбор за опште намјене* (General Purpose Committee), затим *Централна служба* (Central Office) и *партијски лидер* биран од стране *посланичког партијског састава* (Vasović, 2008a: 381-382).

Лабуристичка партија друга је по историјској снази и значају у британском партијском систему. Основана је 1900. године под називом Представнички комитет рада, да би садашње име усвојила 1906. године. Први лидер странке, а касније и први лабуристички премијер Уједињеног Краљевства био је Рамзи Мекдоналд.

Настанак британске Лабуристичке партије био је трновит пут радничке класе и социјалистички оријентисане интелигенције за укљученост британске левеце у двопартијску сцену Уједињеног Краљевства Велике Британије и Ирске, тада парцелисану између двије елитистичке групе – конзервативаца и либерала: „Лабуристичка партија Велике Британије рођена је на пријелазу у 20. стољеће као резултат фрустрације људи из радничке класе због њихове немогућности да кандидирају парламентарне кандидате преко Либералне партије, која је у то вријеме била доминантна странка социјалних реформи у Британији. Године 1900. Конгрес синдиката (национална федерација британских синдиката) сарађивао је са Независном лабуристичком странком (основаном на конференцији одржаној 13. и 14. јануара 1893.) како би успо-

ставио Одбор за представништво рада, који је 1906. добио име Лабуристичка партија. Организација је до 1914. године напредовала углавном кроз неформални споразум са либералима да се не кандидирају једни против других кад год је то могуће. После Првог свјетског рата партија је направила велике искорак, захваљујући низу фактора: прво, Либерална партија се распала у низу фракцијских сукоба; друго, Закон о репрезентацији народа из 1918. проширио је изборно право на све мушкарце од 21 године или више и на жене од 30 или више година; и треће, 1918. лабуристи су се реконституирали као формално социјалистичка партија са демократским уставом и националном структуром. Нови програм странке, „Рад и нови друштвени поредак“, који су израдили лидери Фабијанског друштва Sidney и Beatrice Webb, обавезао је лабуристе на тежњу за пуном запосленošћу уз минималну плаћу и максималну радну седмицу, демократску контролу и јавно власништво над индустријом, прогресивно опорезивање, те ширење образовних и социјалних услуга. До 1922. лабуристи су истиснули Либералну странку као званичну опозицију владајућој Конзервативној странци“ (R.I., 2024).

Иако су постали глас радничке класе и прогресивне социјално сензибилне интелигенције године опстанка и дјеловања унутар двопартијског система Уједињеног Краљевства, специфична политичка култура њених грађана и геополитичке промјене усмјериле су Лабуристе у озбиљне идеолошко-програмске промјене, које сажето описује Здравко Злокапа: „Под притиском изборно-прагматичних потреба партијски лидери су постепено из програма ишчили све због чега је опозиција могла да их оптужи за радикални реформизам, апсолутно стран британском политичком тијелу и британском начину размишљања. Унаточ томе, лабуристи су дуго са собом вукли неке идеје које су одбијале гласаче из грађанске класе (на примјер, тек је Тони Блер, када је постао лидер 1994. год., из партијског статута избацио контроверзну клаузулу IV која је имплицирала да ће се партије

залагати за принцип колективног власништва у индустрији)“ (Zloکار, 2000: 62-63).

Управо је ова дистанца од социјалистичких идеја, као посљедица униполарног свијета деведесетих година двадесетог вијека и неолибералне хегемоније, умногоме отјерала дио бирачке базе радника и социјалистички оријентисане интелигенције, који су почели да трагају за другим партијама покушавајући да компензују некадашњу Лабуристичку партију. Тек је економском кризом, безбједоносним и геополитичким промашајима Конзервативне партије, Лабуристичка странка поново преузела власт и доминацију, што је умногоме пратило повратак једном дијелу социјално сензибилних идеја и политика.

Лабуристичка партија је централизована организација масовног типа. Њена љевичарска идеологија одговара већем степену ригидности и дисциплине унутар партије, те јаснијој хијерархији односа. Вучина Васовић пише да „Лабуристичка партија има три организациона дела: парламентарну фракцију, национално вођство и локалну партијску организацију“ (Vasović, 2008a: 392). Лабуристичку партију примарно финансирају синдикати. Вучина Васовић тврди да чланарина коју плаћају чланови синдиката чини 80% годишњих прихода Лабуристичке партије (Vasović, 2008a: 393). Тиме је ова партија уско везана за радничке синдикате и социјалистичке идеје, те је свако одустајање од њих, као из времена лидерства Тонија Блера, извлачење фундаменталних темеља Лабуристичке странке на којем се она одржава од свог настанка до данас.

Поред Конзервативне и Лабуристичке партије које неријетко освајају по 80% гласова, постоји низ мањих партија, често регионалног карактера. Оне добијају по неколико мјеста у Парламенту, али недовољно да угрозе британски двопартизам који траје скоро три вијека. Међу најважније, тзв. мале британске партије спадају Либерални демократи, Шкотска национална странка, Шин Фејн, Партијска алијанса Сјеверне Ирске и сл. (Vasović, 2008a: 395-397; Zloکار, 2000: 63-64). Занимљива је појава нових пар-

тија популистичког карактера, изразито суверенистичког курса, антимигрантског става и евроскептицизма какава је Reform UK, која је на локалним изборима 2025. године, у бројним изборним јединицама, добила више гласова него традиционални двојац – конзервативци и лабуристи (Izbori u Britaniji: Reform UK ruši bastione Laburista i konzervativaca, 2025). Но, то још увијек није довољно снажан аргумент да би се могло говорити о радикалној трансформацији британског двопартизма као једног од најстабилнијих и најинституционализованијих страначких система у свијету. Међутим, демографске промјене, културно-идентитетски неспоразуми, пад економске активности и капацитета социјалне државе, јављање екстремних идеја и скупина представља дугорочан изазов за британски двопартизам грађен вијековима као узоран и стабилан модел партијско-политичког дјеловања и вођења јавних послова.

Велики утицај у политичком животу Велике Британије имају интересне групе. Поједини теоретичари тврде да се поље политике умногоме из странака преселило у уске интересне скупине гдје се одлучује о најважнијим политичким одлукама, а парламенти дођу као нека врста проточног бојлера за њихову легалну формализацију. О вези између политичких партија и интересних група у Уједињеном Краљевству, Вучина Васовић, пише: „Многе групе за притисак фаворизују или помажу поједине партије у текућим политичким надметањима или у изборним кампањама. Активност ових група усмерена је према центрима одлучивања посебно на Парламент, Владу, државну администрацију и партије. У новије време ове се групе све више оријентишу према Влади што је и доста поуздан показатељ за место стварног лоцирања власти“ (Vasović, 2008a: 398).

Пренаглашеност описа партијског система и интересних група Уједињеног Краљевства Велике Британије и Сјеверне Ирске има своје методолошко и садржајно утемељење. Британски партијски систем је ендемска врста, узор и модел бројним другим страначким системима широм свијета. Слично је са британским

интересним групама и покретима. За потребе ове научне студије анализираћемо и друге парламентарне монархије, од којих је прва Краљевина Шпанија.

Шпански народ у себи носи стотине различитих скупина које су Пиринејско полуострво видјеле као свој дом. А како и не би. Шпанска земља једно је од најљепших мјеста на свијету. Као такво привлачило је бројне народе, али и њихове државе и војске. Историја Краљевине Шпаније су талози облика владавине, политичких система и режима који су се мијењали кроз неријетке револуције, историјска посрнућа и политичко-економска васкрснућа. Терминологија коју користимо можда је непримјерена научном раду али је тачна. Ријетко је који простор кроз историју, као шпански имао толике политичке и друштвене амплитуде. Од велике колонијалне силе, земље богатства и раскоша, постали су у датом тренутку историје европска сиротиња опустјела грађанским ратом тридесетих година двадесетог вијека и вишедеценијском диктатуром генерала Франциска Франка. С друге стране транзицијским процесима, од половине седамдесетих година двадесетог вијека Краљевина Шпанија вратила се у ред земаља узорне демократије и економског просперитета. Од земље с најсуровијом инквизицијом у средњем вијеку довели су се у позицију једне од најтолерантнијих и најмање ксенофобних држава свијета. Шпански простор обогатили су Феничани, Грци, Римљани, Арапи... и њихов је печат уткан у савремену шпанску државу, једну од репрезентативнијих парламентарних монархија данашњице.

Вучина Васовић пише да је Краљевина Шпанија, према њеном Уставу, „социјална, демократска и правна држава, која као највеће вредности свог правног уређења проглашава слободу, правду, једнакост и политички плурализам. Национална сувереност почива на шпанском народу, из које произилазе све државне власти“ (Vasović, 2008b: 398).

Краљевина Шпанија организована је као регионална држава са великом аутономијом за њене провинције: „Шпанија је подељена

на 17 аутономних заједница, 50 провинција и преко осам хиљада општина. Аутономне заједнице, односно региони, у Шпанији су: Каталонија, Баскија, Галиција, Андалузија, Кантабрија, Астурија, Навара, Арагон, Мадрид, Кастиља-Леон, Кастиља ла Манча, Мурсија, Валенсија, Екстремадура, Риоха, Канарска острва и Балеарска острва“ (Петровић, 2018: 59-60). Међу набројаним аутономним регионима истичу се Каталонија и Баскија, етнички различите од остатка Шпаније и склоне сепаратизму. Овако политички организована и историјски комплексна Краљевина Шпанија има специфичан партијски систем, али и модел дјеловања интересних група.

Партијски систем Краљевине Шпаније осцилира између класичне шеме сукоба лијево-десно с једне и регионалних партија с друге стране. Један од бољих описа и оцјена партијског система даје Вучина Васовић наводећи сљедеће: „После плуралистичке демократске револуције или тачније од 1977. до 1982. владајућа партија је била Унија демократског центра, а од 1981. до 1996. то је Социјалистичка партија, која је те године замијењена са Народном партијом, да би 2004. године поново на власт дошли социјалисти. Другим речима, леви и умеренији део политичког спектра држи Социјалистичка партија (PSOE). Десна умерена страна политичког спектра је подељена између велике конзервативне партије која покрива готово целу земљу, Народне партије (Partido Popular PP) и две десне партије које су традиционално биле демократске и имају упоришта у одређеним етничким заједницама: Баскијска националистичка партија (Basque Nationalist Party - PNV) у Баскији и Каталонска националистичка конвергенција и Унио коалиција у Каталонији. Бројни историјски разлози спречили су ближу сарадњу или евентуално уједињавање ове три десне партије. Ове партијске формације покривају, чини се највећи и средишњи део политичког спектра при чему под средишњим ваља разумети умереније делове политичког спектра који се налазе лево и десно од центра. На крајевима политичког спектра налазе се радикална и екстремна левица и десница. У ствари, лево

од Социјалистичке партије налази се по много чему својеврсна коалиција Комунистичке партије, која се још увек држи своје традиционалне идеологије, и делова нове левице која гласа за коалицију *Izquierda Unida*, у којој доминирају комунисти. Ова коалиција подржава пацифистичке, феминистичке и еколошке принципе, и антисистемски је оријентисана. Интересантно је да је веза комуниста и покрета зелених у Шпанији нешто јача него у другим западним европским земљама. Што се тиче крајње деснице, она углавном постоји и делује ван парламента и стоји под сенком блиске повезаности са непопуларним диктатором Франком“ (Vasović, 2008b: 72).

Идеолошки и регионално подијељено шпанско друштво има константу у двије велике партије – народњачкој и социјалистичкој, те у регионалним странкама Каталоније и Баскије. Међутим, овако сложено друштво неријетко изњедри по неког новог актера каква је новољевичарска партија *ПОДЕМОС* (Podemos). Она је дио спектра модерних партија насталих из антиестаблишментских кругова који су грађанском непослушношћу и протестима показали спремност на борбу против постојећег партијског система и њиховог картелског модела понашања. На десној страни политичког спектра је *ВОКС* (VOX), ултрадесничарска, централистичка и евроскептична странка. Овакве појаве показују да је шпанско друштво у поређењу са британским партијски и политички нестабилније и далеко ризичније.

Разлика у односу на британски политички модел понашања је и у дјеловању интересних група. И док оне у Уједињеном Краљевству Велике Британије и Сјеверне Ирске имају велики утицај на политичке процесе, у Краљевини Шпанији је то далеко слабије, прије свега због „континуираног примата државе над цивилним друштвом која не допушта шири размах многих интересних група“, како примјећује Вучина Васовић (Vasović, 2008b: 85). Међутим, није ријеткост да политичке партије у шпанском парламенту консултују одређене интересне групе око питања битних за њихово бирачко тијело. Тако, рецимо десно оријентисане пар-

тије консултују и углавном уваже ставове удружења која промовишу традиционалне породичне вриједности, док љевичарске партије исто чине консултујући се неријетко са прогресивним и либералним организацијама, попут оних које заговарају права ЛГБТ популације и трансродних особа, око њима битних тема (Chaqués-Bonafont, Muñoz Márquez, 2016: 15).

Сљедећа европска парламентарна монархија коју анализирамо је Краљевина Белгија. Она је плурална, консocijацијски обликована и федерално уређена држава. Ослањајући се на истраживања Вучине Васовића (Vasović, 2008b), извели смо у ранијим радовима синтезу њене плуралне историје и демократског развоја: „Историјски посматрано, простор Белгије су још од античког доба насељавала келтска племена. Посебно се истицала скупина под називом Белгији. Римљани овај простор окупирају педесетих година прије наше ере романизујући становништво. Послије распада Римског царства Белгија постаје дио Франачке државе, да би послје њене дисолуције постала дио њемачке државе мијењајући име у Фландрија. У 15. вијеку Белгија се уједињује у феудалну монархију под влашћу династије Бурбона, да би временом постала дио њемачког царства, а потом и шпанске, а касније и француске доминације. Послије Бечког конгреса 1814. године белгијски простор се интегрише са Холандијом у јединствену Краљевину Низоземску. Нарасла франкофонска елита Белгијанаца се институционално одупире Краљевини Низоземској тридесетих година 19. вијека и формира, уз подршку Француске, властиту државу, Краљевину Белгију. Ова држава добија међународно признање 1831. године кад доноси и свој први устав. Први белгијски Устав био је либералан и дефинисао је Белгију као уставну монархију са централизованом организацијом која је подразумијевала снажан државни ниво власти, слабе провинције и локалне заједнице. Временом је, а посебно од половине 20. вијека, нарасла фламанска популација, њене политичке партије, друштва, економска стабилност и моћ, те су и захтјеви за државном институционалном прекомпозицијом из

овог белгијског друштвеног сегмента били чешћи и релевантнији. Валонска елита је такође увидјела потребу за остваривањем децентрализоване државе како би се институционално одупрла нарастајућем фламанском утицају. Серијом уставних промјена од половине 20. вијека белгијска држава је де факто постала сложена федерација“ (Симовић, 2014б: 259).

Процес преласка белгијске државе из унитарне у федералну пратила је фрагментација политичких партија по основу фламанско-валонске линије расцјепа. У том контексту Френсис Рошер, Кристијан Роуланд и Андре Лекурс истичу: „Политичке партије и институције одиграле су кључну улогу у структурирању односа између фламанске и француске заједнице у Белгији. Захтјеви фламанског покрета и франкофонске реакције институционализоване су у партијском систему кроз појаву националистичких и регионалистичких партија, а касније дијељењем традиционалних партија на језичке линије“ (Rocher, Roulland, Lecours, 2001: 177).

Процес подјеле старих партија демохришћана, либерала и социјалиста на фламанске и валонске самосталне партијске организације назива се процес „разведених партијских бракова“. Уз појаву Vlaams блока структурирана је модерна партијска сцена у Краљевини Белигији која обликује њене сложене политичке односе: „Током шездестих година двадесетог века ничу етнорегионалне партије у свим регионима. Све већи лингвистички и регионални расцепи доводе до подела унутар хришћанских демократа, либерала и социјалиста на две организационо и програмски различите формације. Тиме се повећава број и различитост партија. Замршена фрагментација показује мноштво расцепа и политичких димензија; лево-десно; клерикално-антиклерикално; регионално-лингвистичко; материјалистичко-постматеријалистичко; системско-антисистемско; постматеријалистичко-контрареволюционарно“ (Vasović, 2008b: 223). Такозваним процесом „развода партијских бракова“ у Краљевини Белгији дошло је до „својеврсне федерализације партијског система, што је отвори-

ло пут ка политичко-системској федерализацији државе“ (Симовић, 2017: 122).

Најважније партије у Краљевини Белгији су: *Vorruit* (фламманска), *Партија социјалиста* (франкофонска), *Open VLD* (фламманска), *Mouvement Réformateur – MR* (франкофонска), *Groen* (фламманска), *Ecolo* (франкофонска), *Agalev* (фламманска), *Демокришићани и Фламманци* (фламманска), *Les Engagés* (франкофонска), Нова фламанска алијанса (фламманска), *Vlaams Belang* (фламманска), *Независни демократски федералисти* (франкофонска), *Радничка партија Белгије* (једнако се односи према фламанском и франкофонском простору) (Vasović, 2008b: 223-238; Chini, Taylor, 2023). Традиционално је валонски простор склонији гласању за лијево, а фламански десно оријентисане партије. Захваљујући консоцијацијском моделу демократије и федералном уређењу државе фламанске и валонске партије су упућене на прављење „велике коалиције“ у државном парламенту и одржавање својеврсног система „кочнице и равнотеже“ између фламанских, валонских и заједничких белгијских интереса. Преговарачки процес између политичких партија у Белгији, који умногоме иде у правцу поларизованог плурализма, није лак и често се дешава да се после избора скупштинска већина у државном парламенту и састав Владе састављају и по неколико мјесеци.

У Краљевини Белгији постоји велики број обичајних интересних група које оснивају и одржавају фламанска, франкофонска и њемачка заједница, затим асоцијативне групе попут радничких синдиката, феминистичких група, удружења за људска права, еколошких покрета и сличних. Такође, су присутне снажне економске и друге лоби групе. Посебно је значајна чињеница да је Брисел центар бројних лобистичких група која дјелују на нивоу Европске уније. У овом граду у којем су смјештене неке од најважнијих институција Европске уније одвија се интензиван процес лобирања што усложњава белгијске политичке и друштвене процесе. Краљевина Белгија је по много чему европски спецификум, а у извјесној мјери експеримент и модел како се плурална

друштва и државе могу понашати и уредити. Стога је њена анализа оправдана и корисан примјер у овој научној студији.

Царевина Јапан је азијска иначица парламентарним монархијама Европе. Међутим није ријеч о трансплантираном моделу који има идентичне обрасце политичких институција, културе и односа као европске парламентарне монархије. Управо је аутохтоност јапанске парламентарне логике изнедрио другачије резултате од европских варијација. Не само да су Царевина Јапан и Јапанци специфични у односу на европске монархије, државе и народе, они се осјећају посебним и одвојеним од Азије за коју су географски везани. На овој тези инсистира између осталих и Тимоти Хол који каже: „Тај острвски народ, иако делује блиско азијском континенту, заправо је потпуно одвојен од осталих народа и култура источне Азије. Јапан чини низ острва укупне површине од око 380.000 км², становништво је збијено на четири главна острва. То су Хокаидо, највеће острво Хоншу и два мања острва, Кјушу и Шикоку. Тло је врло брдовито и свега око петине тла је погодно за пољопривреду. Но, оно што делује као недостатак заправо је ујединило јапански народ. Јапанци верују да су њихови идентитет и судбина потпуно издвојени од остатка Азије“ (Hol, 2017: 133).

Самобитност и самодовољност карактеристика су јапанског друштва дуго изолованог од остатка свијета. Иако су кроз историју Јапанци имали динамичне односе са сусједним државама, посебно велике сукобе с Кином, дуго су одбијали да се отворе остатку азијских народа, а посебно европским трговцима, државама и идејама. Изолационистичка логика била је геополитичко обиљежје феудалног Јапана којим су управљали *шогуни*, војни носиоци власти и стварни владари Јапана иако су их формално постављали цареви. Затвореност јапанског друштва, које је изградило невјероватну радну етику и способност израде квалитетних производа, те завидан културни живот с великим поштовањем према женама и умјетности, није могло да се изолије од свијета који се глобализује још од 19. вијека. Под притиском

морнаричких снага Сједињених Америчких Држава Јапанци се Споразумом из Канагве 1854. године отварају према западним силама. Јапанско друштво се подијелило на поборнике и противнике отварања Јапана свијету. Грађански сукоби и рат изњедрили су *модернисте* или *реформаторе* побједницима. Све то уз велику помоћ и улагања Сједињених Америчких Држава којима је побједа модерниста значила повољне трговачке и друге пословне уговоре. Јапанска држава се трансформисала у централизовану монархију која је умногоме попримила западњачке институције, обриси западних стандарда политичког дјеловања и обрасце културног понашања (Меиџи рестаурација). У међувремену се царски Јапан индустријализовао и постао једна од најразвијених држава Азије. Успостављена је парламентарна монархија, што је омогућило развој партијског живота. Међутим, јапанским друштвом су, у периоду после Првог свјетског рата, овладале милитантне и ултранационалистичке групе. Оне су суспендовале демократске институције и кренуле су у освајање пацифичког простора и дијелова азијског континента. Као савезници нацистичке Њемачке и фашистичке Италије, нападом на Перл Харбур увеле су Сједињене Америчке Државе у Други свјетски рат. Посебно су бруталне биле јапанске војне формације у Кини и другим окупираним дијеловима Азије гдје су починиле најмонструозније злочине. Америчка авијација је на крају бацила атомске бомбе на Хирошиму и Нагасаки гдје је страдало на десетине хиљада становника. Резултат је била капитулација царског Јапана. Наведени пресјек најважнијих догађаја из историје Царевине Јапан опште је мјесто у науци о политици и историји, те због тога овој теми не дајемо већи простор и значај.

Јапанска капитулација отворила је ново поглавље у историји ове специфичне монархије: „После Другог светског рата, Јапан се уз помоћ Сједињених Држава врло брзо модернизовао. До шездесетих година прошлог века постао је регионална, а до осамдесетих светска привредна сила, с трећом најпродуктивнијом економијом света и једним од највећих прихода по глави становника. За овај

запањујући опоравак из пепела донекле је заслужна и чињеница да су Сједињене Државе сматрале Јапан ослоном своје политике у Азији током Хладног рата и да су уложиле много времена и новца да од Јапана створе демократску капиталистичку државу. По угледу на британску уставну монархију, Јапан је увео парламентарну демократију, а цар је задржао само симболичку улогу у власти“ (Hol, 2017: 355).

Међутим, за разлику од двопартизма у Уједињеном Краљевству Велике Британије и Сјеверне Ирске у царском Јапану развио се систем са преобладавајућом странком, у којем доминира Либерално-демократска партија: „До одласка с власти 1993, Либерално-демократска партија владала је непрекидно тридесет осам година, при чему није успела да освоји апсолутну већину у Представничком дому (Доњи дом јапанске Дијете) само 1976, 1979 и 1983. Доминацији ЛДП допринело је јапанско „привредно чудо“. Такође, био је то показатељ снажне привлачности партијских неоконфучијанских начела дужности и обавезе још увек традиционалном јапанском селу, као и чврстих веза које је партија успоставила са привредном елитом. Иако је ЛДП и даље највећа јапанска партија, приликом образовања влада све више зависи од других партија“ (Hejvud, 2004: 490).

Дугогодишња доминација Либерално-демократске партије Јапана створила је у њој бројне подјеле и фракције. Због тога не чуди оцјена Џералда Кетриса према којој је Либерално-демократска партија Јапана „више коалиција фракција него монолитна партија, а њена дуготрајна доминација ослоњена је на симбиозу са бирократијом, бизнисом и руралним електоратом“ (Curtis, 2013: 117).

Поред доминантне Либерално-демократске партије, која премрежава јапанско друштво клијентистичким односима градећи велику моћ, уз увијек снажне унутрашње фракције и сукобе, постоји неколико странака које имају одређен политички значај и подршку јапанских бирача. То су: лијевоцентрична *Уставно-демократска партија Јапана* (Constitutional Democratic

Party of Japan), радикалнoдесна партија под називом *Kibō*, затим десноцентрична партија *Kōmeitō*, радикалнолијева *Јапанска комунистичка партија* (Japanese Communist Party), десничарска странка *Ishin* и лијевоцентрична *Социјалдемократска партија* (Social Democratic Party) (PolitPro, 2025).

Интересне групе у Јапану уско су повезане са бирократским апаратом, што је стара појава и сеже до почетка 20. вијека. У постратној историји Јапана посебно се истицала веза највећег дијела интересних група, без обзира да ли је ријеч о обичајним или асоцијативним, с владајућом Либерално-демократском партијом. Иако је та веза имала фазе јаче и слабије сарадње, успона и падова, интересне групе у Јапану су током цијеле историје одржавања модерних избора играле велику улогу у процесу обликовања бирачких преференција, мобилизацији и усмјеравању гласова бирача, о чему пише Патриција Меклахлн: „Због историјских веза с бирократским апаратом, многе интересне групе развиле су **хијерархијски организоване националне структуре** које су им омогућиле да обављају активност прикупљања гласова – функцију коју политичке партије нису могле саме ефикасно да спроводе. Иако су **изборне реформе и демографска кретања** ослабили њихов изборни утицај, блискост између интересних група и политичких партија игра и даље значајну улогу у јапанским изборима, чак и у условима постојања двопартијске конкуренције“ (MacLachlan, 2014: 429).

Специфичност јапанске културе изградила је посебан систем партијских односа и интересних група у Јапану. Без обзира на западњачке утицаје, у извјесној мјери трансплантиран демократски, политичко-правни систем, Јапан није постао Уједињено Краљевство Велике Британије и Сјеверне Ирске Истока или неке друге европске парламентарне иначице. Иако га теоретичари с разлогом сврставају у западне полиархије Јапан је, како се његови становници неријетко самоодређују, свијет за себе.

Анализиране политичке партије и интересне групе Уједињеног Краљевства Велике Британије и Сјеверне Ирске, Краљевине

Шпаније, Краљевине Белгије и Царевине Јапан, модели су дјеловања политичких партија и интересних група унутар парламентарних монархија. Оне чине мањи број савремених демократских држава. У наредном поглављу фокус стављамо на политичке партије и интересне групе у републикама Западног свијета, доминантнијем дијелу западних полиархија.

10.2. Политичке партије и интересне групе у републикама Западног свијета

Године 1981. група Азра издала је албум „Сунчана страна улице“. Чувена пјесма под називом „Пит... и то је Америка“ у неколико првих стихова каже: „Вријеме очаја, вријеме наде, једни руше, а други граде, пролазе ратови, падају владе, Питове руке више нису младе...“ (lyrics.ztok.org, 2025). Иако пјесма, како је тумачи Драган Марковина, говори „о Питу, човјеку који је морао отићи из завичаја да би крвавим радом зарадио за пристојан живот и на концу се постхумно вратио у домовину“ (Markovina, 2021), не можемо да се отмемо утиску стиха који истовремено наглашава очај и наду, рушење и градњу, ратове који долазе и пролазе, али прије свега чињеницу да падају владе! Управо је то суштина и реализација „идеје о републици“, „представничкој влади и демократији“, да се у збиру доброг и лошег којег нуди одређена република, власт, ако не ваља – мијења. Увијек демократски и на изборима, како прописују *демократофили* у хиљадама научних радова, уџбеника и практикума.

Објективно изучавање америчких партија учи нас да је ријеч о изразито елитистичким странкама, својеврсним олигархијама уско повезаним с крупним капиталом у чувеној „тројној спрези елите моћи америчког друштва – коју чине политика, бизнис и војска“, како их описује Рајт Милс (Kecmanović, 2009: 216-217). Међутим, занос Сједињеним Америчким Државама, који и поред „Пита који крвавим радом зарађује свој *амерички сан* и на

крају се враћа у хладном ковчегу у завичај“ провејава у чувеној пјесми групе Азра. Многи се љубитељи ове пјесме, наведене групе и њеног култног статуса, не слажу с њеном прикривеном аме-рофилијом и подсвјесном чежњом за самоостварењем у „земљом шанси и слободе“. Штавише, истиче се њен критички однос према америчком капитализму и дехуманизујућој експлоатацији човјека. То је у највећој мјери тачно и одлика је савремене економске стварности великог броја Американаца. Исто тако, једна од америчких карактеристика је и њихова вјера у Устав, демократију, изборе и у коначном праву да се грађанском непослушношћу, чак и оружјем, брани идеја о одговорној влади која мора да ради у интересу грађана. То је њихово суверено право, тако кажу књиге, а свједоче бројни догађају из америчке историје.

Иако моћне елите унутар двопартијског система неријетко манипулишу народом, свдећи га на гладијаторску публику која кличе некој од понуђених странака и њихових кандидата, не може се негирати унутрашња борба америчког бића изражена кроз двопартијско сукобљавање политичких елита, интересних група, примарно представника крупног капитала и војне индустрије, а потом и дијела самосвјесног и критички оријентисаног народа. Због свега наведеног амерички партијски систем, а прије свега друштвено-политички, један је од највише анализираних у политичкој теорији и пракси.

Вучина Васовић сматра да политички систем Сједињених Америчких Држава није могуће одредити једним обиљежјем, једнодимензионалном формулом или дефиницијом: „То је утолико теже што су се нека обележја и елементи, па и систем у целини, током историје у много чему мењали. Није истоветан Џеферсонов президенцијализам, који се одликовао „партијском владом“ и кабинетским вођством или Џексонов популистички президенцијализам, који је уживао у конфронтацијама са Конгресом и разним другим елитама, са савременим президенцијализмом. Савремено представништво се враћа у много чему вашингтоновском моделу, који се карактерише „јаком извршном влашћу“, „ма-

совним апелом“, општим нехајањем за политичке партије, са великом помпом и протоколом као средствима за поткрепљивање естаблишментског конзервативизма у економским и социјалним стварима и, наравно, држањем, по страни у легислативним контроверзама. Карактер и суштину овог система треба тражити у његовој историји и логици, у његовој друштвено-стратификационој природи и могућности-способности да чува и развија човекову слободу, правну једнакост и правду. Уз ризик симплификације и у грубим цртама, више помоћу синдрома карактеристика, политички систем САД би се могао одредити као уставна, федеративна, председничка, двопартијска, елитистичко-представничка западна демократија“ (Vasović, 2008a: 139-140).

Наведена оцјена карактера Сједињених Америчких Држава има своју генезу. Она је садржана у либералној мисли америчке елите и њиховој хазардерској историји из које су изашли Америчка револуција, нација, независна држава, републикански конституционални оквир и на крају политичке партије и интересне групе. Био је то, како примјећује Тимоти Хол, застрашујући задатак стварања нове нације: „Уз велику помоћ политичке филозофије просветитељства, бивше колоније су 1781. саставиле нацрт Стаута о конфедерацији као оквир за деловање њихове владе. Ова децентрализована влада није се делотворно латила решавања унутрашњих проблема, па се педесет пет делегата из тринаест држава окупило 1787. да напише нови Устав. Устав Сједињених Држава створио је федерални систем власти који је уравнотежио моћ државних и федералних власти. Предвидео је и одвајање три гране власти: судске, законодавне и извршне. Најзад, уставом САД сва власт заснива се на суверенитету народа. Нису сви делегати били задовољни овим уставом. Многи су се жалили да у њему нема изричитих гаранција извесних права. Због тога је 1789. Уставу додато десет амандмана који су названи Повеља о правима. Ти амандмани јамчили су право на слободу вероисповести, штампе, говора, право на жалбе и право на окупљање. Амандмани су Американцима такође дали право

на држање оружја, заштиту од неоснованог претреса, заплена и хапшења, право на законито суђење поротом и имовинска права. Читава Повеља о правима заснивала се на идеји природних права филозофије просветитељства. Нажалост, ова права у почетку нису важила за жене и црнце, али с временом су обухватила све Американце“ (Hol, 2017: 244).

На темељима либералних вриједности и идеја о слободи, једнакоправности и самоодређењу израсле су институције републиканског представљања у Сједињеним Америчким Државама. Оне су подразумевале успостављање представничке демократије што је нужно водило ка партијском обликовању политичког тржишта америчког друштва у настајању. Претече модерних америчких партија могуће је пратити од времена Америчке револуције, о чему детаљно пише Здравко Злокапа: „У САД постоји двопартијски систем још од краја XVIII стољећа, када су, већ током рата за независност, почела прва размимоилажења међу водећим људима око државног уређења земље. Партијско сврставање се вршило око јаких и утицајних личности које су истовремено биле носиоци различитих политичких пројеката. Прву партију основао је Томас Џеферсон (*Thomas Jefferson*) 1791. год. и њеним гласовима је 1800. године изабран за председника САД. То је била Републиканско-демократска странка која је окупљала тзв. Антифедералисте, тј. заговорнике веће самосталности држава чланица америчке федерације. Из ове партије је касније настала данашња Демократска странка. Федералисти су се окупљали око Александра Хамилтона (*Alexander Hamilton*) заговорника јаке централне власти, и из те групе је касније настала републиканска партија, која се у формалном смислу конституисала тек 1860. год. Задржавши наклоност ка централизму и одређујући се против ропства када је то питање постало политички актуелно. Гласовима ове партије је исте године за председника САД изабран Абрахам Линколн (*Abraham Lincoln*, 1809-1865), што је био увод у отцјепљење јужних држава и грађански рат. Према томе, као што се из изложеног види, двопартијски

систем је фактички установљен од самог настанка независне државе, а формално-правно је уобличен половином XIX вијека“ (Zloکارа, 2000: 131).

Вучина Васовић потврђује тезу о „протопартијском сјеме-ну“ посијаном још у вријеме настанка Сједињених Америчких Држава: „Још у то вријеме јасно су се назирале две основне супротстављене политичке групације: једна, позната као федералистичка, на челу са Хамилтоном, која је представљала интересе мануфактурне индустрије, трговине и банака са великим пројектима у сфери бродоградње и пледирала за моћном централистичком државом и, друга, антифедералистичка или републиканска на челу са Томасом Џеферсоном, која је представљала пољопривреду и сељаштво југа и тражила већа права и аутономију држава, у склопу савеза, наравно. Треба свакако рећи да су захтеви јужњака били не само захтеви и интереси земљорадника, плантажера и ситних трговаца већ и робовласника. Токвил је поделу на федералисте и антифедералисте, тј. републиканце схватао као природну ствар или само продужење у новим условима оне ситуације у којој постоје „два мишљења која су стара као и свет и која су се непрестано сретала у различитим облицима и под различитим именима у свим слободним заједницама, једно је тежило ограничити, а друго неограничено проширити власт народа. Ова подела и поларизација на две групације, индустријски север и пољопривредни југ, односно две моћне групе индустријалаца севера и плантажера југа с краја 18. и почетком 19. века нису још имале организоване политичке институције односно организације, идеологију и програме те се стога и не може говорити о њима као политичким партијама. Томе, наравно, треба додати ограничено бирачко право. Треба имати у виду да се партије стварају у условима глобалних поларизација и проширеног бирачког права кад различите формације друштва имају могућност артикулације своје политичке позиције. Тек у таквим условима стварају се шире политичке агрегације са својим регионалним и политичким захтевима, пројектима и лидерима: севе-

роисток са Данијелом Вебстером, запад са Хенријем Клејом и Џ. К. Адамсом а југ са Крафордом и Џ. Кулхуном. Велики пројекат тзв. америчког система Хенрија Клеја предвиђао је да САД треба саме да задовољавају све своје потребе, при чему би исток и север производили индустријске производе и тиме снабдевали југ и запад, а југ својим пољопривредним производима снабдевао исток. Ова подела рада захтевала је и одређени развој комуникација и трговине. Савези који су се правили око Џ. К. Адамса и Х. Клеја називани су национали републиканци, који су тридесетих година 19. века променили име у виговце. У контрапозицији тој групацији створена је Демократска партија под вођством Ендрју Џексона. Демократска партија је била врло хетерогеног састава и обухватала је широк распон слојева од плантажера и ситнијих западних фармера до ситних трговаца и надничара. Ова скупина се оштро супротстављала монополистима и већ најављеној доминацији великих монопола североистока. Проблем ропства постаје једано од кључних питања тог периода. О томе су постојала различита мишљења, од оних који су сматрали да га треба забранити, до оних који су на њега гледали благонаклоно и сматрали да га чак треба шире практиковати. До повезивања индустријалаца и аграрних произвођача са севера и напредних присталица виговаца у Републиканску партију дошло је 1854. Тада је и основана нова Републиканска партија. Избори 1860. на којима је Линколн био на листи републиканаца поделили су земљу на Југ и Север, на Демократску и Републиканску партију за заштиту индустрије и људске слободе“ (Vasović, 2008a: 228-229).

Демократска партија основана 1828. године представља либералнију опцију унутар америчког двопартизма, с тенденцијом јачања новољевичарских идеја, привржених вјеровању „да економија треба да функционише за све, да је здравствена заштита право, да је снага у разноликости и да демократију треба вриједно бранити“, инсистирајући на томе да је њихова политичка платформа усмјерена на „смањење трошкова за радничке породице и улагање у средњу класу“ (Democratic National Committee, 2024).

Републиканци формирани двадесет шест година касније од Демократа, традиционално привржени конзервативним идејама вјере у традицију, породицу, својинска права, слободно тржиште, приватну иницијативу и индивидуалну одговорност, позивају на „ослобађање америчке енергије, обуздавање расипничке потрошње, смањивање прекомјерне регулативе, обезбјеђивање границе и повратак мира кроз снажну државу“ (Republican National Committee, 2024).

У литератури се, наводи Вучина Васовић, истиче да су Демократе и Републиканци „по степену унутрашње организованости, односно чврстине и нормама које регулишу односе у партији, лабаве партије и да се оне знатно разликују од досад познатих типова чвршће организованих партија са својим јасно прецизираним унутрашњим односима и хијерархијом, који су, углавном, и формално изражени у статутима“ (Vasović, 2008a: 231-232).

Америчке странке су изолован модел у свијету. За разлику од тзв. „партија европског типа“ које доминирају партијским системима, америчке су далеко полиархичније унутар своје организације и са високим нивоом унутарпартијске демократије. Објема партијама управљају *национални комитети* који својом структуром и дјеловањем нису ни близу хијерархијској моћи европских партија. Национални комитети Демократа и Републиканаца организују њихове *националне конвенције* с примарним циљем избора кандидата за предсједника Сједињених Америчких Држава. Иако, на први поглед, сложен и проблематичан, овај систем има своје бројне предности, а оне се примарно огледају у унутарстраначкој полиархичности, демократској пракси, јавној расправи и одржавању интензитета унутарпартијског живота. Због њихове велике флексибилности и непостојања унутарпартијске контроле европског типа, америчке партије, примарно Демократе и Републиканци, подложни су утицајима интересних група споља, као и америчка политика у цјелини.

Наведене оцјене уводе нас у анализу интересних група у Сједињеним Америчким Државама. Удруживање, како примјећује

Здравко Злокапа, амерички народ доживљава једним од „темељних људских права“, које се практикује „не само због задовољења афилијативних потреба, већ и зато што је удруживање друштвено неопходно“ (Zloکار, 2000: 125). С обзиром да постоје десетине хиљада разних удружења потребно их је класификовати. У том контексту Вучина Васовић дефинише два типа америчких удружења. Прво су *политичко-акционе и кампањско-контрибутерске групе*, а друго *групе које заступају бројне друге интересе и захтеве*. Другу групацију чине: *пословне или бизнис групе, синдикати и пољопривредне групе* (Vasović, 2008a: 249).

Постојање великог броја интересних група отворило је простор за јавно заговарање и лобирање, као изразито развијен механизам дјеловања и остваривања циљева интересних група у Сједињеним Америчким Државама: „Треба имати у виду да је лобирање у Америци прије свега посао. Пошто су циљна група лобистичког дјеловања најчешће чланови легислативног тијела, утицај на њих се покушава извршити преко јавности, тако да у лобијима врло често раде стручњаци за рекламу, пропаганду, односе с јавношћу (*public relations*) и промотивне дјелатности, а то су у Америци иначе веома добро плаћена занимања. Међутим, лобији често манипулишу јавношћу, представљајући неки проблем у повољнијем свјетлу него што га он заслужује. Обзиром на развијеност средстава комуницирања, манипулисање јавношћу може се извести на тако суптилан начин да она тога уопште није свјесна, а ни медији преко којих се то изводи не морају бити упућени у крајње циљеве – и они могу бити преварени и инструментализирани“ (Zloکار, 2000: 1245).

Сједињене Америчке Државе првоанализирана су република у овом потпоглављу. У наредним пасусима анализирамо партијски систем и интересне групе у Француској. Прве политичке заједнице и ране државе на француском тлу организују келтска племена у вијековима прије нове ере. Међутим, њихову судбину одредила је близина Римске државе. Упркос снажној борби Гали нису успјели да се одбране од римских легија. Под римском влашћу примили

су романску цивилизацију, прихватили политичке институције и културне обрасце понашања. Пропашћу Римског царства на Западу 476. године, галски крајеви су постали рањиви, те је отворен простор за освајање и насељавање германских племена на њиховом тлу. Најснажније од њих били су Франци који стварају моћну и јединствену државу укинута Верденским споразумом из 843. године. Некадашње краљевство Карла Великог подијељено је на три независне државе од којих је најзападнија претеча данашње Француске. Од тада се простор Француске шири и смањује, мијењају се владари и смјењују краљевске династије, идеје и идеологије, све до Француске револуције 1789. године којом настаје прва од пет француских република. Овакав развој Француске, пише Вучина Васовић, подразумевао је сталне сукобе, револуције и ратове, али чудесно стваралаштво којим се диче француска наука и култура: „Стога имају право они аутори који истичу да је једна од најмаркантнијих црта Француске њена турбулентна политичка и уставна историја. Поред тога, оно што у великој мери разликује Француску од њених историјских компетитора, посебно Велике Британије и САД, јесте дисконтинуирани политички и уставни развој. Пре Француске револуције 1789. било је мноштво краљевских односно монархијских, неретко ауторитарних поредака, а после те револуције постојао је замашан број република или мешовитих поредака. Док се у Великој Британији од Славне револуције 1688. одвија континуирани еволутивни развој, без револуција, а у САД Устав који је донет 1789. важи још и данас, Француска је од 1789. имала шеснаест устава и испробала широке морфолошке распоне и ефекте 12 различитих политичких система“ (Vasović, 2008a: 436).

Политичко-системски дисконтинуитет кључни је разлог што се у Француској никада није развио стабилан двопартијски систем попут британског или америчког. Партијска сцена је изразито поларизирана, партијски живот турбулентан, а скупштинске већине и владе често нестабилне и слабо функционалне. Иако је умногоме политички инспирисала бројне државе европског и

ваневропског простора Француска није примјер добро уређене републике, стабилне демократије и институционализованог партијског система.

У данашњој Француској постоје десетине политичких партија које, у већој или мањој мјери, обликују њен политички живот и друштвену стварност. Према анализи Хенрија Конорса из 2025. године, истичу се *Социјалистичка партија* (социјалдемократска странка лијевог центра у чијем су фокусу повећање пореза, реформе здравственог и образовног система), *Комунистичка партија* (ревидирањем раније комунистичке доктрине ова је партија попримила обресе социјалистичких странака које инсистирају на социјалним политикама и регионалном развоју), *Национални фронт* (идеолошки се налазе на позицији крајње десног спектра са јасним антимигрантским политикама, борбом за традиционалне вриједности и снажније казнене одредбе за прекршиоце закона), *Go Republic* (социјално-либерална партија са прогресивистичким ставовима која себе смјешта у политички центар), *Национална републиканска унија* (суверенистичка партија која инсистира на изласку Француске из Европске уније, НАТО савеза и еврвалуте) и *регионалне партије* (углавном на Корзици, у Бретањи, Савоји и Окситанији) (Conors, 2025).

Вучина Васовић пише да је у савременим демократијама тешко замислити демократски живот без постојања и рада интересних група: „Питање је само како обезбедити да комплекс интересних група делује на демократски начин и доприноси демократском функционисању укупног политичког система. Но, иако немају оно место које имају у англосаксонском свету и неким другим западноевропским земљама, интересне групе у Француској уживају не мали значај и утицај. Иако чине део ширих групација и формација, поједине групе имају јако осећање свог сопственог групног интереса. Од интересних група треба поменути синдикате посебно радничке синдикате, фармерске, бизнис групе и армију“ (Vasović, 2008a: 548). Француска је позната као држава штрајкова. Стога је улога синдиката, али и бројних активистич-

ких скупина, битна јер су они неријетко подстрекачи и организатори честих штрајкова, уличних протеста, блокада и разних облика грађанске непослушности.

Њемачка је логичан слијед у анализи политичких партија и интересних група република Западног свијета. Иако коријене своје државности може да тражи у далекој прошлости и савезима германских племена, потом у Франачком краљевству, примарно његовом источном дијелу (од Споразума из Вердена 843. године), затим у Светом Римском Царству, пруском и баварском краљевству, као и у бројним њемачким државицама средњег вијека, модерну историју највеће и најмоћније државе Централне Европе пратимо од њеног уједињења 1871. године. Велику улогу у процесу уједињења Њемачке у јединствено царство, под династијом Хоенцолерн, имао је пруски канцелар Ото фон Бизмарк.

У том контексту Жак Дроз пише: „Уједињење Немачке под вођством Пруске и укључење буржоазије у тај уједињени рајх: то су до 1871. била два велика остварења Бизмаркове политике. Ни једно ни друго не би се могло објаснити, да се при том нема у виду индустријализација Немачке, започета у том периоду. Наиме, године 1850-1860. у знаку су почетка економског преображаја и стварања нове Немачке у којој историјска распарчаност исчежава у једном новом систему веза. Земља малих занатлија и малих разбацаних предузећа, Немачка се отворила добу технике и капитализма. У свега неколико година постала је велики произвођач угља, железа, машина и памучних тканина. У привредна предузећа сливао се капитал; а у великим индустријским областима, Шлеској и Руру, већ су се оцртавали први обриси знатније концентрације предузећа“ (Droz, 1999: 35).

Економски ојачане њемачке државе, без обзира на своје разлике (примарно изражене у сукобу протестантског сјевера и католичког југа), чекале су тренутак свог националног уједињења. Француска под Наполеоном Трећим Бонапартом ушла је у рат са Пруском 1870. године, који губи, а његове посљедице су биле: проглашење Треће француске републике, формирање и попаст

Париске комуне 1871. године и на крају свечано проглашење Њемачког царства у једном од симбола француске државности – дворцу Версај. Француска је доживјела понижење и трајну трансформацију у републику, а Њемачка обезбиједила статус велике европске силе. Њен економски, војни и политички успјех био је лимитиран унутрашњим ресурсима. Њемачко царство имало је вјешту политичку и економску елиту и вриједан народ, али не и ресурсе. Убрзо су политичке, економске и војне структуре почеле да проводе политику заговарања нове прерасподјеле колонија у свијету. У томе су им највећи противници биле велике и моћне европске државе Уједињено Краљевство Велике Британије и Ирске, Руска царевина и Трећа француска република. Сарајевски атентат 1914. године покренуо је милитантне кругове у Њемачком царству и респектабилну ратну машинерију. Први свјетски рат био је највећи сукоб у дотадашњој историји али и први велики пораз младог Њемачког рајха, којим се он распада. Од 1918. године егзистира Вајмарска Њемачка, нестабилна и понижена република, чије је гласачно тијело показало склоност како према радикалној левизи, тако, и још више, према крајњој десници. На крају је, у идеолошким сукобима почетком тридесетих година 20. вијека, побиједила Националсоцијалистичка њемачка радничка партија која је, вођена Адолфом Хитлером, отворила бројне фронтове уводећи свијет у Други свјетски рат. Холокауст којим је уништен највећи дио европских Јевреја, геноцид над словенским, ромским и другим народима, уништене државе и нације, биле су резултат Хитлеровог расистичког похода на свијет. Овај рат је убрзо замијењен Хладним ратом, идеолошки дефинисаним сукобом између капиталистичког Запада и комунистичког Истока. Пратећи линије новог сукоба, Њемачка је била подијељена на Западну (капиталистичку) и Источну (комунистичку) државу. Падом Берлинског зида 1989. године, симболично је срушен „Источни блок“, Њемачка уједињена, а демократске институције и пракса враћени њемачком народу у цјелини. Био је то велики изазов за етаблиране њемачке пар-

тије са запада новоуједињене државе (примарно Демохришћане и Социјалдемократе), али и за њемачку нацију у опоравку. Данас је Савезна Република Њемачка најбројнија и по много чему, партијски најизазовнија европска држава. Посебно што се посљедних година, некада стабилан двоипопартизам мијења, што представља потенцијални проблем у друштву са искуством „вајмарског синдрома“.

Најзначајније њемачке партије 21. вијека су: *Хришћанско-демократска унија*, њена сестринска партија из Баварске *Хришћанско-социјална унија*, затим *Социјалдемократска партија Њемачке*, *Љевица*, *Зелени*, *Слободна демократска партија* и *Алтернатива за Њемачку* (Miladinović, 2025). Прве двије странке припадају групи конзервативних партија десног центра, при чему су Демохришћани либералнији, а Хришћанско-социјална унија радикалнија и регионално усмјерена на Баварску. Социјалдемократе биле су једна од првих радничких партија у свијету, борци за радничка права и остваривање социјалне правде. Међутим, деведесетих година 20. вијека одустају од класичних социјалдемократских ставова и идеја, те се, у духу времена неолибералне превласти, усмјеравају у социјално-либералне и *трећепуташке* воде, слично Лабуристичкој партији у Великој Британији. Љевица је једина релевантна партија социјалистичке оријентације у Њемачкој, а Зелени енвиروменталистичка и изразито проевропска странка. Слободна демократска партија, како јој се може ишчитати из назива је странка либералних ставова и доктринарно је најближа савременом неолибералном дискурсу. Посљедња у овом кратком појашњењу, а тренутно друга по изборној снази (2025) је Алтернатива за Њемачку. Ријеч је о антимигрантској и антиисламској странци, противницима Европске уније и поборницима национално-суверенистичког курса у модерној њемачкој политици. Њена појава умногоме је пореметила вишедеценијски двоипопартизам у Њемачкој. Овакво стање унутар партијског спектра чини њемачку државу и друштво идеолошки радикално сукобљеним и потенцијално ризичним. Више је фак-

тора утицало на то. Први је несумњиво пад економске активности и велика инфлација, изазавани Корона вирусом, санкцијама Руској Федерацији, побједом Доналда Трампа и промјенама у америчкој спољној политици, прије свега економији. Други је велика мигрантска криза, усељавање на стотине хиљада миграната из већински исламских држава што је промијенило демографску слику Њемачке, али услове рада. И на крају трећи, везан је за регионалне антагонизме и никада довољно интегрисане и економски изједначене источнонемачке савезне државе са њиховим западним комшијама. У алхемији таквих политички и социо-економских односа интересне групе имају велики значај.

Интересне групе у Њемачкој играју важнију улогу него што је то случај са Сједињеним Америчким Државама или Великом Британијом, наглашава Вучина Васовић, додајући да у Њемачкој живи својеврсан „вид корпоративизма“: „Крајем 1960. формирана је Концертна акција као регулаторна конфедерација коју је чинило 50 представника владе, бизниса, рада и Савета експерата ради разматрања одређених заједничких економских питања. Она се у нешто трансформисаном виду, и после извесних прекида, одржала до наших дана. Интересне групе су такође заступљене у бројним комисијама и телима која су везана или блиска политици. Блиске везе и стална интензивна сарадња политике и интересних група је навела неке аналитичаре да Немачку третирају као „неокорпоративистичку државу““ (Vasović, 2008a: 658-659).

Анализом Сједињеним Америчких Држава, Француске и Њемачке, описане су политичке партије и интересне групе у најмоћнијим републикама Западног свијета. Наше даље истраживање усмјерено је ка анализи политичких партија и интересних група у транзицијским државама свијета, њихових специфичности и друштвено-политичких изазова.

10.3. Политичке партије и интересне групе у транзицијским земљама савременог свијета

Демократија, политичка и економска транзиција, реформа и револуција, појмови су који доминирају друштвеним наукама последњих неколико деценија. Људи су бића кретања и промјена, у њиховој природи је подсвјесна жеља за истраживањем и стварањем нечега новог, с надом да ће бити боље од старог. Тамо гдје се створи вакуум учмалости и неподношљивости одређеног политичког режима и система владавине, још ако је он репресиван, транзиција је неминовност. Она може да буде еволутивна, што је ријеткост, па је чешће револуционарног типа. Демократска транзиција трећег таласа, почета седамдесетих година 20. вијека, подразумијева политички прелазак из ауторитарних и тоталитарних режима, примарно у Европи и Латинској Америци, у демократске, а из државно диригованих економија у тржишне. Ово је упроштено и најчешће тумачење појма демократска транзиција који има своју политичку димензију садржану у доношењу демократског устава, слободном формирању и дјеловању политичких партија, слободним и поштеним изборима, јачању цивилног друштва и повећању степена политичке писмености грађана државе у транзицији. Њу прати економско отварање, то јесте успостављање тржишне економије за коју се вјерује да је једина одговарајућа база очувању демократског поретка. Ова теза је полемичка, али неће бити дио наше даље расправе. Усмјерићемо се на питање успјеха демократске транзиције, то јесте предуслова неопходних за демократску консолидацију и очување демократског поретка. А све са циљем да се појасни дјеловање политичких партија и интересних група у транзицијским земљама савременог свијета.

У том контексту, Сејмур Мартин Лиспет и Џејсон М. Лејкин пишу: „Демократији је потребна супортивна (она која подржава) култура; потребно је да и грађанство и политичка елита подржавају основне принципе, као што су слобода говора, слобода

медија, слобода окупљања и удруживања, и верска слобода; такође, да прихватају владавину закона, права опозиционих партија, људска права, и тако даље. Такве демократске норме не настају преко ноћи, него тек дуготрајном еволуцијом, а њихово прихватање могу компликовати колонијалне историје и верске традиције“ (2006: 213).

Демократска транзиција свијета сагласан је највећи број теоретичара одвијала се у фазама. Ослањајући се на истраживања Семјуела Хантингтона, Мирјана Касаповић, даје преглед три таласа демократске транзиције: „Први вал демократизације започео је предсједничким изборима у Сједињеним Америчким Државама 1828., у којима је први пут удовољено „минималним демократским квалификацијама“ које су биле прихватљиве за 19. стољеће: прво, да половина одраслих мушкараца има изборно право и, друго, да постоји одговорна влада, која ужива потпору већине у изабраном парламенту или се бира периодичним пучким изборима. До 1926. године под тим се валом демократизирало тридесетак најразвијенијих земаља свијета. Но, прије окончања првог вала демократизације отпочео је реверзибилни вал, који је симболично био најављен 1922. маршом на Рим и Мусолинијевим разарањем талијанске демократије, а који је заустављен најавом слома талијанског фашизма 1942. године. Први вал покренули су привредни развој, индустријализација, урбанизација, настаanak буржоазије и средње класе, развој радничке класе и њених организација, те поступно ублажавање економских разлика. Тим привредним и социјалним узроцима ваља придодати и посебни „интелектуални етос“ што је владао у земљама захваћеним првим валом демократизације, који је настао под утицајем дијела Locke, Bentham, Mill, Montesquieu, Rousseau, те идеала француске револуције у цјелини. Други вал демократизације започео је сломом талијанског фашизма 1943. и трајао је до 1963. године. Био је у знаку савезничког инсталирања демократских институција у Западној Њемачкој, Италији, Аустрији, Јапану и Кореји, те великог деколонизацијског вала шездесетих година у

Африци. Већина деколонизираних земаља вратила се тијеком другог реверзибилног вала од 1958. до 1975. ауторитарним политичким режимима. На настанак другог вала пресудно су утјецали политички и војни чимбеници, изазвани побједом савезника у другој свјетској рату и снажним процесима деколонизације у поратном свијету. Трећи велики вал демократизације започео је поткрај португалске диктатуре 1974. и обухватио је режиме у Јужној Европи, Азији и Латинској Америци. Поткрај осамдесетих година тај је вал захватио и комунистичке режиме у Источној Европи“ (Kasapović, 1996: 19-20).

Латинска Америка представља скуп држава које говоре шпанским, португалским и у мањој мјери француским језиком. Културно је ријеч о доминантно католичком простору, невјероватном мелтинг поту народа и раса који су временом изградили посебну латиноамеричку цивилизацију. Зоран Крстић даје краћи опис граница Латинске Америке, по много чему специфичне културно-географске и геополитичке цјелине: „Регион Латинске Америке чине континент Јужна Америка, која се простире од Панамске превлаке на северу до рта Хорн на југу, Централна Америка (тзв. Копнени мост), од Панамске превлаке на југу, до Рио Гранде (граничне реке између Мексика и САД) на северу, и Кариби, група острва у чији састав улазе архипелази Велики и Мали Антили, те Бахамска острва. Укупна површина Латинске Америке је 21,5 милиона км², а број становника око 600 милиона. Америка је добила име по Колумбовом следбенику, италијанском морепловцу Америгу Веспучију, који је био свестан да се ради о новом континенту, а одредницу Латинска због латинског корена шпанског и португалског језика којима се углавном говори и римокатоличке вероисповести већине становништва. Раније се користио назив Шпанска Америка, а и сада је често у употреби Ибероамерика“ (Krstić, 2014: 10).

Латиноамеричке државе су почетком 19. вијека, слично ранијој Америчкој револуцији, организовале ослободилачке покрете и покренуле ратове за независност. Латиноамерички револу-

ционари изњедрили су на десетине планетарно познатих хероја и вођа, од којих се истиче Симон Боливар. Пламен револуционарне борбе, без обзира била она усмјерена против спољашњих освајача и корпорација, или домаћих компрадора и експлоативних елита, увијек је имала истанчану ноту борбе за социјалну правду, дубоко усађену у хришћанско учење и латиноамеричко биће. Та је борба фасцинирала цијели слободарско-егалитарни свијет. Зато и не чуде мајице с ликом Ернеста Че Геваре на десетинама хиљада људи широм планете. Без обзира на бројне критике и оспоравања, овај је аргентинско-кубански револуционар, постао култни симбол борбе за једнакост и праведније друштво. Иако су латиноамеричке државе, у просјеку, независне више од 150 година, оне никада нису постигле економски раст и политичку стабилност њиховог сјеверног комшије Сједињених Америчких Држава. Штавише, од половине 19. вијека, а посебно током Хладног рата и касније неолибералне хегемоније деведесетих година 20- вијека, латиноамеричке државе под великим су утицајем сјеверноамеричких елита. Индустрijски слабије развијене, с мање образованог становништва, слабом средњом класом, сиромашном масом и изразито богатом елитом, државе Латинске Америке нису ухватиле корак са Сједињеним Америчким Државама већ су постале полигон њиховог геополитичког, геоекономског и безбједоносног самопотврђивања. На латиноамеричким народима се деценијама политички, економски и друштвено експериментисало, а кривица је како на домаћим, корумпираним и компрадорским елитама, тако и на експанзионистичким политикама Сједињених Држава.

Анализирајући наведене процесе Тимоти Хол закључује: „Од настанка Монроове доктрине и Рузвелтовог „дугог штапа“, Сједињене Државе грубо су поступале са земљама Латинске Америке и често су се мешале политички и војно у њихове послове. Народи Латинске Америке почели су да се одупиру овим интервенцијама после Другог светског рата, када је континент пролазио кроз значајне културне промене, углавном због наглог пораста

становништва, што је увећало градове и појачало градске тешкоће. Осим тога, јаз између богатих и сиромашних се проширио. Године 1948. земље Латинске Америке основале су Организацију америчких држава која је позвала на крај америчког мешања у Средњој и Јужној Америци. Наравно, то мешање није престало, а с Хладним ратом заправо се појачало јер су Сједињене Државе слале више новца и помоћи антикомунистичким земљама, па и оним с диктаторским и репресивним режимима. Почетком двадесет првог века у Латинској Америци још увек има значајних тешкоћа. Привреда континента и даље сувише зависи од извоза банана, кафе и памука. Земље Латинске Америке зависне су од Запада, нарочито од Сједињених Држава, политички и економски. Разлике између богатих и сиромашних и даље расту. Због привредних невоља повезаних с недостатком индустрије и порастом становништва, међународна трговина дрогом ухватила је корена у Латинској Америци“ (Hol, 2017: 357-358).

Наведено стање последица је колонијалне прошлости, интервенционизма Сједињених Америчких Држава, геополитичких борби, закашњеле индустријализације и модернизације латиноамеричких друштава, укоријењеног сиромаштва, политичке традиције и слабог цивилног друштва. Историчари су умногоме сагласни у оцјени да је велики проблем латиноамеричких држава „традиционална слабост политичких странака“, али и одабир модела политичко-системског уређења, при чему се најчешће практикује президентијализам“ (Cravetto, 2008: 255). Предсједнички модели који доминирају јужним и централним дијеловима Америке несумњиво је последица утицаја Сједињених Америчких Држава. Међутим, он је у тој држави ендемски производ израстао из специфичних услова и политичке културе, чијем одржавању, стабилности и функционалности, доприноси амерички модел партија. Опште је мјесто у науци о политици да само у таквим условима – америчким – президентијализам успијева у његовом „изворном формату“. У државама Латинске Америке предсједнички системи у комбинацији с недовољно или никако

институционализованим партијама, слабо развијеном политичком културом, системском корупцијом и огромним социјалним разликама, често завршавају у израженој партократији, диктатурама и, на крају, војним хунтама.

Истражујући латиноамеричке предсједничке системе, Зоран Крстић, истиче: „Корене, основ и оквир presidencyјалне структуре власти у државама Латинске Америке треба тражити у постојању јаке и дуге персоналистичке традиције владавине ауторитета о чему је било речи раније. Готово све земље Латинске Америке имају сличну демографску и социјалну структуру. Скоро половину становништва чине староседеоци, припадници разних индијанских племена, Америкиндијанци, или њихови потомци који представљају нове етничке групације настале мешањем са европским досељеницима. Један део су потомци европских колонизатора и један мањи део потомци робова и радне снаге довођене из Африке. Такав однос снага је пратила и економска дистрибуција богатства и дубоко социјално раслојавање. Новоформирану малобројну друштвену и економску елиту чинили су Европљани, док су остатак становништва чинили припадници сиромашних слојева друштва. Такав однос снага перманентно је водио, у различитим временским периодима, ка израженој социјално-политичкој пасивности чему је посебно доприносила католичка црква. Дубоки социјални расцепи, поделе и неједнакости јачале су тенденције ка персонализацији моћи и стварања култа вође (каудиља). Персонализам власти био је општа црта готово свих председника латиноамеричких држава након стицања независности. Култ вође је доминирао и опстајао као модел развоја друштва и државе, чак и онда када председник више није био на функцији - феномен перонизма или, у новије време, чавизма“ (Krstić, 2014: 58).

Питање presidencyјализма и политичких партија, то јесте однос између политичког и партијског система држава Латинске Америке, научно је изазовно а друштвено корисно. Једнако је и са интересним групама и њиховом улогом у политичким

и друштвеним процесима Јужне и Централне Америке. Опште закључке о политичким партијама у Латинској Америци изводи неколико теоретичара.

Сејмур Мартин Липсет и Џејсон М. Лејкин анализу политичких партија Латинске Америке почињу запажањем „да су успешне расцепне партије, дакле партије засноване на неком социјалном расцепу биле сасвим малобројне, и да су се појављивале само повремено и привремено“ (Lipset, Lejkin, 2004: 413). Умјесто јасних идеолошких партија које прате класне или неке друге расцјепе, наводе поменути теоретичари, стваране су углавном свеобухватне народне партије организоване „примарно око жеље да се добију избори“ (Lipset, Lejkin, 2004: 413).

Простор Латинске Америке у цјелини, уз њихове национално-државне изнимке, захтијева појашњење генезе настанка и оцјену карактера политичких партија како би се разумјело њихово дјеловање. У том контексту, Зоран Крстић, пише: „У првим деценијама после стицања независности у читавој Латинској Америци су се прошириле политичке доктрине европског либералног капитализма које су биле у контрадикцији са преовлађујућим феудалним поретком и католичком црквом. Већ до краја XIX века уочљиво је интензивно присуство национализма у свим земљама Латинске Америке, као реакције на стране интересе. Партијски програми су, према узорима са стране, били оптерећени бомбастичним фразама о демократији, напретку, народној вољи итд. У већини случајева такви програми су били само номинални и готово увек је личност била много важнија од програма. За Јужну Америку је веома типично да политички покрети и организације веома често носе и званични назив према имену свог вође. „Перонисти“ су најпознатији, али таквих примера има много. Такве партије, партије без програма, врло често могу бити чисте импровизације амбициозних политичара. За разлику од Аргентине, Бразил се одликовао политичком културом са slabим партијским идентитетима, што се исказало уставним и законским решењима која стимулишу умножавање броја пар-

тија и поспешују недисциплинованост њиховог чланства. С обзиром да је реч о специфичним политичким системима, задатак прављења било какве класификације президенцијалних система и политичких партија у Латинској Америци је веома сложен и незахвалан. Оно што даје атрибут комплексности овом подухвату, између осталог, је некада веома тешко разликовање политичких партија и интересних група, као фактора стварне моћи. Током читавог XX века у Аргентини, Бразилу и Мексику различите религијске организације, као и удружења послодаваца, радника и других представљала су реалну политичку снагу (ситуација је била слична и у Уругвају, Чилеу, Венецуели). Политичке партије Латинске Америке могле би се класификовати на: традиционалне партије двопартијског система, које су типичне за Колумбију и Уругвај, затим партије политичке деснице и радикалне партије. Пример за партије политичке деснице је аргентинска Конзервативна партија која је више пута од свог настанка мењала свој назив. Радикалне партије су биле прве политичке организације које су се могле сматрати модерним. Поред Аргентине, овај тип партије је изузетно снажан и у Чилеу. У Латинској Америци делују и популистички покрети, партије политичке левице, као и партије хришћанске демократије, које су типичне за Чиле и Венецуелу. Персоналистичка владавина је препознатљив тип владавине у Латинској Америци. Харизматични лидери склони су да себе издигну на виши ниво од партија и институција, па њихова владавина неретко добије ауторитарни призив. Партије у таквим случајевима падају у сенку вођа јер они својом популистичком реториком и ауторитетом у други план стављају партијску идеологију или стварају потпуно нову идеологију као што је случај са перонизмом. Теоретичар партија Роберт Дикс (Robert Dix) налази три варијетета међу државама Латинске Америке: „Прво, Чиле и Аргентина су се развили трагом западних линија. Други утврђени образац може се сматрати обрасцем дисконтинуитета, партије и партијски системи из можда дванаестак латиноамеричких земаља су се појавили мање или више ново, обично

после револуције или дугог периода диктаторске владавине, са неколико приметљивих веза са предреволуционарном или преддиктаторском прошлошћу”. Трећи образац означава континуитет партијских система (Колумбија, Хондурас, Парагвај и Уругвај). То су партијски системи који једноставно нису много еволуирали или се променили током времена и поред повећања социјалне и политичке мобилизације и појаве нових социјалних класа“ (Krstić, 2014: 63-64).

Типологизацијом политичких партија латиноамеричког свијета бавили су се Сејмур Мартин Липсет и Џејсон М. Лејкин изводећи следеће закључке: „Пре много година, Гредерико Гил покушао је да разврста партије, које је видео у латинској Америци, на неколико категорија. Идентификовао је неколико типова, укључујући и традиционалне расцепне партије, али је своју пажњу усмерио углавном на оне јаче, свеобухватне. Гил је идентификовао барем два типа нерасцепних партија: перонисе и апаристе. Апаристи – тако названи по свом моделу у Перуу, APRA (шп. *Analiza Popular Revolucionaria Americana*), али релевантни и за партије попут Демократске акције (AD) у Венецуели, и Националног револуционарног покрета (MNR) у Боливији – су имали, колико се могло видети, своје корене у класним и сеоским расцепима, али су се на крају помакли према крос-класним (које прелазе границе класа) коалицијама, у којима ниједна појединачна класа није доминирала. Као што је Гил приметио покушавајући да објасни типичну базу апариста, такве партије се ослањају на средње класе, на урбану радну класу, на рурално сељаштво, и на ситну буржоазију. У Венецуели, на пример, странка (AD) (*Accion Democratica*) пришла је једној широкој крос-класној алијанси која је постигла једнаку снагу као главна противна странка, копери партија (шп. *COPEI – Comite de Organizacion Politica Electoral Independiente*). Ни за једну, ни за другу страну у овом партијском ривалству не може се оправдано рећи да је партија богатих, или сиромашних; партија радника, или богатих земљопоседника, или пословних људи. Као што је Роберт Х. Дикс пријавио 1989. године, анкете

су показале, за партије АД и Копеи, да су обе у значајној мери биле хетерогене, са „не мање од 25 посто, и не више од 45 посто, у свакој од те две странке, припадника четири социјалне категорије, и то горње, средње, радне и сиромашне класе. Други тип странке у Гиловој класификацији, перонисти, назван је наравно по аргентинском лидеру Хуану Перону. Перонистичке партије имају призивке фашизма, и биле су главно средство за увлачење радника у политику али у једном конзервативнијем правцу него што су то чинили апристи. Перонистичке странке су страховит пример како харизматични лидер може толико да доминира једном организацијом да он, сам, постане значајнији него програм странке. Најјаснији примери овог обрасца су Гетулио Варгас у Бразилу и Хуан Перон у Аргентини. Иако постоје разлике између перонистичких и апаристичких партија, за Гила обе врсте су свеобухватне партије са широком подршком разних класа. Радништво је подржавало и Перона и Варгаса, али њих двојица су били привлачни и средњим класама, управо зато што су умели да контролишу, кроз разне облике корпоративизма, то исто радништво“ (Lipset, Lejkin, 2004: 426-427).

Мексико је имао нешто другачију историју од осталих партијских система Латинске Америке. Од тридесетих година Мексиком је владала Институционална револуционарна партија која је успоставила систем са хегемонијском странком, чија је моћ попустила тек почетком двијехиљадитих година. Са друге стране, на Куби је и данас постојана једнопартијска владавина Комунистичке партије Кубе. Поред политичких партија велику улогу у политичким процесима држава Латинске Америке играју интересне групе. Примарно је ријеч о Католичкој цркви, а онда и о бизнис групама које остварују утицај на скоро све владе, а многе лично постављају или смјењују. Нестор Кастанеда, истражујући интересне групе држава Латинске Америке закључује: „У већини случајева, диверсификоване пословне групе или економски конгломерати играју значајнију улогу и користе потпуно другачије канале и механизме за утицај на доносиоце одлука. Као резултат

појаве и консолидације ових нових актера, процес креирања политика постао је све сложенији, мање усмјерен на извршну власт, што отежава спровођење структурних промјена у политикама. Другим ријечима, све већи број пословних актера с правом вета, који имају капацитет да утичу на доношење политичких одлука, чини управљање у региону сложенијим. Што је још важније, отежава постизање праведног економског развоја. Консолидација плуралистичког модела пословне репрезентације доноси озбиљне потешкоће за демократско представљање. Умјесто да омогући већу укљученост нових актера у процес креирања политика, овај нови модел пословне репрезентације концентрише политичку моћ у рукама малог броја фирми или економских конгломерата који имају техничке и финансијске капацитете за ефикасно лобирање код креатора политике“ (Castaneda, 2017: 4-5).

Трећеталасна демократизација свијета започета у Јужној Европи и Латинској Америци настављена је у државама Источне и Југоисточне Европе. Означило ју је симболично рушење Берлинског зида (1989), иако су промјене почеле чувеном „Перестројком“, двије године раније (1987), када совјетске власти праве први корак ка економској и политичкој транзицији. Дочекана с великим усхићењем, једнако као бомбастично најављен холивудски филм, економска и политичка транзиција неолибералног типа убрзо је доживјела масовна разочарења, прије свега обесправљених радника. Истовремено се десио астрономски успјех изразито мале скупине политичара и новонасталих бизнисмена, спојених у заједничком походу на државну власт, новац, имовину и друге привилегије. Оваква пракса транзицијских држава широм бившег социјалистичког лагера, својевремено жељног капитализма и демократије, фанатично увјереног у боље сутира показала се великом преваром и илузијом. Жеље су остале једно, а реалност постала нешто сасвим друго, супротно очекивању бирача који су гласали за промјене.

Описујући ефекте процеса економске и политичке транзиције у посткомунистичким државама Источне и Југоисточне Ев-

ропе, Зоран Стојиљковић, пише: „У међувремену „брак из рачуна“ демократије и капитализма, тачније његовог неолибералног модела, довео је до одумирања демократских вредности у корист капиталистичких, што је оставило велики простор за развој постдемократије као новог облика оног што Хабермарс назива „фасадном демократијом“. Огроман технолошки иновативан развој који је довео до практичног укидања временских и просторних граница није искориштен за смањивање сиромаштва и неједнакости, побољшање квалитета живота и ослобађање од некреативног, рутинског и репетитивног рада. Супротно томе, дошло је до огромног раста неједнакости и стања у коме успостављеној класној планетарној хијерархији 1% најбогатијих располаже половином светског богатства. Неједнакост је тако глобални феномен, који има све већи значај и утицај на политике у Европи и свету. Изазови који се тичу различитих аспеката неједнакости су последњих година, између осталих, присутни у радовима Пикетија (2014), Штиглица (2012) или Бранка Милановића (2012). И студија ОЕCD-а о социјалној кохезији (2011) упозорава да је раст неједнакости звоно на узбуну. Трајно стање неједнакости „исцрпљује“ друштва и смањује све позитивне ефекте економског развоја. Осим тога, трајна висока неједнакост ствара повишен ниво неповерења у друштву, упозоравају Вилкинсон и Пикет (2010), нижи ниво припадности друштву и мањи социјални капитал. Развојно посматрано, крајње смислено је Милановићево поређење доброг и лошег холестерола са добром и лошом неједнакошћу – добра стимулише постигнућа и конкуренцију, лоша цементира постојеће разлике, фрустрира и обесхрабрује, а и развојно је неуспешна. Упркос јавним прокламацијама, даље нарушавање једнакости последица је чињенице да под капиталистичким системом демократски изабрани политичари, чак и они са левице, не могу успешно да спроведу мере које сматрају најбољим и да притом задрже моћ без сарадње приватних инвеститора и међународних финансијских организација. Тужна судбина Сиризе и Ципраса или пак наглашени прагматизам, чак по-

литички макијавелизам, Блера у Британији или Матеа Ренција у Италији, довољно су добре илустрације“ (Stojiljković, 2016: 14-15).

Руска Федерација највећа је држава свијета. Она је прожета талозима турбулентне историје у којој се експериментисало с влашћу, народом, идејама и духовности. Нападана од германског Запада, монголског Истока и исламског Југа, разарана изнутра, па опет грађена, Русија се попут феникса неочекивано враћала на свјетску сцену као један од њених највећих и непролазних ауторитета. Руски свијет изњедрио је неке од највећих свјетских духовника, књижевника, сликара, музичара, филмација, научника, војсковођа и државника. Свијет без руске цивилизације не би био потпун. А без руског утицаја на међународне односе био би униполаран, једноуман и хегемонски.

О Русији као засебној цивилизацији и њеном геополитичком значају у свијету пише Срђан Перишић, износећи сљедеће аргументе: „Средишњи положај Русије у Евроазији је основа руског идентитета и говори да она није ни само Европа а ни продужетак Азије. Евроазија и Русија су јединствена целина, и то целина која није подељена на европски и азијски део. Знамо да руски теоретичари геополитике уопште не сматрају да Урал игра некакву одређујућу и раздвајајућу улогу коју му је западноевропска географска наука приписивала, и наставља да приписује. „Урал, због својих орографских и геолошких особина, не само да не раздваја, већ, напротив, најтешње повезује ‘Предуралску и Зауралску Русију’, још једном доказујући да географски оба простора заједно чине једну нераздвојиву целину Евроазије“. Русија је потпуно смештена у Хартленду (срце света), а теоретичар Макиндер је тај простор означио и као „географска оса историје“. Тако Русија има особине осовинске државе – која има способност да окупља око себе друге народе и државе. Међутим, Макиндер је таласократски и у духу енглеског геополитичког идентитета и праксе означио да Русија својим хартлендским положајем поседује и могућности да оствари контролу над осталим деловима света пре свега поморског. Међутим, историја показује да је Русија кори-

стила само свој копнени осовински потенцијал да окупља друге народе, док је Макиндрова теза да она настоји да влада светом више огледало и оправдање за британску геополитичку праксу усмерену на сузбијање и нестанак Русије. Према томе, простор Русије у евроазији се карактерише географским елементима које је Карл Шмит одредио као главне особине номоса копна. То су фиксираност, јасне природне границе, сталност комуникација, путева и непромењивост географских и рељефних особености. Копнени простор је дао руском, и осталим народима који живе заједно са њим, традиционални и конзервативни импулс у социјалној и културној сфери, као и јаке изражене хијерархичне и колективне идентитете. Дакле, средишњи и хартлендски положај Русије припада коненом битисању (симбол – дом), као и посебној цивилизацији. Утицај мора, којег карактеришу промењиви идентитети и пореци у Русији је непостојећи, тако да геополитички идентитет мора не постоји“ (Перишић, 2022: 122-123).

Настала у 9. вијеку на просторима Ладогe и Новгорода, обликована у Кијевској Русији, поново рођена у кнежевској Москви, потврђена у царском Санкт Петербургу, с вишедеценијском историјом бољшевичке владавине почетe 1917. године, потом и тешких транзицијских година с краја 20. вијека, које до данас нису завршене, Руска држава је исклесала посебно мјесто у историји великих држава и империја. Таква велика цивилизација, а она то јесте, спој Европе и Азије, мјесто сусрета и сукоба, ратова и помирења, има занимљиву партијску прошлост и модерну партијску сцену.

Давор Бобан и Тихомир Ципек пишу да су прве партије у Русији настале још у 19. вијеку, а подстакла их је масовна индустријализација: „Она је снажно утицала и на друштвене промјене те на формирање лијевих странака, организација и друштава која су била радикална и због тога на удару царистичког режима. Уз то, ни друге странке нису успјевале судјеловати у политичком животу попут странака на Западу јер све до 1906. није постојало тијело у којем би оне могле представљати друштво и

проводити своју политику, а то је парламент. Осим те структуралне препреке за оснивање странака у том раздобљу, постојала је и процесна препрека, а то је био изостанак избора путем којих би странке судјеловале у политичком животу земље. Стога је новооснованим странкама крајем 19. и почетком 20. ст. један од првенствених циљева био проналазак начина на који би оне судјеловале у власти. Револуција 1905. био је први пресудан догађај који је странкама у Царству отворио ту могућност. У сљедећих 12 година оне су се почеле профилирати те све више борити за свој утицај у политичком животу земље. Други пресудан догађај који је на то утјецао био је пад Царства у Фебруарској револуцији 1917. и успостава парламентарне републике. Због неуспјеха нових власти у рјешавању господарских и социјалних проблема у наредним мјесецима, револуционарна ситуација се наставила, а не примирила и завршила је другом, Октобарском револуцијом“ (Boban, Cipek, 2017: 172-173).

Руско царство које је водило рат против експанзионистичке Њемачке, Аустругарске монархије и Османске државе, с циљем одбране тек ослобођених балканских народа и држава, постојећег међународног поретка и мира, срушили су либерали а докрајчили бољшевици. Обје су идеологије биле сковане на Западу и неприродне православном бићу Руског царства као евроазијске силе с јасним конзервативним наслеђем и ауторитетом. Руску државу замијенила је Совјетска, чија је историја, дуга више од седам деценија, умногоме обликовала савремени свијет, с посебним освртом на антифашистичку борбу током Другог свјетског рата, а потом и на хладноратовске године. Совјетска држава имала је једнопартијску диктатуру, најизраженију током Лењинове и касније Стаљинове владавине. Милиони идеолошких противника и уопште политичких противника су мучени и убијени. Поред почетних економских и научних успјеха СССР је дугорочно слабио. Глад, партијско једноумље, одузимање личних слобода и улагање западних сила у унутрашње антагонизме совјетског

простора, били су довољни за слом СССР-а и почетак политичке и економске транзиције.

Велику улогу у овом процесу одиграо је Михаил Горбачов, једна од најконтроверзнијих личности модерне руске историје. Крајем осамдесетих година Горбачов је дефинисао политику *Перестројке* којом је отворен пут политичке и економске трансформације Совјетског савеза. С Горбачовљевом реформом, пише Тимоти Хол, „на видело је избила међуетничка напетост у Совјетском Савезу. У совјетским републикама створени су националистички покрети. Од 1988. до 1990. ти покрети тражили су независност својих република. Конзервативни комунисти Совјетског Савеза одлучили су да им је доста Горбачова и демократских реформи, па су преузели власт и 19. августа 1991. ухапсили Горбачова, али Борис Јељцин, председник Руске Совјетске Социјалистичке Републике, одупро се преврату и преотео власт за Горбачева. До 1991. непрекидни захтеви за независношћу совјетских република уродили су плодом. Горбачов је попустио и Совјетски Савез престао је да постоји. Горбачов је 25. децембра 1991. поднео оставку и своја овлашћења пренео на Јељцина“ (Hol, 2017: 358-359).

Бројне совјетске републике, чије су нације настале кроз претварање регионалних у националне идентитете, дистанцирале су се од руске матице. Прихватајући бројне западне савјетнике и савјете у процесу политичке и економске трансформације слабиле су и сиромашиле. Ништа боља ситуација није била ни у Русији. Владавина Бориса Јељцина опустошила је руску земљу. Приватизација и примјена бројних правила произашлих из неолибералне доктрине „шокова и терапија“ и манифестног „Вашингтонског консензуса“, довела је до тајкунизације привреде, уништавања предузећа и пропасти социјалне државе. Русија пропала економски, демографски (иселиле су стотине хиљада људи, а наталитет је пао до граница националне катастрофе), политички (Борис Јељцин је, уз прећутни пристанак Запада, бомбардовао 1993. године посланике у Бијелом дому – руском парламен-

ту) и на крају безбједоносно (организовани криминал је овладао Русијом, а војска поражена у Чеченији).

Усљед бројних неуспјеха Борис Јељцин је у години дана (1998/1999) промијенио пет премијера: Сергеја Кириљенка, Виктора Черномирдина, Сергеја Степашина и на крају Владимира Путина којег је „представио као свог насљедника“, препустивши му крајем 1999. године „дужност предсједника државе *ad interim*“ (Cravetto, 2008: 166-167). С Владимиром Путином Руска Федерација отворила је ново поглавље историје. Рјешена је „Чеченска криза“, стабилизована економија, а Русија се вратила у међународне односе као респектабилна сила. У партијском систему дошло је до снажења Јединствене Русије и ауторитета Владимира Путина. Концентрација и персонализација моћи пресудни су за опстанак на власти у Русији. Ријеч је о другачијој политичкој култури какву познају западне полиархије. Због тога партијски систем Руске Федерације има низ особености које анализирамо у наредним пасусима.

Партијским системом Руске Федерације доминира *Јединствена Русија*, умногме конзервативна и националистичка странка, која осваја изборе више од двије деценије. Ријеч је о свеобухватној народној партији која је, пише Андреј Митић, неодвојива од политичких ставова и дјеловања Владимира Путина: „Загонетка” Путина, заправо произлази из вредносне амбиваленције његове политичке платформе. Један од најкомпетентнијих и најутицајнијих понуђених одговора на њу, представио је Леонид Пољаков, у свом, сада већ класичном чланку „Либерални конзервативац”. Укратко формулисано, по овом аутору, Путинов социо економски реформски програм јесте супстантивно либералан, што га чини у овом смислу континуираним са доминантном оријентацијом Јељциновог мандата деведестих, али је у исти мах ситуационо и стилистички конзервативан, што га од истог разликује и поставља на нову идејно-историјску раван. То значи да је његов конзервативизам хантингтоновски антиреволуционаран, да подразумева реторику „консолидације” и „нормализације”, да је

прагматички и еклектички оријентисан, одбијајући да се у потпуности одрекне ни совјетског, али ни либералног наслеђа, трудећи се у исти мах да реafirмише националну и државну сувереност превазилазећи болне антагонизме деведесетих. Речима самог Путина: „Имаћемо шансе у будућности, успемо ли да органски синтезирујемо универзалне принципе тржишне економије и демократије са руском реалношћу”. Дакле, то је покушај синтезе реформе и поретка, којим би се прекинула константа руске историје, где сваки реформски корак прати нестабилизација и хаос, да би се потом изнова успоставио поредак уз значајно напуштање реформске делатности“ (Митић, 2013: 215).

У партијском систему Русије постоје још *Комунистичка партија Руске Федерације* (радикална левница), *Либерално-демократска партија* (радикална десница) и *Праведна Русија* (странка социјалдемократске оријентације) које можемо да сматрамо државно-дискурсном опозицијом, или како их теоретичари називају „системском опозицијом“. Оне у државним и националним питањима (однос према Донбасу, Западу, БРИКС-у и сл.) умногоме прате мејнстрим политике администрације Владимира Путина. Насупрот, њих постоји прозападна и антипутиновски оријентисана опозиција попут социјално-либералног *Јаболка* и сличних партија. Руско партијско искуство има снажно ауторитарно наслеђе. Оно је по много чему аутентично и посљедица је особености руске цивилизације, умногоме другачије од западних полиархија.

Интересне групе у Русији добијају на већем значају током транзицијског периода: „С почетком реформи у Русији 90-их година, процес диференцијације различитих интереса у друштву постао је активнији. „Интересне групе“ интегрисане у политику, повезане с различитим секторима привреде, почеле су да се појављују као финансијске и индустријске интересне групе. У Русији су до краја 90-их организоване интересне групе тежиле монополском заступању интереса. Сходно томе, слободна и равноправна конкуренција у том погледу је изостала. Ове монопол-

ске групе су биле подстицане од стране државе и имале су привилегију да приступају друштвеним ресурсима. Може се рећи да су се већ тада почели појављивати знаци корпоративне државе. Ј. Ш. Папе је писао да постоји блиска веза између интересних група и владиних агенција. Преговори и споразуми (често неформални) се стално воде о свим најважнијим политичким питањима, посебно у друштвеној и економској сфери“ (Хван, 2010: 169). Поред бизнис група, највише олигарха с пословима из домена нафте и гаса, велики утицај имају скупине повезане с војним пословима и на крају Руска православна црква. Остале скупине имају мањи друштвени значај.

Поред Русије у блоку транзицијских земаља Источне и Југоисточне Европе истичу се Србија и Босна и Херцеговина. Под сталним притисцима иностраних актера у њима су проведени бројни политички и економски експерименти, што је имало за последицу нестабилност њихових партијских система, скупштинских већина и влада. Анализу почињемо партијским системом Србије, о којем су писани бројни научни и стручни радови, посебно у последњих неколико деценија, кључних за политичку и економску транзицију државе.

Упркос буму *демократофилије*, политичких партија и организација цивилног друштва, од 90-их година на овамо, а који су учинили демократски живот Србије динамичним, није дошло до демократске консолидације државе и постизања очекиваног квалитета живота. Овоме је допринио инострани интервенционизам којим је српски простор бомбардован од стране НАТО пакта 1995. (Република Српска), а потом и 1999. године (Савезна Република Југославија), последице чега су српске земље умногоме окупиране, распарчане и санкционисане. Људски и територијални губици у Крајини, српским дијеловима Сарајева и посебно на Косову и Метохији, затим континуирано улагање ресурса неолибералних тинктенкова и влада појединих држава у одређене политичке партије и цивилне организације с циљем остваривања контроле над политичким одлукама српских власти, довољни су

примјери за разумијевање домета иностраног интервенционизма у Србији. Уз овај, по многим пресудан фактор, поједини теоретичари сматрају да је у Србији на сцени и својеврсан *транзицијски хаос* који онемогућава демократску консолидацију државе и друштва. Због тога се отвара проблемско питање процеса настанка и дјеловања најважнијих политичких и друштвених актера. Њихове збирне активности неријетко изазивају огорчење, не малог броја грађана, што доводи до друштвене апатије и неповјерења како у политичке тако и у друштвене институције и актере. Све то чини Србију рањивом, упркос њеним бројним успјесима, које, истини за вољу, не би, у условима таквих међународних притисака и унутрашњих антагонизама, постигли ни многобројнији народи с већом територијом и ресурсима.

Анализирајући понашање најважнијих друштвених и политичких чинилаца у Србији, Вукашин Павловић, закључује: „У погледу друштвених актера разлика је очевидна: политичку стратегију би требало да стварају и носе политичке елите, а цивилну стратегију грађани. У Србији на обе стране лако можемо уочити слабости и недостатке. Политичка елита је хибридна и недовољно конзистентно формирана. Стандарди политичке промоције и уласка у политичку елиту нису јасно профилирани. Селекција за обављање најодговорнијих политичких функција у друштву не обезбеђује потребан квалитет. Посматрајући наша политичка збивања често се добија утисак да се код нас свако може бавити политиком, чак и када нема минималне услове или претпоставке за тај позив. Резултат тога је ниска политичка компетентност наших политичких елита. Томе на негативан начин доприноси и неразвијеност контролних субелита (економско-менаџерске, културне и др.). Грађани су, на другој страни, такви какви јесу: повремено спремни на максимални политички ангажман (као што је било у масовним политичким протестима против старог ауторитарног режима), али често равнодушно и незаинтересовано повучени из јавног политичког простора (у периодима политичке апатије и резигнације). Многи у свом понашању

осцилирају између послушничког менталитета и поданичке опчињености политиком, на једној, и активног критичног става и ангажмана грађанина у демократским процесима, на другој страни“ (Pavlović, 2006: 217-218).

Нестручност и малициозност дијела политичке и друштвене елите, разочарење ефектима економске и политичке транзиције, њој посљедична дезоријентисаност и апатија великог броја грађана, препрека су изради одговарајућих јавних политика које би одговориле изазовима неолибералног потчињавања и десуверенизације српског простора. Сложеност настаје спознајом да је истовремено на дјелу снажење партократије, клијентизма и ендемског облика тзв. „ортачке привреде“, праћених повратком идеја раног капитализма у јавни простор Србије. Овome треба додати проблеме нестабилног економског тржишта, неповољно радно законодавство и лошу пословну праксу. Повратак у капитализам носи посљедице по Србију, како економске, тако и политичке. Због свега наведеног чини се тачном оцјена према којој су „капиталистичке бољке“, посебно у стању све веће дерегулације тржишта и препуштања привреде његовој „невидљивој руци“, те дисонантни проблеми „између куповине и продаје“, као облика међуљудског дјеловања и нормe друштвеног комуницирања, истицани у дјелима Карла Маркса, у основи највећих економских и друштвених криза које ствара противрјечност стасала „између употребне и разменске вредности, између друштвених потреба и производње мотивисане профитом“ (Đindić, 2011: 294). Марксистичка мисао која бритко сецира друштвене и политичке антагонизме капиталистичког свијета као да је заборављена у савременој Србији. Стиче се утисак да српско друштво недовољно учи из своје прошлости, посебно револуционарне, детерминисане социјалним антагонизмима, политичким фанатизмом и с трагичним епилогом унутарсрпских сукоба.

Приватизација јавних предузећа и других добара у Србији током 90-их и 2000-их година, затим иностране инвестиције, којима је домаћа привреда подређивана краткорочним профи-

тима „улагача“, уз несебичну помоћ српских компрадора, често завршавана гашењем великих индустријских комплекса, доказ су лоше вођених политика од стране највећег броја доминантних партија у Србији. Временом је дошло до противрјечности између „друштвених потреба“ српских грађана, с једне, и интереса представника крупног капитала, с друге стране. У том сукобу олигархије највећег дијела српских политичких странака сталe су, својим дјеловањем у власти, на страну крупног капитала. Због свега наведеног Србија је политички комплексна држава, с доминацијом политичких партија у њеном друштву и све снажнијим интересним групама, умногоме помогнутим иностраним уплитањем, како западних тако и источних центара моћи. Њихова анализа је неопходна да би се употпунио укупан фонд знања о политичким партијама и интересним групама држава у транзицији.

Политичке партије у Србији формирају се у 19. вијеку. Било је то у доба владавине династије Обреновић, обнове државности и модернизације Србије, прво кнежевине, а потом краљевине. Парламентаризам и парламентарна политичка култура улазиле су постепено у српску политику, имајући своје присталице, али и противнике, оличене у српским владарима склоним ауторитету и редукцији демократије. Ипак, ширењем писмености и снажењем српских елита, Србија је у складу са праксом парламентарних монархија Европе добила своју идеолошко-класну подјелу која се налазила у темељу раних српских странака. Тако настају партије *либерала*, *напредњака* и *радикала*. Стварањем Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, Србија је државност уградила у новоформирану државу, чиме је редеофинисала свој политички, али и партијски систем. Поред *радикала*, међу снажнијим партијама укоријењеним у српско бирачко тијело биле су *демократе*. *Комунистичка партија Југославије*, добила је забрану рада почетком 20-их година и временом постала главни противник српских националних интереса. Ово је парадоксално јер је ова странка годинама имала већински српско чланство. Други свјет-

ски рат оставио је трајне посљедице на југословенске народе и земљу. Послије грађанског рата између Народноослободилачког покрета и Југословенске војске у отаџбини, побиједили су комунисти, уводећи Југославију у једнопартијску диктатуру. Крајем осамдесетих година 20. вијека Југославија, а тиме и Србија као једна од њених социјалистичких република, улази у процес економске и политичке транзиције.

Од обнове вишепартизма Србија је имала три фазе. Прву карактерише ауторитарна владавина Слободана Милошевића, приватизација и тајкунизација српске привреде, одсуство јасних националних политика што је имало посљедице у губитку већински српских територија широм југословенског простора и снажна поларизација унутар српског друштва. Послије избора 2000. године и чувених петооктобарских демонстрација завршена је владавина Слободана Милошевића и *Социјалистичке партије Србије*. Другу фазу почиње период владавине ДОС-а, савеза странака различитих идеолошких погледа и праксе, окупљених с циљем рушења режима Слободана Милошевића. У овом блоку биле су све релевантне политичке партије осим *Српског покрета обнове*, некада најснажније опозиционе странке. ДОС, унутар себе конфликтан савез и јединствена појава на политичкој сцени, предвођен *Демократском странком* и *Демократском странком Србије*, није дуго потрајао. Послије убиства Зорана Ђинђића показао је своје слабости, како унутрашње тако и спољашње. Приватизација настављена у вријеме ДОС-ове владавине додатно је осиромашила Србију и њене грађане, а политичко подаништво страним амбасадама је у коначном понизило и довело у стање геополитичке дезоријентисаности. У низу нестабилних коалиција и влада српска бирачка воља окреће се дијелу отцјепљених чланова *Српске радикалне странке*, дајући подршку *Српској напредној странци* Александра Вучића. Тиме је почела трећа фаза српског партијског живота након обнове вишепартизма 1990. године. И док прва и друга фаза имају карактер система с предоминантном странком, друга фаза има елементе поларизованог

и изразито нестабилног партијског система. Оваква партијска стварност онемогућила је институционализацију партијског система Србије и њену демократску консолидацију.

Збирну оцјену политичких партија и партијског система Србије даје Душан Спасојевић, истичући следеће: „Политичке партије су најважнији канал политичке партиципације у Србији. Оне заузимају централну улогу у свим политичким процесима и ограничавају пораст утицаја нових актера – друштвених покрета и организација цивилног друштва. Упркос таквом доминантном положају, сам партијски систем није посебно стабилан, нити партије уживају високо поверење међу грађанима Србије. Директна последица такве ситуације је изузетна волатилност и променљивост партијске сцене. С друге стране, лидери и ужа руководства странака показују необичну стабилност, па се на сцени данас још увек налазе политичари са самог почетка партијског плурализма. Оваква надмоћ лидера рефлектује се на унутарстраначке односе и промовише страначку дисциплину као једну од најуочљивијих карактеристика. Вероватно најснажнији доказ недостатка унутарстраначког такмичења је недодирљивост страначких лидера и чињеница да је смена лидера, а најчешће и оснивача странке изузетак, а не правило. Овај податак постаје још интригантнији када имамо у виду да многе странке нису мењале лидере од оснивања (неке и читавих 30 година), без обзира на пад популарности. Најважнија карактеристика партијског система у Србији је суженост идеолошког простора, како на вертикалну, вредносну, димензију, тако и на релативно уско поље центра у односу на економска питања. Другим речима, након што је с врха агенде (привремено) склоњена дилема „Косово или Европска унија”, партије у Србији нису пронашле нове темељне линије подела. Један од разлога што се не појављују нове теме је и популистички талас који је заплуснуо политичку сцену Србије и који је на агенду поставио читав низ популистичких тема, али и довео до отварања старих питања у популистичком кључу, односно кроз разумевање да је друштво подељено на поштен народ и корум-

пирану елиту. Под утицајем популизма настао је и расцеп између старих и нових странака, односно између популистичких и преосталих странака. Ипак, најважнији тон читавом систему даје Српска напредна странка (СНС) која из позиције предоминантне партије успешно задржава своју центристичку и свеобухватну позицију, све више ширећи идеолошки опсег. Померање бирачког тела из антиевропске позиције некадашњег СРС ка умерено проевропском СНС довело је до сужавања идеолошког простора и плитког проевропског консензуса. Политички простор за нове странке је сужен, из сличних разлога из којих је сужен и за опозицију и цивилно друштво. Због тога је предуслов за нову странку нека врста почетног политичког капитала – лидери који су донекле познати јавности или ослањање на идеолошки блиско цивилно друштво. Медијски простор је подједнако сужен за све опозиционе странке, с делимичним изузетком изборне кампање. Питање доступних ресурса је стога од великог значаја и за нове и за старе странке“ (Spasojević, 2021).

Најзначајније партије у данашњој Србији су, поред поменутих *Српске напредне странке* и *Социјалистичке партије Србије*, још и *Странка слободе и правде*, *Народна странка*, *Српска странка Заветници*, *Српски покрет Двери*, *Социјалдемократска партија*, *Покрет социјалиста*, *Покрет обнове Краљевине Србије*, те друге парламентарне странке (Народна скупштина Републике Србије, 2025).

Најзначајније интересне групе у Србији представљају српске олигархе и њихов капитал поникао у времену интензивне приватизације деведесетих и двијехиљадитих година. Некада моћни синдикати, данас разједињени и слаби, представљају једну од интересних група, али недовољно снажну да би битније утицали на политичке процесе. Велики значај имају невладине организације, од којих су многе финансиране споља. Углавном је ријеч о финансијерима са Запада, који доминирају тржиштем невладиног сектора, али се све више организују и удружења која имају повезнице с руским и другим источним центрима моћи, но њихо-

ва организованост и утицај су незнатни. Вјерске заједнице имају такође битну улогу у политичким и друштвеним процесима па се политичке елите труде да добију њихову наклоност. С друге стране, свјесни своје друштвене улоге, вјерске вође нису имуне на политику и граде партнерске односе с партијама, посебном оним у власти. Србија је једна од најважнијих држава Југоисточне Европе па је њен политички живот садржајан, а употпуњују га не само политичке партије већ и бројне интересне групе.

Поред Србије анализирамо и Босну и Херцеговину. Демократска транзиција у њој отворила је пут повампирења антагонизама из прошлости, дубоко усађених у њено плурално друштво смјештено на „крвавој линији сукоба цивилизација“ како Босну и Херцеговину описује Семјуел Хантингтон (Хантингтон, 2000: 230). Обнова вишепартијског система у Босни и Херцеговини резултат је економских и политичких промјена у свијету: „То није био временски дуг, колико политички неизвјесан процес. Дио политичке елите и јавности и даље је вјеровао у одрживост владавине комунистичке партије која је више од четрдесет и пет година креирала политику у овој национално испреплетеној републици. Сматрали су да је оваква промјена постојећег политичког система пут у кризу и политичко самоубиство. Други су опет тврдили да су ове промјене једини пут за рјешавање конфликта и стварање новог демократског амбијента“ (Симовић, 2014а: 4). Позитивна очекивања и ефекти економских и политичких промјена спадају у ред „изневјерених надања“ народа у Босни и Херцеговини. Неуспјех економске и политичке транзиције огледа се у томе што је једнопартијска диктатура Савеза комуниста замијењена национално-партијском картелизацијом и партократијом, планска привреда „ортачком“ приватизацијом и клијентизмом, а недостатак јавне расправе и преговарања ријалитизацијом политике и неспособности елита да се постигну компромиси око најважнијих политичких и друштвених питања у плуралној и постконфликтној Босни и Херцеговини.

Политичке партије и партијски систем Босне и Херцеговине анализирали смо у бројним ранијим радовима и научним монографијама. Ране партије настале 90-их година формиране су углавном ванпарламентарним, а у каснијем периоду, као последица унутарстраначких борби за моћ и власт, примарно парламентарним путем. Трговина мандатима и међустраничка флукутација посланика честа су појава на партијској сцени Босне и Херцеговине. Томе доприноси лоше изборно законодавство наметнуто иностраним интервенционизмом високог представника Волфганга Петрича 2001. године. Тајкунизација политичких партија уско је повезана с процесима приватизације и ратног профитерства. Новокомпоноване елите једни су од најважнијих креатора унутарпартијске и међупартијске динамике.

У условима национално-партијске картелизације, „пројекције страха јединих од других“, осиромашене и обесправљене масе, неријешених националних питања и „изневјерених очекивања“ створени су партократија, снажни култови личности и партијско подаништво као као једна од главних карактеристика странака у Босни и Херцеговини: „У њима постоје изражене олигархијске тенденције и пројекције страха према унутарстраначким ауторитетима. То доводи до остваривања високог степена подаништва чланова и урушавања њиховог достојанства у странкама. Захваљујући томе, бројни грађани партијске организације сматрају неморалним. Ипак, логиком рационалног избора, на оваква „правила игре“ пристаје велики број чланова политичких партија. И то не само оних који су жељни моћи и власти, већ и оних који на тај начин покушавају да остваре минимум егзистенције. То је последица партократизованог система у којем је егзистенција тешко остварива без политичких партија. Но, ипак могућа. У својим политикама странке у Босни и Херцеговини често изневјеравају формално одређене идеологије. Оне се прилагођавају различитим идејама у зависности од тренутних трендова и околности. Политичке партије у Босни и Херцеговини су спремне да

максимализују моћ и власт без обзира на идеолошку недоследност, контрадикторне политике и рјешења“ (Симовић, 2019: 242).

У каснијим истраживањима истакли смо додатна запажања о пракси дјеловања политичких партија у Босни и Херцеговини: „Организација и рад политичке партије, цјеновник Централне изборне комисије за пријављивање листа за изборе, вођење кампање, плаћање предизборних огласа и медијских наступа, организација страначких трибина и друге појединости везане за партијску борбу недостижне су највећем дијелу становника. Тиме се партијска сцена затвара и постаје „кастинска привилегија“ мале групе људи који кроз различите партије остварују конкурентску борбу, често правећи интересно-конкурентске, а не идеолошко-опозиционе односе. У таквој атмосфери „друштвено-политичке“ затворености јавља се снажна политичка камуфлажа а процеси добијају партократско-клијентистичке обриси“ (Симовић, 2024а: 233-234).

Партијски систем Босне и Херцеговине у чијем је Представничком дому државног Парламента заступљено у просјеку седам до десет партија можемо да оцијенимо на следећи начин: „Национално-партијско блоковско позиционисање створило је на државном нивоу Босне и Херцеговине **хибридан партијски систем** који картелски одржавају суштински супротстављене национално-партијске елите. Међу њима не постоји стварни консензус око државности и државног уређења, о чему смо раније писали. Слично функционише партијски систем у Федерацији Босне и Херцеговине, па је и њега могуће оцијенити као **хибридни**. У Републици Српској партијски систем типолошки одговара карактеру **умјереног плурализма**. На кантоналном нивоу партијске системе најчешће можемо оцијенити као **умјерени плурализам и систем са доминантним странком** (овдје је ријеч о искључиво већински хрватским кантонима у којима Хрватска демократска заједница влада од њиховог настанка). Наведене тезе о партијском систему постдејтонске Босне и Херцеговине дефинишу његов карактер. Он је такав да га можемо оцијенити као нацио-

нално-блоковски подијељен, партократски картелизован и недовољно институционализован. Посебно су снажне центрифугалне тенденције унутар партијског система Босне и Херцеговине. Оне су у несагласности са често наметаним центрипеталним политичко-системским политикама различитих актера изван Босне и Херцеговине и у њој“ (Симовић, 2019: 259).

Најутицајније политичке партије у постдејтонској Босни и Херцеговини с доминантним бошњачким бирачким тијелом су: *Странка демократске акције, Социјалдемократска партија Босне и Херцеговине, Народ и правда, Демократска фронта, НЕС и Наша странка*. Међу српским бирачима највише гласова остварују: *Савез независних социјалдемократа, Српска демократска странка, Партија демократског прогреса, Демократски савез, Демократски народни савез, Социјалистичка партија, Социјалистичка партија Српске, Уједињена Српска, Народна партија Српске, За правду и ред и Народни фронт*. У хрватском бирачком тијелу укоријењена је и деценијама на власти *Хрватска демократска заједница*, при чему је присутна, али далеко слабија од ње *Хрватска демократска заједница 1990* (видјети детаљније о политичким партијама њиховом настанку, идеологијама и изборним резултатима у Босни и Херцеговини у Simović, 2011, Симовић, 2014а, Симовић, 2016, Симовић, 2019, Симовић, 2022а, Симовић, 2026, Симовић, 2023, Симовић, 2024а, Симовић, 2024б и у Парламентарна скупштина Босне и Херцеговине, 2025).

Интересне групе у Босни и Херцеговини играју значајну улогу у креирању политичког садржаја. То потврђују бројна истраживања рађена протеклих година. Једно од њих је Алме Шако-те која закључује: „ У Босни и Херцеговини, без сумње, постоје многобројни интереси који дјелују самостално или колективно у оквиру процеса израде јавних политика. Ове интересне групе укључују, али нису ограничене на оне са економским интересима (индивидуалне компаније приватног сектора или пословне организације), професионалним интересима (трговински или раднички синдикати или пољопривредници) и интересима ци-

вилног друштва (НВО и асоцијације које дјелују на пољима као што су грађанска права, права животиња, људска права, здравље, заштита потрошача, околиш, итд.)“ (Šakota, 2011: 4).

У истом истраживању Алма Шакота проблематизује „лобије“ у Босни и Херцеговини и начин њиховог дјеловања: „У сврху извјештаја „Структуре управљања у Босни и Херцеговини: Власништво над капацитетима, ЕУ интеграције, Функционирање државе“ Вањско-политичка иницијатива БиХ је провела студију о јавним перцепцијама државе у којој су учесници фокус групе изјавили да постоје различити лобији у Босни и Херцеговини (финансијски или енергетски лобији), који уз подршку политичких партија и вјерских институција приватизирају земљу и уобличавају њену судбину. Они сматрају политичаре и изабране званичнике погребницима државе, који свјесно уништавају њену моралну, социјалну и економску кохезију. Грађани су генерално неповјерљиви према држави и чини се да не желе да јој се приближе, зато што сматрају да им може дати мало или ништа заузврат. У исто вријеме медији често извјештавају о различитим врстама лобија, као што су нпр. „грађевински лоби“, „финансијски лоби“, „енергетски лоби“, итд. Посебно врућа тема у задње вријеме је „енергетски лоби“ или „енергетска мафија“, као што је неки медији називају. На примјер, популарни веб портал ДЕПО је у новембру 2010. године објавио чланак у ком се тврди да енергетски лоби уништава бх развојне пројекте, наводећи да је заједничко босанско-њемачко улагање у обновљиве изворе енергије у БиХ заустављено од стране различитих интересних група, посебно оних локалне владе. Оптужбе о нерегуларним активностима лобирања у БиХ, изнесене у овом или сличним медијским извјештајима, још увијек нису потврђене било каквом истрагом, али се дефинитивно морају узети у обзир када разматрамо праксе лобирања у БиХ. Претпоставка је да такви извјештаји не настају „из чиста мира“ и без било каквих објективних разлога, посебно када имамо у виду чињеницу како често се они могу видјети и прочитати у различитим домаћим медијима. Ова претпоставка

води ка другој, а то је да су недопуштене праксе присутне у активностима лобирања у БиХ“ (Šakota, 2011: 5).

Поред поменутог невладиног сектора који је изразито активан у Босни и Херцеговини, економских лобија (банкарски сектор, трговачки, грађевински и тзв. нафтни лобији), велики утицај на политичке и друштвене процесе имају Исламска заједница, Српска православна црква, католичке бискупије и надбискупија. Такође су од посебног значаја удружења бораца, ратних војних инвалида, породица несталих и других организација, произашлих из рата деведесетих година. Национално и вјерски хетерогена, плурална и постконфликтна, асиметрично уређена, партијски фрагментирана у три национална блока и са сложеним системом интересних група, од којих су многе финансиране споља, Босна и Херцеговина представља политички динамичну и по много чему аутентичну транзицијску земљу. Као таква има научно оправдање да се нађе у студијама случаја истраживаним за потребе доказивања хипотеза наше научне монографије. Она је примјер комплексних односа политичких партија и интересних група у савременом свијету, посебно у плуралним друштвима ограниченог суверенитета и недовршене демократске транзиције.

11. ЗАКЉУЧАК

Политичке партије и интересне групе једна су од највише анализираних појава у савременој историји, социологији и политичкој теорији. Томе је умногоме допринијела демократофилска атмосфера настала с кулминацијом трећег таласа демократизације. Међутим, постоје и практични разлози анализе политичких партија и интересних група. Они су у функцији остваривања спознаје о менаџменту политичких партија, посебно начину њиховог организовања, дефинисању партијске структуре, вођењу унутарпартијских процеса, креирању имиџа и одговарајуће изборне кампање. Уз сазнања о начину рада и дјеловања интересних група, њиховој релацији с политичким партијама, лобирању и јавном заговарању, употпуњује се практично знање и дају смјернице за политичку активност.

Наша студија под називом „Политичке партије и интересне групе“ има научни и друштвени допринос. Научни се огледа у повећању укупног фонда теоријског знања о политичким партијама и интересним групама. На први поглед ова активност се чини излишном, због великог броја научних радова и студија на ову тему. Међутим, политичке партије су најживља артерија политичких процеса како у западним полиархијама тако и у транзицијских државама свијета и заслужују континуирана истраживања и научне радове. Када је ријеч о интересним групама, оне су итекако битне за проучавање модерне политике. Разлике постоје у значају и дјеловању интересних група различитих држава свијета, али су оне незнатне. У западним демократијама интересне групе пословних клубова и традиционално присутних

скупина (попут националних, вјерских и синдикалних организација) имају нешто другачију логику и модел рада, прије свега већу транспарентност од интересних група транзицијских држава. Њихове су интересне групе, на први поглед, мање транспарентне и мање видљиве, а тиме и мање значајне, што у пракси није случај.

Друштвени допринос рада је у његовој анализи студија случаја које, компаративно описују политичке партије и интересне групе у Уједињеном Краљевству Велике Британије и Сјеверне Ирске, Краљевини Шпанији, Краљевини Белгији, царском Јапану, Сједињеним Америчким Државама, Француској, Савезној Републици Њемачкој, државама Латинске Америке, Руској Федерацији, Републици Србији и Босни и Херцеговини. Тиме се стиче знање о сличностима и разликама, карактеру и начину дјеловања, политичких партија и интересних група савремених држава свијета што може да има своју практичну друштвено-политичку примјену.

Иако рађена као научна монографија, ова студија може да послужи и као својеврсан уџбеник, чак и као политички практикум, посебно истраживачима представничке демократије, политичких партија и интересних група. Поједине теме наша научна студија само отвара дајући повод за ширу полемику и научну расправу. Тиме је ова књига полемичка, политичко-теоријска и компаративно урађена студија с циљем ширења, како је у претходним пасусима наглашено, укупног фонда теоријског знања о политичким партијама и интересним групама у савременом свијету.

12. ЛИТЕРАТУРА

1. Apter, David (1968). *Ideologie and Discontent*. New York: The Free Press.
2. Asemoglu, Daron; Robinsko, A. Džejms (2014). *Zašto narodi propadaju: poreklo moći prosperiteta i siromaštva*. Beograd: Clio.
3. Beyme, von Klaus (2002). *Transformacija političkih stranaka. Od narodnih do profesionaliziranih biračkih stranaka*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti.
4. Blondel, Jean (1970). *Party Systems and Patterns of Government in Western Democracies* in: *Canadian Journal of Political Science*. Cambridge: Cambridge University Press.
5. Boban, Davor; Cipek, Tihomir (2017). *Politički sustav Rusije*. Sarajevo / Zagreb: University Press / Plejada.
6. Castaneda, Nestor (2017). *Business Interest Groups and Policymaking in Latin America*. Preuzeto 08.06.2025. u 23:55 sa [businessdraft.pdf](#)
7. Chaqués-Bonafont; Laura, Muñoz Márquez, M. Luz (2016). *Explaining the link between interest groups and political parties in the parliamentary arena*. Preuzeto 08.06.2025. u 20:09 sa Microsoft Word - paper-singapur-lcb-24-juny-2017.docx
8. Chini, Maïthé; Taylor, Lukas (2023). *A beginner's guide to Belgium's political parties*. Preuzeto 30.05.2025. sa <https://www.brusselstimes.com/312358/a-beginners-guide-to-belgiums-political-parties>
9. Ćirić, Aleksandar (2012). *Novogovor: Kampanja u: Časopisu Vreme*. Preuzeto 12.05.2025. u 09:26 sa Kampanja - Vreme
10. Conors, Henry (2025). *Stranke Francuske: tipovi, imena, ideologija, sistem i partijski lideri*. Preuzeto 06.06.2025. u 17:14 sa Stranke Francuske: tipovi, imena, ideologija, sistem i partijski lideri | Politika
11. Cravetto, Enrico (ur.) (2008). *Povijest: Suvremeno doba (1985.-2007.) i koronologija*. Zagreb: Jutarnji list.
12. Curtis, Gerald L. (2013). *The Logic of Japanese Politics: Leaders, Institutions, and the Limits of Change*. New York: Columbia University Press.

13. Dal, Robert (1999). *Demokratija i njeni kritičari*. Podgorica: CID.
14. Democratic National Committee (2024). *Where we stand*. Preuzeto 4.6.2025. u 07:04. sa Where we stand - Democrats
15. Đindić, Zoran (2011). *Jesen dijalektike: Karl Marks i utemeljenje kritičke teorije društva*. Beograd: Narodna biblioteka Srbije i Fond "Dr Zoran Đindić".
16. Diverže, Moris (1966). *Uvod u politiku*. Beograd: „Savremena administracija“, izdavačko-štamarsko preduzeće.
17. Droz, Žak (1999). *Istorija Nemačke*. Zemun / Beograd: Plato / XX vek.
18. Duverger, Maurice (1964). *Political Parties, their Organization and Activity in the Modern State*. London: Methuen.
19. Duverger, Maurice (1966). *Sociologija političkih stranaka* u: *Sociologija*. Zagreb: Naprijed.
20. Duverger, Maurice (1980). *Janus; dva lica Zapada*. Ljubljana: ČGP Delo.
21. Eldersveld, Samuel (1966). *Political Parties, A Behavioral Analysis*. Chicago: Rand MCMally.
22. Epstein, Leon (1967). *Political Parties in Western Democracies*. London: Pall-Mall Press.
23. Gerdes, Dirk (2001). *Društveni pokret* u: *Politološki rječnik: država i politika*. Osijek / Zagreb / Split: Pan Liber.
24. Goati, Vladimir (2007). *Političke partije i partijski sistemi*. Podgorica: Centar za monitoring – CEMI.
25. Goati, Vladimir (2008). *Političke partije i partijski sistemi*. Podgorica: Fakultet političkih nauka Univerziteta Crne Gore.
26. Gunter, Richard, Diamond, Larry (2001). *Types and Function of Parties in: Political Parties and Democracy*. Baltimor / London: The John Hopkins University Press.
27. Halilović, Safet (2017). *Transformacija političkih stranaka. Političke stranke u Evropskoj uniji*. Sarajevo: Fakultet političkih nauka Univerziteta u Sarajevu.
28. Harvi, Dejvid (2012). *Kratka istorija neoliberalizma*. Novi Sad: Mediteran.
29. Hasanović, Izudin (2014). *Bosna i Hercegovina između partokratije i demokratije* u: *Zbornik radova s međunarodne naučne konferencije „Javni i privatni aspekti nužnih pravnih reformi u BiH: Koliko daleko možemo ići?“*. Tuzla: Pravni fakultet Univerziteta u Tuzli / Centar za društvena istraživanja Internacionalnog Burč univerziteta.
30. Hejvud, Endru (2004). *Politika*. Beograd: Clio.
31. Held, Dejvid (1997). *Demokratija i globalni poredak, od moderne države ka kosmopolitskoj vladavini*. Beograd: "Filip Višnjić".

32. *Hoćemo eko budućnost* (2025). Preuzeto 28.04.2025. u 00:12. sa O nama – Hoćemo
33. Hol, K. Timoti (2017). *Lagunin vodič: Istorija sveta*. Beograd: Laguna.
34. Hrvatska enciklopedija (2025). *Gvelfi i gibelini*. Preuzeto 16.04.2025. u 19:52 sa gvelfi i gibelini - Hrvatska enciklopedija
35. International Democracy Union (2025). *History*. Preuzeto 07.05.2025. u 16:12 sa History | International Democracy Union
36. Išaretović, Slavica (2023). *Lažne vijesti – lažni životi*. Banja Luka: Besjeda.
37. Iyrics.iztok.org (2025). *Pit, i to je Amerika*. Preuzeto 02.06.2025. u 01:22 sa Azra - Pit, i to je Amerika - Lyrics besedilo pesmi
38. *Izbori u Britaniji: Reform UK ruši bastione Laburista i Konzervativaca* (2025). Preuzeto 28.05.2025. u 12:00 sa Izbori u Britaniji: Reform UK ruši bastione Laburista i Konzervativaca
39. Kasapović, Mirjana (1996). *Demokratska tranzicija i političke stranke: Razvoj političkih stranaka i stranačkih sustava u Istočnoj Europi*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti.
40. Kecmanović, Nenad (2009). *Politika, država i moć*. Beograd: Čigoja štampa i Fakultet političkih nauka.
41. Kecmanović, Nenad (2011). *Elementi vladavine: studije iz političke teorije*. Beograd: Čigoja štampa i Fakultet političkih nauka.
42. Klein, Naomi (2008). *Doktrina šoka: Uspon kapitalizma katastrofe*. Zagreb: VBZ.
43. Kovačević, Braco (2018). *Zarobljena država*. Banja Luka: Evropski defendologija centar za naučna, politička, ekonomska, socijalna, bezbjedonosna, sociološka i kriminološka istraživanja.
44. Kovačević, Braco (2020). *Bjekstvo iz Bosne i Hercegovine*. Evropski defendologija centar za naučna, politička, ekonomska, socijalna, bezbjedonosna, sociološka i kriminološka istraživanja.
45. Kovačević, Braco; Petrović, Jagoda (2018). *Siromaštvo i migracije: (bosanskohercegovačka perspektiva)*. Banja Luka: Evropski defendologija centar za naučna, politička, ekonomska, socijalna, bezbjedonosna, sociološka i kriminološka istraživanja.
46. Krsmanović, Duško (2013). *Vodič kroz lobiranje*. Beograd: Fondacija Konrad Adenauer.
47. Krstić, Zoran (2014). *Latinska Amerika: izazovi i prepreke demokratizacije*. Preuzeto 08.06.2025. u 15:22 sa LATINSKA-AMERIKA-Izazovi-i-prepreke-demokratizacije.pdf
48. Kuk, Majkl (2007). *Kratka istorija čovečanstva*. Novi Beograd: Book & Mars.

49. La Palombara, Joseph; Weiner, Myron (1966). *Political Parties and Political Development*. Princeton: Princeton University Press.
50. Leiserson, Michael (1968). *Faction and Coalitions in One-Party Japan: An Interpretation Based on the Theory of games in: American Political Science Review*. Cambridge: Cambridge University Press.
51. Lipset, Martin, Lejkin; Lejkin M. Džejson (2006). *Demokratski vek*. Beograd: Alexandria press.
52. Lipson, Leslie (2013). *The Two-Party System in British Politics*. Preuzeto 27.05.2025. u 13:30 sa The Two-Party System in British Politics | American Political Science Review | Cambridge Core
53. MacLachlan, L. Patricia (2014). *The Electoral Power of Japanese Interest Groups: An Organizational Perspective in: Journal of East Asian Studies*. Cambridge: Cambridge University Press.
54. Mainwaring, Scott (1998). *Party Systems in the Third Wave in: Journal of Democracy*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
55. Markovina, Dragan (2021). *Pit... i to je Amerika*. Preuzeto 02.06.2025. u 01:28 sa Pit... i to je Amerika - Javni servis
56. Merriam, Charls (1923). *The American Party System*. New York: MacMillan.
57. Michels, Robert (1990). *Sociologija partija u suvremenoj demokraciji*. Zagreb: Informator.
58. Miladinović, Aleksandar (2025). *Sve što treba da znate o izborima u Nemačkoj*. Preuzeto 06.06.2025. u 19:12 sa Izbori u Nemačkoj: Ko se bori za mesta u Bundestagu - BBC News na srpskom
59. Milinković I., Danijela; Balta Ž., Biljana (2023). *Hart i Negri: Biomoć kao proizvodnja biomase i apsolutno upravljanje ljudskim životima u: Theoria: časopis za filozofiju*. Sarajevo: Filozofsko društvo Theoria.
60. Nešković, Radomir (2013). *Nedovršena država: politički sistem Bosne i Hercegovine*. Sarajevo: Fondacija „Fridrich Ebert Stiftung“.
61. Nešković, Radomir (2017). *Nedovršena država: politički sistem Bosne i Hercegovine: drugo izdanje*. Sarajevo: Fridrich-Ebert-Stiftung.
62. Neumann, Sigmund (1956). *Toward a Comparative Study of Political Parties in: Modern Political Parties*. Chicago: The University of Chicago.
63. Nohlen, Diter (1992). *Izbornopravo i stranački sustavi*. Zagreb: Školska knjiga.
64. Nohlen, Diter (2001). *Izbori / Izbornopravo u: Politološki rječnik: država i politika*. Osijek / Zagreb / Split: Pan Liber.

65. Orlović, Slaviša (2010). *Teorija koalicija i formiranje vlade* u: Časopisu *Godišnjak Fakulteta političkih nauka*. Beograd: Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu.
66. Orlović, Slaviša (2015). *Institucionalizacija partijskog sistema i konsolidacija demokratije* u: Zbornik radova sa konferencije *Mediterranski politikološki dijalozi: Izgradnja stabilnosti i društvenog konsenzusa u postsocijalističkim društvima*. Podgorica: Fakultet političkih nauka Univerziteta Crne Gore.
67. Ostrogorski, Mojze (1921). *Demokratija i političke partije*. Beograd: Napredak.
68. Pavlović, Vukašin (1993). *Interes* u: *Enciklopedija političke kulture*. Beograd: Savremena administracija.
69. Pavlović, Vukašin (2006). *Civilno društvo i demokratija*. Beograd: Službeni glasnik.
70. Podunavac, Milan (2001). *Princip građanstva i poredak politike*. Beograd: Fakultet političkih nauka / Čigoja štampa.
71. Podunavac, Milan (2008). *Politička kultura i politički odnosi*. Beograd: Fakultet političkih nauka / Čigoja štampa.
72. PolitPro (2025). *Japan: Political parties at a glance*. Preuzeto 01.06.2025. u 22:21 sa Japan: Political parties at a glance
73. Pregrad, Jasenka; Štambuk, Marina (2021). *Šta je to javni interes i koju ulogu i moć u tome imaju mediji?*. Preuzeto 15.05.2025. u 11:13 sa ŠTO JE TO JAVNI INTERES I KOJU ULOGU I MOĆ U TOME IMAJU MEDIJI? – Zagrebačko psihološko društvo
74. Prelot, Marcel (1973). *Sociologie politique*. Paris: Dalloz.
75. Progressive Alliance (2025). *Progressive Politics for 21st Century Transformation*. Preuzeto 07.05.2025. u 15:59 sa About – Progressive Alliance
76. R.I. (2024). *Kako je osnovana Laburistička partija Ujedinjenog Kraljevstva*. Preuzeto 28.05.2025. u 12:09 sa Kako je osnovana Laburistička partija Ujedinjenog Kraljevstva
77. Račić, Obrad; Dimitrijević, Vojin (1988). *Međunarodne organizacije*. Beograd: Savremena administracija.
78. Republican National Committee (2024). *The 2024 Republican Platform: Make America Great Again!*. Preuzeto 4.6.2025. u 07:18. sa RNC2024-Platform.pdf
79. Rocher, Francois; Roulland, Christian; Lecours, Andre (2001). *So many nations, so far states: territory and nationalism in the global era* in: *Multinational Democracies*. Cambridge: University Press.

80. Šakota, Alma (2011). *Regulacija lobiranja u Bosni i Hercegovini: Međunarodni standardi i prakse primjenjivi na situaciju i regulatorni okvir u Bosni i Hercegovini*. Preuzeto 09.06.2025. u 21:59 sa BOS 58 Alma Sakota.indd
81. Sartori, Dovani (2003). *Uporedni ustavni inženjering; strukture, podsticaji i ishodi*. Beograd: "Filip Višnjić"
82. Sartori, Giovanni (2002). *Stranke i stranački sustavi: analitički okvir*. Zagreb: Politička kultura.
83. Savanović, Aleksandar (2021). *Političke doktrine*. Banja Luka: Fakultet političkih nauka.
84. Senjobos, Šarl (2017). *Istorija savremene civilizacije*. Beograd: Beogradska izdavačko-književna zadruka.
85. Simović, Vlade (2011). *Političke partije u Bosni i Hercegovini* u: Zbornik radova *Država, društvo i politika u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar.
86. Simović, Vlade; Matić, Filip (2022). *Partokratija i sindikati u savremenoj Bosni i Hercegovini*. Zagreb: DUIREX.
87. Socialist International (2025). *About us*. Preuzeto 07.05.2025. u 15:50 sa About us - Socialist International
88. Spasojević, Dušan (2021). *Političke partije*. Preuzeto 09.06.2025. u 17:26 sa Političke partije - Demokratija
89. *Šta su interesne grupe? Definicija i primjeri* (2021). Preuzeto 15.05.2025. u 11:00 sa Šta su interesne grupe? Definicija i primjeri
90. Stojiljković, Zoran (2006). *Partijski sistem Srbije*. Beograd: Službeni glasnik.
91. Stojiljković, Zoran (2016). *Post(liberalna) demokratija, kapitalizam i kriza države* u: Zbornik radova sa međunarodne konferencije „Urušavanje ili slom demokratije“. Beograd: Čigoja štampa.
92. Thies, Mishaël (2000). *On the Primacy of Party in Government: Why Legislative Parties Can Survive Party Decline in Electorate* in: *Parties without Partisans, Political Change in Advanced Industrial Democracies*. Oxford: Oxford University Press.
93. Tomić, Milan (2018b). *Upravljanje u političkim strankama: teorija i praksa, vođstvo, procesi i funkcije*. Beograd: Beosing.
94. Tomić, Milan (2018c). *Marketing i finansije političkih stranaka: marketing menadžment, fandrejzing, izborne kampanje i administracija*. Beograd: Beosing.

95. Tomić, Milan (2018a). *Organizovanje političkih stranaka: tipovi struktura, vrste stranaka, institucionalizacija i organizaciona kultura*. Beograd: Beosing.
96. Toplak, Cirila (2016). *Alternative predstavničkoj demokratiji: paralelizacija sustavne paradigme kroz heterotopije* u: *Zbornik radova sa međunarodne konferencije „Urušavanje ili slom demokratije“*. Beograd: Čigoja štampa.
97. Vasić, Rajko (2014). *Politička stranka permanentne izborne aktivnosti*. Banja Luka: Besjeda.
98. Vasović, Vučina (2008a). *Savremene demokratije, Tom I*. Beograd: Službeni glasnik.
99. Vasović, Vučina (2008b). *Savremene demokratije, Tom II*. Beograd: Službeni glasnik.
100. Veber, Maks (1976). *Privreda i društvo, tom I*. Beograd: Prosveta.
101. Vranješ, Nevenko (2024). *Politički sistem Bosne i Hercegovine i Republike Srpske*. Banja Luka: Univerzitet u Banjoj Luci.
102. Vučetić, Vuk (2023). *Izazovi medijalizacije politike*. Banja Luka: Bina.
103. Vukadinović, Dragan (2017). *Mont Pelerin society najmoćniji think tank Evrope*. Preuzeto 27.07.2023. u 14:04 sa Mont Pelerin society najmoćniji think tank Evrope
104. Vuković, Đorđe (2019). *Društvo u sumraku*. Sarajevo: Friedrich Ebert Stiftung.
105. Vuković, Đorđe (2020). *Kontekst političke kulture: drugo dopunjeno izdanje*. Banja Luka: Fakultet političkih nauka.
106. Zlokapa, Zdravko (2000). *Demokratski politički sistemi: stvoreni da traju*. Banja Luka: Pravni fakultet, Centar za publikacije.
107. Велс, Х. Џорџ (2006). *Историја света: Свакоме јасна историја живота и човечанства*. Београд/Жабал: ИКП/Вуковљак.
108. Душанић, Б. Јован (2016). *Економија постмодерне – допуњено издање*. Бања Лука: Економски факултет.
109. Екмечић, Милорад (2007). *Дуго кретање између клања и орања: историја Срба у Новом веку*. Београд: Завод за уџбенике.
110. Јовановић, Н. Милан (2004). *Изборни системи посткомунистичких држава*. Београд: Службени лист СЦГ / Институт за политичке студије / Факултет политичких наука.
111. Ковачевић, Деспот (2020). *Стабилност партијског система Србије – изборна волатилност у 30 година вишепартизма у: Како? Кога и зашто смо бирали? Избори у Србији 1990-2020. године*. Београд: Службени гласник / Институт за политичке студије.

112. Кулић, Мишо (2020). *Филозофија и неолиберализам*. Београд: Српско филозофско друштво.
113. Митић, Андреј (2013). *Руски конзервативизам – правно – политички аспект* – докторска дисертација одбрањена на Правном факултету Универзитета у Нишу 2013. године. Преузето 09.06.2025. у 13:39 са get
114. Народна скупштина Републике Србије (2025). *Политичке странке*. Преузето 09.06.2025. у 17:34 са Народна скупштина Републике Србије | Сазив од 1. августа 2022. године
115. Парламентарна скупштина Босне и Херцеговине (2025). *Странке и коалиције заступљене у ПС БиХ*. Преузето 09.06.2025. у 23:49 са Странке и коалиције заступљене у ПСБиХ
116. Перишић, Срђан (2022). *Геополитика и Срби*. Београд: „Филип Вишњић“.
117. Петровић, Рајко (2018). *Историјско-политички модел регионализације у Шпанији: изазови и перспективе у: Култура полиса: часопис за неговање демократске политичке културе*. Нови Сад: Удружење Култура-Полис.
118. Попов-Момчиновић, Златиборка (2024). *Политичка култура у теорији и пракси*. Источно Сарајево: Филозофски факултет Универзитета у Источном Сарајеву.
119. Симовић, Владе (2011). *Културно-историјски контекст пост-дејтонске Босне и Херцеговине као (не)могуће државе у: Часопису Политеиа*. Бања Лука: Факултет политичких наука.
120. Симовић, Владе (2014а). *Преварена демократија: Оглед о парламентарним политичким партијама у Босни и Херцеговини од 1990. до 1995. године*. Бања Лука: Арт принт.
121. Симовић, Владе (2014б). *Трансформисање партијског система Босне и Херцеговине под утицајем Дејтонског мировног споразума* (докторска дисертација – рад је одбрањен 2014. године на Факултету политичких наука Универзитета у Београду. Комисију за одбрану докторске дисертације су чинили: проф. др Милан Јовановић, председник, проф. др Ненад Кецмановић, члан и проф. др Зоран Стојиљковић, ментор). Београд: Факултет политичких наука Универзитета у Београду.
122. Симовић, Владе (2016). *Унутарпартијска демократија у Српској у: Часопис Политеиа*. Бања Лука: Факултет политичких наука.

123. Симовић, Владе (2017). *Босна и Херцеговина и Белгија: националне подјеле и партијски картели* у: Часопису *Политеиа*. Бања Лука: Факултет политичких наука.
124. Симовић, Владе (2019). *Народ, партије и демократија у Босни и Херцеговини*. Бања Лука: Факултет политичких наука.
125. Симовић, Владе (2021). *Идеје глобализма у холивудским ситкоима* у: Часопису *Политеиа*. Бања Лука: Факултет политичких наука.
126. Симовић, Владе (2022а). *Босна и Херцеговина у „шок терапији” не-олибералне транзиције* у: Зборнику радова *Економија постмодерне*. Бања Лука: Економски факултет.
127. Симовић, Владе (2022б). *Европске интеграције Босне и Херцеговине и логика консоцијализма* у: Часопису *Социолошки годишњак*. Пале / Београд: Социолошко друштво Републике Српске / Српско социолошко друштво.
128. Симовић, Владе (2024а). *Представничка демократија у Републици Српској*. Бања Лука: Бесједа и Факултет политичких наука.
129. Симовић, Владе (2024б). *Национално-партијска борба Срба у Босни и Херцеговини (1910–2022)* у: Зборнику радова *Историја политичких идеја код Срба*. Нови Сад: Филозофски факултет.
130. Симовић, Владе; Будимир, Жељко (2023). *Европска унија и Босна и Херцеговина – прилог изучавању политике у плуралним друштвима* у: Часопису *Српска политичка мисао*. Београд: Институт за политичке студије.
131. Симовић, Владе; Гајић, Драшко (2024). *Партократија и клијентизам у Босни и Херцеговини* у: Часопису *Политеиа*. Бања Лука: Факултет политичких наука.
132. Хантингтон, Семјуел (2000). *Сукоб цивилизација и преобликовање светског поретка*. Подгорица / Бања Лука: ЦИД / Романов.
133. Хван, Евгения Андреевна (2010). *Политическое участие групп интересов в России*. Преузето 09.06.2025. у 16:14 са politicheskoe-uchastie-grupp-interesov-v-rossii.pdf
134. Чупић, Зоран (2020). *Положај и деловање политичких странака у политичком систему Европске уније*. Београд: Фондација за српски народ и државу.

13. БИОГРАФИЈА АУТОРА

Владе Симовић рођен је у Сарајеву 1981. године. Докторирао је на Факултету политичких наука Универзитета у Београду 2014. године. На Факултету политичких наука Универзитета у Београду завршио је мастер студије из политичке аналитике и менаџмента 2008. године. Студије журналистике завршио је на Филозофском факултету Универзитета у Бањој Луци 2006. године.

Запослен је на Факултету политичких наука Универзитета у Бањој Луци у статусу ванредног професора на ужој научној области Политичка теорија. Претходно је радио у бројним редакцијама штампаних и електронских медија (*Ново Ослобођење*, *Глас Српске*, *Центар за истраживачко новинарство*, *Јавни радио и телевизијски сервис Босне и Херцеговине – БХТ1* и сл.).

Објавио је више десетина научних и стручних радова, те три научне монографије: *Представничка демократија у Републици Српској* (2024), *Народ, партије и демократија у Босни и Херцеговини* (2019) и *Преварена демократија: оглед о парламентарним политичким партијама у Босни и Херцеговини од 1990. до 1995. године* (2014).

Био је ментор и члан бројних комисија за одбрану мастер радова из области политичких наука. Годинама је обављао функцију руководиоца Студијског програма политикологије, а касније и продекана за научно-истраживачки рад и међународну сарадњу Факултета политичких наука Универзитета у Бањој Луци. Учесник је научних пројеката, јавних трибина, округлих столова и дебата. Фокус његовог научног интересовања су политичка историја, цивилизација и политика, политичке идеоло-

гије, политичке партије, избори, подијељена и постконфликтна друштва, с посебним акцентом на Босну и Херцеговину, демократија и парламентаризам.

Владе Симовић
ПОЛИТИЧКЕ ПАРТИЈЕ И ИНТЕРЕСНЕ ГРУПЕ

Издавачи

Издавачка кућа „Бесједа“
Милоша Обилића 30
78 000 Бања Лука
Телефон: +387 51 433 010
besjeda@blic.net

Универзитет у Бањој Луци
Факултет политичких наука
Булевар војводе Петра Бојовића 1А
78 000 Бања Лука
Телефон: +387 51 304 011
www.fpn.unibl.org
info@fpn.unibl.org

За издаваче

Данило Новаковић
Проф. др Ранка Перић Ромић

Припрема за штампу и штампа

Графид д.о.о. Бања Лука

За штампариију

Бранислав Иванковић

Тираж

100 примјерака

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна и универзитетска библиотека
Републике Српске, Бања Лука

329

СИМОВИЋ, Владе, 1981-

Политичке партије и интересне групе / Владе Симовић.
- Бања Лука : Бесједа : Универзитет у Бањој Луци Факултет
политичких наука, 2025 (Бања Лука : Графид). - 237 стр. : илустр.
; 21 cm

Тираж 100. - Биографија аутора: 262-263. - Библиографија: стр.
253-261.

ISBN 978-99938-1-564-8 (Бесједа)

COBISS.RS-ID 142846465

ISBN 978-99938-1-564-8

9 789993 815648